

Милош Кнежевић

НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК

- ДЕМОКРАТИЈА И ТРАНЗИЦИЈА -

Милош Кнежевић
НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК
Демократија и транзиција

Copyright © Miloš Knežević, 2012.

Ова књига реализована је у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који је финансиран од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

Милош Кнежевић

НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК

Демократија и транзиција

Београд 2012.

Прво издање

Милош Кнежевић

Замисао „Замах“ - књига 28.

Циклус „Смутна времена“, књига 11.

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

Светозара Марковића, 36

Тел: 3039380

Сајт: www.ipsbgd.edu.rs

e-mail: ipsbgd@eunet.rs

За издавача:

Живојин Ђурић

директор

Рецензенти:

др Живојин Ђурић, научни саветник

Проф. др Зоран Милошевић

Припрема за штампу:

Еселогe, Београд

Дизајн корица:

М. Кнежевић и Н. Милановић

Штампа:

Еселогe, Београд

Тираж: 300

Милош Кнежевић

НЕИЗВЕСНИ ПРЕЛАЗАК

Демократија и транзиција

Београд, 2012.

CONTENTS

Foreword.....	7
I	
1.	
Theory and practice of supervised spirituality Spiritual and cultural occupation of Serbia: exaggeration or reality?.....	13
2.	
Sovereignty – an epochal response to the clientelistic stumbling of Serbia.....	17
3.	
Contradictions of late and accelerated transition Relativity of transition absolutism.....	29
4.	
Economy in crisis in the perspective of nation and state Return to the values of nation, nation states and national economies	63
5.	
Chronotope of disappearance of Yugoslavia Study field, approaches, methods, understanding.....	101
II	
6.	
Identity – phenomena and understanding Europe, nation, state, democracy, citizenship.....	151
7.	
Who wants to destroy Serbia?.....	175
8.	
Democratism and Elitism.....	199
Afterword.....	225
Data on published texts.....	241
Register of names.....	243
Bibliography	253
Reviews.....	259

САДРЖАЈ

Реч пре.....	7
I	
1.	
Теорија и пракса надзиране духовности Духовна и културна окупација Србије: претеривање или стварност?.....	13
2.	
Суверенизам - епохални одговор на клијентистичка посртања Србије	17
3.	
Противречености закаснеле и убрзане транзиције Релативност транзиционог апсолутизма.....	29
4.	
Кризна економија у окриљу нације и државе Повратак вредностима нације, националне државе и националне економије	63
5.	
Хронотоп нестанка Југославије Проблемско поље, приступи, методе, разумевања....	101
II	
6.	
Идентитет – од појаве до поимања Европа, нација, држава, демократија, грађанство.....	151
7.	
Ко би све да разори Србију?	175
8.	
Democratism and Elitism.....	199
Реч после.....	225
Подаци о објављеним тестовима	241
Именик	243
Библиографија	253
Рецензије.....	259

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	7
I	
1.	
Теория и практика контролируемой духовности Духовная и культурная оккупация Сербии: преувеличение или реальность?	13
2.	
Суверенизм – Эпохальный ответ на клиентелистские ошеломляющей Сербии.....	17
3.	
Противоречия опоздавшей и ускоренной транзичии Относительность транзитного абсолютизма	29
4.	
Экономика кризиса в рамках нации и государства Возвращение идеалам нации, национального государства и национальной экономики	63
5.	
Хронотоп исчезновения Югославии Проблемное поле, подходы, методы, понимания.....	101
II	
6.	
Идентичность – от появления до понимания Европа, нация, государство, демократия, гражданство	151
7.	
Кто все хочет развалить Сербию?	175
8.	
Демократия и элитизм	199
Послесловие	225
Данные об опубликованных текстах	241
Каталог	243
Библиография	253
Рецензия	259

Реч пре

Сваки прелазак је тежак, нарочито када су препреке високе и дубоке а могућности кретања умањене. Није лако ићи узбрдо али ни низбрдо уколико је стрмина превелика и клиска. Ако је замишљена путања испрекидана пресецима и провалијама потребно је или верање литицама, или премоставање рубова који су постали неприступачне обале. У сваком случају, на низвластици и узвластици нису на одмет планинарске вештине и алпинистичка умећа. Идеацијски неумешним и политички неопремљеним боље је да не крећу у *неизвесни прелазак* – преко опасног транзиционог Рубикона или Алпа – свеједно.

*

Уколико се жели достићи постављени циљ мора се прећи раздаљина која га одваја од полазишта. Раздаљину је потребно измерити, јер она је стварна таман онолико колико и индивидуалне и групне жеље да се размак савлада. Зато циљ коме се стреми вазда ваља имати у виду и на уму. Уколико се долазиште замагли и затури на хоризонту, кретање се изопачава у лутање. И бесциљно кретање је, додуше, извесно померање, макар се тапкало у месту или вртело у кругу. Али, тумарање би личило на докуну дечију игру када не би било уозбиљено претњом историјског пораза.

*

Зато теоријски и практични полиидентитетни номадизам, толико својствен постмодерној и неолибералној интелектуалној конфузији, својим прослављањем спонтане раздешености не доприноси приближавању ономе што се, можда жарко жели а можда и смлачено хоће. Уколико је кретање у транзицији све а друштвени циљ, како се каже – ништа! – који календарски миљоказ уопште може да нас упуту у правом смеру? Није неважно питање „када“ и колико још дуго је потребно ићи према циљу на крају промене? Ко је направио транзициону мапу пута, чије је то картографско дело? Ко је измерио рељеф историје и обележио етапе и трасе друштвених промена?

*

Дванаест година транзиције у Србији чини се као сасвим довољан временски исечак за разложни преглед домета и учинака предузетих и непредузетих реформи. Низ од три и више изборних циклуса, који су се одвијали у околностима обновљеног политичког плурализма, дао је снажне поводе за промишљање ритма, интензитета и степена демократије у српском друштву. У истраживачки фокус су доспели процеси стварне демократизације и реални капацитети политичког, економског и културног система који се, што плански што спонтано, градио и разграђивао већ дуже од једне деценије. Анализа тек треба да утврди колико је замишљени транзициони модел заживео у пракси а колико је, попут многих претходних, остао тек мртво слово на папиру.

*

Као што је не тако давно предмет интерпретативне пажње био пренормирани систем позног самоуправљања, потом импровизовано и конфузно посттитоистичко раздобље, а онда и бурни и кон-

фликтни Милошевићев период – сваки у приближном трајању од десет до дванаест година – тако исто се и раздобље транзиције у Србији из године у годину указивало као нарочити историјски миље који потребно помно промислити и пажљиво проценити. Без обзира на емотивност и евентуално умањену критичност које условљава „недовршена историја“ и „историја без дистанце“, нека сазнања су већ у овом часу извесна а она се понајпре тичу неостварених транзиционих циљева и олако пропуштених развојних могућности.

*

Кључно питање упућено знаним и незнаним актерима транзиционих „гибања“ гласи: да ли је онакава каква се догодила, транзиција грађанима Србије донела бољи и срећнији живот или, ипак, у жељи „нормализовања“ није успела да заустави деградацију српског друштва до економског тј. материјалног нивоа претходних историјских етапа за које се мислило да су неповратно превазиђене у посткомунистичком раздобљу.

*

Савремена Србија, као и све екскомунистичке земље у сличном опсегу и дубини транзиционих реформи, налази се у динамичном процесу доградње и развоја политичког идентитета на мапи Европе. Србија је стара европска земља богате прошлости којој свакако није потребна „потрага“ нити „промена идентитета“. Србија не креће од „нулте тачке повести“ ка неком зацртаном просторновременском „постисторијском“ профилу који би у свему био друкчији или супротан њеним историјским обележјима и традицији. Транзиција, такође, није пуко реновирање фасаде оронулог социоекономског здања нити површна козметичка интервенција на рошавом лицу државе и нације.

*

Реч је, заправо, о сплету политекономских промена које у хронотопу савремене Европе означавају (пост)модернизацију и уклапање у текуће и будуће интеракције и интеграције. Те интеграције су, међутим, забрињавајућим застојем и све јачом економском и друштвеном кризом на Старом континенту, не само релативизоване већ и доведене у питање. Ма колико на програмском и манифестном нивоу изгледали непротивречни, евроинтеграциони процеси садрже извесне контрадикције који не извиру само из развојне неуједначености различитих делова европског света него и из недовољно промишљених алтернатива и неапсолвираних опција националне будућности.

*

После почетне еуфорије која је обележила почетак прошле деценије, Србију су заплуснули други и трећи талас кризе који су довели до делимичног расањења од мамурлука непромишљено преузетог транзиционог модела који је генерисао све веће тешкоће. Импостирана неолиберална економија на драматичан начин показала је своје најрђавије стране. Уместо обећаваног напретка и бољитка земља се и пре завршетка транзицијних промена нашла у дубокој рецесији.

*

Тако се испоставило да транзиција не само да је снажно обележена кризом него да збир тих погоршања представљају *транзицију као кризу*. Тим се предузете транзиционе реформе указују у друкчијем светлу од онога које је обасјавало почетак преласка са комунистичког на посткомунистички систем раног капитализма. У кризним тешкоћама и посустајањима почетно одушевљење рестаурацијом је спласнуло. Увећена критичност према неуспе-

лим реформским потезима обелоданила је бројна застрањивања у реконструкцији социоекономске структуре. То се посебно односи на неуспеле приватизације, мањкаве социјалне програме, енорман раст незапослености, сиву и црну економију, мноштво афера у криминализованом политиекономском миљеу и веома раширену, рекло би се системску корупцију. Куповна моћ из дана у дан опада, грађани су све сиромашнији. Укратко, транзиција у српском друштву од сада није остварила постављене циљеве нити донела жељене резултате.

*

Отуда је пред друштвеном науком која држи до истине несмањени изазов пропитивања стратегије социоекономског преображаја српског друштва у развијену и модерну заједницу. У критичком фокусу су правила привређивања, слободна тржишна привреда, типови својине, али и реални застој и опадање, уз пропитивање могућности привредног раста и развоја. Интерпретацији не измичу ни форма и структура политичких институција унутар политичког система, уређење државе, демократски капацитети, толерантна политичка култура, владавина права и правна држава.... укратко све оно што је у политичкој пракси истакнуто као идеал опсежне друштвене промене.

*

Најзад, потребно је рећи да је ова књига у целини настала као плод ауторових истраживачких напора у оквиру рада на пројекту Института за политичке студије у Београду. Поглавља књиге су заправо текстови који су објављивани у публикацијама, часописима и зборницима који су sukcesивно излазили у окриљу Института. Такав осмишљен начин рада није неуобичајан и у свему одговара времену расположивом за остварење књиге средњег обима.

*

Књига *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција* је, попут осталих књига писца ових редова, уврштена у дугорочни ауторски пројекат *Замисао замах* као 28. у укупном редоследу. Уз то, књига је такође део циклуса *Смутна времена* као 11. по реду.

*

Напоследку, аутор је уверен да се још једном потврдило колико је за индивидуална прегнућа неопходна креативна истраживачка и колегијална атмосфера која обележава деловање Института за политичке студије у Београду. Одатле аутор дугује посебну захвалност директору Живојину Ђурићу и пословној секретарици Института Смиљки Пауновић, посебно за испољену кооперативност и ажурност у реализацији, не само ове него и неколико претходних књига.

Београд, почетком септембра 2012.

Аутор

1.

ТЕОРИЈА И ПРАКСА НАДЗИРАНЕ ДУХОВНОСТИ

Духовна и културна окупација Србије: претеривање или стварност?

Да ли је неизбежна судбина да као имеле бити-
шемо у сумрачној зони надзиране духовности? Не
указују ли на то камере постављене у свакој заби-
ти, иза сваког ћошка, на свакој животној кривини...
и подкожни чипови, ти агресивни сведоци разорене
приватности. Да ли је већ наметнута и на снази *те-
орија ограничене културе*? Да ли је у слабим држа-
вама већ наступило тзв. посткултурно и постхумано
доба?

*

Ако изостаје култура, чега још уопште има?
Стање духа једног народа саобразно је култури ко-
ја га прожима и одржава. Култура је бољи, ако не
и најбољи део текуће српске стварности. Насупрот
њој стоји тиранија баналног – обездуховљена зби-
ља дотрајавања на провинцијалним маргинама - у

дискриминисаној Варварији, удаљена од културних метропола континента.

Србија, свакако, није само у дилеми избора између трубачко/роштиљске Гуче и нарко/електронског Егзита, нити је древни Београд само успутна станица западним радохоличарима, жељних „забаве и опуштања“, сплавова на Сави и кафића на Ади, добре клопе и јефтиног пића. Они, ионако, истичу пријатељски расположене „урођенике“, у амбијенту погодном за брзу релаксацију, јефтино омамљивање и „добар провод“. То је Србија из бедекера и туристичке свакодневнице препуне ироничних стереотипа. Постоји ли и нешто друго, боље или горе?

*

Вредно и добро у овдашњој духовности одавно је заплуснуто прљавим цунамијем глобализма. Једно личи на друго, да не би личило нинашта. Масизам и конзумеризам су плитке гробнице културних идентитета. Изворна духовност једва одолева загађивачима који засипају из велике даљине. Преживљава само тривијално, сјајкасте шљокице, сувенири и кичасти фолклоризам. Културно ништавило је законити продукт културног (пост)империјализма. Мекана моћ ствара сладуњава културу празних и опасних калорија.

*

Идеологизовани и политизовани, подређени прљавим „индустријама свести“, неки сегменти српске културе већ су се претворили у мусаве копије гламурозних планетарних узора. На високој цени су весели кловнови контракултурног вестернизма, удивљени свим и свачим, ма како оно било, само да долази са стране. Субкултурном сценом тумарају неуки копиранти и имитанти, аматери и дилетанти, сваковрсни корисници фондова мултукул-

турне хаотизације. Где год да се зађе набасаће се на самодопадљиве фолиранте, униформисане чланове невитешког реда „културних мисионара“ који би, неконтролисаним увозом трећеразредних културних отпадака, сиротим Балканцима да „приближе“ и „дочарају“ бели Свет и сјајну Европу.

Ројеви нестручних драматурга и глумаца шмираната уверени су да стварају историју, а патетични полуписмени писци и аналфабете да производе књижевност. Њихов став је неесенцијалан и бесциљан, срозан у мутљаг ефемерности, пуки формализам „дешавања“. Јер, све као да је театрализовано, почевши од пантљичавих риалити шоуа, преко досадних „хепенинга“ и небулозних „инсталација“, који су упропастили класичне ликовне жанрове, до испразне политике која се своди на глуматање, имиджистику, стајлинг, маркетинг, брендирање, рејтинге, топ листе... Исто се односи и на друге области.

*

Збрзано истренирани курсисти, постдуховни јаничари, упутства за локалну културну (зло)употребу доживљавају као креацију. За друго не знају. Када чују реч *култура* – маше се за медије. Тек ту, као да јесу; непоменути, непоказани и неприказни, напосто нису. Као што нису. Преводиоци и „скидачи“ са Интернета уображавају оригиналност, „орални филозофи“ су уверени да су одиста ненадмашни мислиоци.

*

Наше тајкуне, те потоње извршиоце првобитне акумулације капитала, не занима толико култура колико новац. Млађаним зомбијима нове генерације комплементарни су „алтернативци“ давно прохујалих и заборављених алтернатива.

Геријатријски сентименти неважне прошлости иду руку под руку са папазјанијом реп-футуриста. Јалови аутоцензори, убеђени у властити елитизам, „смело“ повлађују уклапајући се вешто у тржишну тражњу културних идеологија. Хоће да се допадну и у томе успевају, пре свега недостојним повлађивањем и снисходљивошћу. Конформистички умови „независних интелектуалца“ су окупирани а да они, запавши у добровољно ропство, тога нису ни свесни. Виспрени сваштари постају „експерти“, брбљивци и евет-ефендије „аналитичари“, а све то уврнуто и преврнуто пружа обиље комедијашког материјала неком новом Стерији, Домановићу, Нушићу, Аци Поповићу.

Мај 2008.

2.

СУВЕРЕНИЗАМ

Епохални одговор на клијентистичка поспртања Србије

Србе су одувек красили импулси и енергија ослобођења коју се се будили у недобима која су се чинила безнадежним. Србија је умела да изненади Србе, Срби Србију, а заједно остале који су их прерано отписивали. Кад се чинило да је прикована за дно Србија би се пренула, отргла и уздигла. Тада би се очитовала узорна снага колективне воље народа, широки хоризонти, перспективизам и оптимизам. Тако је било, тако би могло да буде, зашто да не, врло брзо!

*

Србија проживљава акутну социоекономску и духовну кризу у хроничној кризи властите судбине. Наш доживљај света је узбуркан, испуњен недаћама, спорадично и трагичан. Поглед на свет овдашњег живља одређен је скоријом прошлошћу и историјом

без дистанце. Понеки, три протекле деценије сматрају катастрофалним.

Без безбедног одмака од погубних дешавања многи су склизнули у дубоку скептичку сумњу. На најнижој тачки неверице и незнања међу ојађенима је раширен нихилизам. Суморна стања малодушности, међутим, нису трајно својство националног менталитета и карактера српског народа. Поклизнућа у очајање и слутњу краја, можда понегде и покатак, али свакако, не предуго, поготово не завек.

Глобални кијамет

На делу је већ друга, надодата криза, она прва толико „наша“ исувише нам је позната. Криза овога пута (као и пре) долази из великог Света у који су неки овдашњи људи безпризивно веровали. Зато криза највише шокира лаковерне и заборавне јер немилосрдно руши њихова неука и незрела надања.

Уместо „стабилизовања“ и „нормализовања“, вашингтонски геоекономски пантократори распршили су токсични капитал и мутиране облике хегемоније. Уместо „стандардизације“ и „хармонизације“ у оптицају ЕУ је „мекана моћ“ која обезнањује ионако збуњене. Ипак, доскора охоли униполаристи изгубили су снагу и чари неприкосновених арбитара. Ионако сложени свет се вратио у геополитичку нормалу деловања више полова моћи. Мноштву после-изама придружио се и *постуниполарни свет*, свет у коме смо.

Да ли се постјугословенска Србија снашла у епохаланој промени? Не, јер њен естаблишмент још увек својски робује анахроној слици света. Петооктобарским патетичарима у Србији време као да је стало 2000. године. Као да се после дана када је горела Народна скупштина више ништа битно није до-

годило. Као да се не одвија промена односа снага у свету, ни промена конфигурације моћи на Старом континенту, ни измењене околности на Балканском полуострву, посебно на тзв. Западном Балкану. На срећу, време није стало, нити може да стане, промене су се догодиле, хронотоп промене је потребно препознати и изучити.

Хронополитичко траћење

Време је први и безусловни чинилац политике. Када погледају у часовнике да ли овдашњи политократори уистину знају који је историјски час у току? Или мисле да је то излишно? Да ли су они који су нам „измерили репове“ уједно и они који су нам коначно одредили време. Сва је прилика да је време које Србији недостаје невидљива супстанца којом се њени садашњи управљачи разбацују.

Србија је стара а ипак закаснела држава, настала као „остатак“, после намирења свих незахвалних јужнословенских суседа. За Србију се често мислило да има времена, други су били пречи, друго је пречесто имало предност над својим и сопственим. Док је била у три Југославије Србија одлагала своје самобитно одређење. Тако је, баш као што мисли Добрица Ћосић, пропуштен читав двадесети век. Србија која је чекала искрени сусрет са потпуном Југославијом, дочекала је неискреност чак и када је остала насамо са Црном Гором.

Сада, пошто очигледно није дочекала оно што је жељно ишчекивала, званична Србија са истим избезумљеним жаром чека једног другог Годоа – Европу у западном лику Уније. Неспособна да препозна Европу у себи, јалово жуди за Европом изван себе. Србија која превише чека је она иста Србија која се превише нада у спас који би требало да наиђе из

бриселских канцеларија. Понижавајуће кандидатско чекање је, нажалост, само нови облик старе српске склоности багателисања расположивог времена. Српска хронополитичка заблуда је очекивању обриса будућности која се, по свему судећи, неће догодити.

Дезоријентисана геополитика

Нема недоумице колика би требало да буде Србија после Југославије. Тачно онолика колика је била у три Југославије. Али, у овом часу није тако, јер је Србија територијално оштећена - *обескосовљена*. Србији су Косово и Метохију одузели „за њено добро“ они који се издају за њене најбоље пријатеље. У апсурдно „пријатељско“ непријатељство верују и понеки лакоумни Срби који се надају да ће Косово и Метохију Србији вратити управо они који су јој га одузели. У међувремену, Косово је изопачено у „државу у држави“, државолики „добросуседски“ ОВК-ентитет поред Србије.

Оно што ниуколико не дозвољавају да буде учињено њима, Евроамериканци су без премишљања учинили Србији. Није Србија опчињена територијама, већ они који су се постарали да их размрве. Србија после Југославије је мања него Србија у Југославији. Српски простор, који је свакако пространји од територије Србије, такође је „нешенгенски“ подељен зонама, појасевима и (полу)државним границама. Откуд толике границе, препреке и зидови око Срба и Србије у „Европи без граница“?

Срби су, дакле, у геополитичким невољама. Државе које губе територије су опадању и декаденцији. Државе које немају или не знају своја реална ограничења и границе су на „силаметини“ (како каже филозоф Светозар Стојановић) и низбрдици раз-

држављења. Стање унутарнационалних зађевица и завада исцрпљује и на дуги рок је неодрживо. Да би се јалова подељеност превладала потребан је отворени међусрпски разговор и усаглашавање у све три матичне регионалне и националне творевине: Србији, Црној Гори и Републици Српској. Разговор, баш онакав какав се уприличује и води у макро-регионима Европе Уније.

Не би смело да буде недоумица око европске природе Србије: јесмо Европљани у балканској Европи, али нисмо у бриселској Унији. Нема геополитичке дилеме око европског својства Србије, али има око односа Београда према Бриселу, и још више према НАТО-у.

Стратешки садржај и дубина геополитичког одређења Србије мора се разлучити од површног тактичког нивоа спољне политике и куртуазне дипломатске оператике. Европски положај и правац Србије нису истоветни са трансатлантским и евроамеричким војним савезом. Једно је Стари континент на коме је од вајкада Србија, а друго ЕУ ширење ка Истоку и безбедносна и војна архитектура Брисела и Вашингтона. Иако још увек важи концепт војне неутралности, у Србији се пренаглашава дилема „ком се приволети царству“? Избор може бити разрешен само демократским путем референдума.

Геономија пропадања

Разлагањем Југославије и губитком Косова Србија је лишена важних ресурса, становништва, природних богатстава и територије. У основи геополитичких штета су геономијски губици. Сецесиони ратови и западна агресија на СРЈ 1999. године прескупо су коштали Србију. Али, ни мирнодопска транзиција са позног самоуправног социјализма

у рани капитализам компрадорског типа није била мање погубна по Србију. Србија, која је протраћила прошли век, веселјачки је проћердала прву транзициону декаду. Лакомисленом располагању временском и (гео)политичком супстанцом придружено је и геоекономско расипништво „буразерског капитализма“ и „бећарске економије“ (израз економисте Јована Душанића).

Уместо разборитог социоекономског преображаја у Србији се догодила дивља рестаурација капитализма налик на манчестерску епоху описну у Дикенсовим реалистичким романима. Неовлашћене распикуће су дошле по оно што су сматрали својим. У својинској трансформацији, која је наликовала на крађовласну помаму, створен је танак али за локалне прилике финансијски препотентан тајкунски слој. Редистрибуција преосталог националног богатства извршена је лукавом експропријацијом друштвене својине која је неразговетним коруптивним каналима, буд зашто прешла у алаве руке нових богаташа, малверзаната, крадиша и страних компанија. Уместо реформског развоја Србији се догодила ретроградна приватизација и економско назадовање.

Српска привада је термитски систематично опустошена, индустрија и аграр су замрли, реалне економије скоро да нема, а оно што циркулише нису робни производи него спекулативни капитал. Србија је претворена у успутну земљу, коридорски сервисни простор, извозну и потрошну проходницу јаким европских економија. Огроман број незапослених лишен је радне и животне перспективе, док се тобожњи успеси власти приказују кроз статистичке маскарале. Савремена Србија, заправо, животи од све чешћих позајмица, коматозно тонући у дужничко ропство. Вајни „успеси“ партијашких олигарха

тумаче се умешношћу позајмљивања будућности у којој би следеће генерације требало да се рву са неоплативим каматама и главницама од чијих висина се врти у глави.

Криза која „неће погодити Србију“ нагло се претворила у кризу која је погодила Србију. Домаћи економски исцелитељи и чудотворци, неолиберални „стратеги“, спин-доктори и неолиберални зомбији невидовито су затечени „прскањем кризног балона“. Ниједна (с)течајна мустра чикашког монетаризма више није делотворна, штавише, директно је штетна, иако финансијска елита зесовске коалиције на власти још увек јаше кљакаво слободнотржишно кљусе.

Србија је, као на операционом столу, већ десет година без анестезије изложена разорном деловању конкуренције којој ниучему не може да одоли. Неолиберални курсисти су шок-терапијом саксовског типа и слепим ослањањем на ММФ и пулове западних банака потрошили „реформску“ посткомунистичку декаду. Нису урадили скоро ништа, осим што су се бавили хазардним пословима опадања и пропадања до нивоа знатно нижих од претходних раздобља које су, узгред речено, толико критиковали и исмевали. Показало се да су гори од претходника. Распродали су скоро све што је у Србији вредело, остало је још нешто мало, по неки непродати велики систем, за ову и можда следећу годину. Ако је Србија кобно геополитички каснила јер није знала да одреди тачно епохално време, геоекономска неправовременост и недолотворност гњили су плод неуспеле транзиције у извођењу генерације политичара и политекономиста који су у овом часу на власти.

Демополитика расељавања

Хронополитика, геополитика и геоекономија се напоследку исказују кроз људску димензију, судбину народа. Шта се у последњих двадесетак година догодило са српским народом и грађанима Србије? Срби су изубили време, просторе, ресурсе и међусобно јединство што је, заједно узевши, сасвим довољно за закључак о забасавању у опадање и назадак. Да ли овај суморни увид нужно води у национални фатализам, или још горе у политички нихилизам? Рекло би се, не нужно!

Срби су имали занимљиву али претешку прошлост. За разлику од других Јужних Словена, Срби после пропасти последње Југославије нису успели да изграде јединствену националну државу. Испоставило се да их имају бар три, у различитим степенима и облицима установљене државности. Српски народ обележава плурализам држава и динамична државна полиморфија.

У сецесионом раздобљу догодило се велико покретање становништва, сеобе и пресељења Срба са својих миленијумских станишта. Велики изгон Срба из Хрватске Еропа Уније није третирао као ратни злочин. Истовремено, Срби су окривљени за злочин геноцида у Босни и Херцеговини иако су управо они у прошлом веку били жртве геноцида у НДХ Анте Павелића. Историјска перверзија оличена је у донетој декларацији о Сребреници.

Срби се представљају као поражени народ, а Србија као поражена држава. Срби се, такође, третирају као окривљени народ од кога се непрестано захтева признавање кривице, кајање и извињавање. Тиме се постиже следеће: окривљена Србија нема

право на повратак Косова и Метохије у свој национални и државни састав; окривљени „босански“ Срби немају право на свој посебан ентитет, јер је Република Српска „настала на злочину геноцида над Бошњацима“; Срби не би требало да се врате у Хрватску, јер је Република Српска Крајина била „чудовишна творевина“, и, најзад; Црна Гора треба да буде независна јер се тако мала и невина једва „ослободила српског јарма“.

Да би се приказана инкриминација остварила, потребна је надмоћно и обавезујуће тумачење етнонационалног карактера српског народа и његове историје. За то служи ревизионистичка историографија која Србе потуљено изопачава у реметиоце и означава као највеће а често и једине кривце за свеколику балканску и европску пометњу. Кривотворење српске и јужнословенске прошлости врши се путем „прислушне“, „пресретачке“ хашке новоисторије. У тој врсти квазинауке редефинисана српска будућност „природно“ се окончава у архивама, судницама и ћелијама Хашког трибунала.

Евроамерички етноинжењеринг се на Балкану очитује кроз мозаични малодржавни дизајн региона. Демополитички западни аранжман указује на вишеструко фрагментовање Јужних Словена, посебно енклавирајуће, ентитетско и регионално атомизовање Срба. Умножени пројекти децентрализације, деконцентрације и статистичке регионализације Србије саркастични су примери како се једна, ослабљена и оштећена држава наметаним квазиреформама гура ка мрачној зони неоколонијалне зависности.

У српском случају, као огледном узорку ЕУ и САД, поништавају се класична својства суверености народа. Развлашћени, помештени и утучени народ се сабија у просторне утваре: појасеве, зо-

не, ентитете, енклаве, ексклаве, регионе, федерате, склавиније... Србија се претвара у земљу обласних господара - „унију региона“ - провинцијални скуп локалних лидера, савез успешних зоо-вртова, аквапаркова и музеја увоштених фигура. Детериторијализовани, десувернизовани и окривљени народ се смешта у мањински а потом и у номадски статус. Томе насупрот, Срби, свакако, неће да пристану да буду мањина на простору на коме су већина, нити да буду „привремено расељена лица“ у карикатуралном „дизајну“ древних простора свог колективног бивства.

Медијска копрена

Напоследку, како стргнути новогворни и медијски застор који заклања стварност? Како расковати савремену медијску стегу?

Потребно је разоткрити и разложити лажне вредности, одрећи се погрешних циљева, одступити од нетачних смерова и усмеривача, отклонити привидне дилеме и њихове произвођаче. Зашто не отворити очи и сагледати не само оно испред носа, него и оно што долази из даљине, са хоризонта будућности. Из застоја и опадања покренути се напред, има ли ичег разумнијег од тога?! Само тако ће злокобне шаљивџије из владајуће политичке класе, које нас по орвеловској формули убеђују да је назадак напредак, неправда правда, а ропство слобода, да се потсетe колико је незавидан њихов положај.

У раздобљима које исписује историја највећи потенцијал има слобода. Међу онима у савременој Србији који су свесни тегоба и слуте, или знају где би могао да буде излаз из невоља, преко је потребно међусобно зближавање, емпатија и солидарност. Онима који глорификују своју неспособност и не-

знање, бране своје незаслужене повластице и послушничтво ионако се не може помоћи.

За земљу која из дана у дан тоне у посрамљујући клијентизам једини веродостојан одговор је идеологија и *политика суверенизма*. Потребно је створити *суверенистички блок* који ће зарад будућности Србије грађане потсетити на оно најбоље слободарско и правдољубиво из националне прошлости властите земље. То је, у овом часу, најсигурнији пут враћања толико потребног самопоуздања и оптимизма.

Мај 2010.

3.

ПРОТИВРЕЧНОСТИ ЗАКАСНЕЛЕ И УБРЗАНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

Релативност транзиционог апсолутизма

Увод

Појам политике најчешће исходи из искуства политичког, али *политичко искуство* је више од овлашног, пасивног или активног додира политике. За практично и теоријско искуство политике потребно је, на овај или онај начин, бити у политици, поседовати егзистенцијално памћење, као њен агилни субјект или индолентни објект, у средишту процеса или подаље, само као пажљиви посматрач и тумач. Ма колико оспоравано, и *мишљење политике* на теоријској дистанци јесте извесно политичко искуство, каткад и дубље и богатије од неосмишљеног и нерелектованог *бављења политиком*. Оно, додуше, није политичка акција, вођење и спровођење политике, али јесте њено тумачење, мисаоно творење. Политичка акција и политичка медитација су, дакле оправдано различити видови бављења политиком.

Двострукоост активног и пасивног положаја субјеката у политици проткана је супротностима између оног делатника који непосредно и практично учествује у политици стварајући политику, и онога који је без таквог вида учешћа само објашњава и тумачи. Јер, супротстављање једних и других је у односу нејасне а каткад и непризнате поделе рада, будући да онај који ствара и води политику, скоро без изузетка жели и да је тумачи – да буде коначни и беспоговорни тумач својих политичких (зло)дела. Чак и када то јавно не чини, јер не стиже у околностима у којима политичка мобилизација и акција превладавају посматрање и описивање, рашчлањивања и тумачења политике (или, политичку интерпретацију), и тада владајућа политика хоће само ону врсту тумачења која је подударна са њеном вољом за моћ. Моћ се, наиме, доказује и потврђује кроз наметање тумачења које сама производи.

Онај изворно други, који не води политику али је посматра постранце, описујући и истражујући њене узроке, можда ће деловати опречно, у настојању на тумачењу чији резултати у обистињавајућим контурама не би требало претежно да зависе од политичке моћи. Мотиви једних и других не само да могу бити посве различити, него и интереси и циљеви тумачења који се обликују у домену текуће политичке праксе и независне политичке теорије, могу да буду у оштром сукобу.

Као нарочита људска делатност и област друштвеног организовања, политика на власти може испољавати пажљивост и увиђавности, па чак и трпеливост према критици важних аспеката сопствене моћи, али може бити и бити крајње нетолерантна према оним научним приступима и теоријским ана-

лизама које је, објашњавајући њене узроке и разлоге, разоткривају и оповргавају.

Самооправдању моћи најчешће смета чак и незнатно теоријско оспоравање, а поготову одлучно делегитимисање конкретне политике у целини. Такво делегитимишуће тумачење она повратно тумачи као фронтални напад и генерални сукоб са противником који оспоравањем жели да преузме власт. Зато политичка моћ, путем које се испољавају политички моћници, трајно тежи отклањању слике супротности и противречности које умањују њену уверљивост, начињу је и воде ка њеном дискредитовању и детронизовању. Предочено је, рекло би се, трајно обележје супротности тумачених и тумача разних видова политичког у језгру моћи одређене политике.

I Неутрализовање политичког

Политиколошко мишљење у савременој Србији обележава двосмислен и споран статус учених и неучених супротности и противречности у интерпретацији политичке сфере. После изузетно конфликтне динамике последњих двадесетак година (1991-2011), друштво је ушло у привидно сталоженију фазу у којој главни и озваничени актери промовишу мирну, „постконфликтну“ и „постауторитарну“ политику.¹ При тако пропагираном типу обликовања политике политички феномени не само да се усиљено лишвају темељних супротности и противречности него се хомогенизовањем и хармонизовањем истичу беспоговорни идеали које је

---

1 Размишљајући поводом окончања рата у Босни и склапања Дејтонског мира у новембру 1995. године, историчар Алекса Ђилас је формулисао синтагму „мир без политике“. Видети: Ђилас Алекса, *Најтеже питање. Есеји*, глава „Мир без политике“, стр. 84-88, Артист, Београд, 2005.

потребно остварити да би стварност била боља. По други пут после великог конструктивног раздобља самоуправљања 70-их година прошлог века поступци идеализовања и химере идеализоване транзиције доминирају програмским политичким дискурсом.

Нормативно, по старом обичају пожељног мишљења, надкриљује индикативно, а дескрипције очитих супротности у политичком бићу бивају замењене прескрипцијама његовог функционисања у непротивречном, тј. идеалном облику. Простор приближнијег разумевања садашњости запоседа имагинација будућности. Социјални и политички сукоби се, додуше, и даље истражују али превладава функционалистичка парадигма. Темелна и прегледна теоријска истраживања конфликта су одиста ретка.²

Тежи се политичком миру путем неутрализовања супротности у свету политике. Идеаллошка тумачења политичког лишавају објект пропитивања и разумевања оних освешћених противречности које исходе из стварних супротности у свету живота. Неутрализовањем основног обележја - извора, генератора и формата политичког - смера се једном друкчијем типу политике који, упркос привидној саморазумљивости, ипак захтева извесно објашњење.³ Ситуација у којој се политици приступа „мекано“ путем поравнавања и ублажавања, анестетички

2 Међу успелија теоријска истраживања социјалних и политичких конфликта спада књига политиколога Живојина Ђурића и Драгана Суботића под називом *Менаџмент у политичким сукобима. Теоријске претпоставке управљања сукобима у модерном друштву*, прва књига, ИПС, Београд, 2010; посебно део „Темелни појмови“, стр. 7-89, глава „Политички сукоби (појам, облици, структура)“, стр. 21-51.

3 О томе опширније у: *Норма и одлука. Карл Шмит и његови критичари*, Карл Шмит, „Појам политичког“, глава „Доба неутрализација и деполитизација“, поглавље „Ступњеви неутрализације и деполитизације“, стр. 63-69, избор Слободан Самарџић, „Филип Вишњић“, Београд, 2001.

и „умивено“, није самоодржива. За њено одржавање потребна су знатне количине манипулација и социјалне демагогије.⁴

Политика се не води и не проживљава безосећајно, неемотивно, невредносно и бестрасно. Од како постоји у предмодерном и модерном виду, политика није безостатно сводљива на вичност и спретност, умешност и вештину. Политика, такође, није само научени занат и посао, нити су политичари само ивештене занатлије, шегрти, калфе и мајстори. Политика може да буде и позив и одзив субјекта у акцији и резигнацији. Политика је, наиме, ма колико се испољавала у обесној безосећајности, редовно пресвучена слојем осећаја и расположења.

Постмодерна је, међутим, утицала и на свет политике и њен просторни вид - геополитику.⁵

Политичко се у постистичком кључу све више схвата постварено, као вазда текуће стање, процесно и процедурално, техничко и технолошко умеће, ослобођено „сувишног“ есенцијализма и самосвојне супстанце. Такво поимање политичког утискује се у оквиру техничких протокола и процедуре апликативне *политичке технологије*.

Постмодерна политика је, између бројних редуковања и симплификовања, депатетизована и деесенцијализована политичка технологија. Отклоњена је и помисао о постојању било каквог суштинског идеала, осим „идеалног“, тј. тачног и ко-

4 Видети: Кара Мурза Сергеј, *Манипулација свешћу*, прва и друга књига, Преводилачка радионица „Росић“ – „Никола Пашић“, Београд, 2008.

5 О томе: Дугин Александар, *Геополитика постмодерне. Доба нових империја. Осврти на геополитику 21. века*, посебно одељци „Парадигматски систем координата (премодерна – модерна – постмодерна)“, стр. 23-96. и „Геополитика асиметричних претњи: ратови постмодерне“, стр. 225-286, Преводилачка радионица „Росић“ - „Никола Пашић“, Београд, 2009..

ректног упутства за употребу актера у политичком процесу. Наравно да је технологија такве политике у потпуности „испрана“ од вредности, она слови као неутрални инструмент (алат, оруђе, stroj, машина, компјутер, хардвер, итд), за ефикасно постизање постављених циљева. Политичка технологија је, дакле, бесконфликтни аспект постмодернизоване политике која више није „биће по себи“, нити има логоцентричну супстанцу *sui generis*. Она је, једноставно речено, с оне стране супротности и противречности света живота.⁶

Предочено схватање политичког у пракси свакодневног политичког живота, међутим, прикрива властиту идеолошку и политичку генезу; маскира чињеницу да је и само на сукобним историјским размеђима, створено као плод извесних партикуларних идеологија и политика са универзалним претензијама значења и важења. Постигнувши доминацију у савременом добу тај (анти)концепт политике и политичког приказује се као „неидеолошки“, па чак и као „неполитички“. Као да се вербалним лишавањем онтолошког својства властитог (некада политичког) бића, тежи неком апоретичком стању у коме волшебно делује политика изван себе и без себе - „политика без политике“. Већ и на први поглед, реч је о парадоксалној тежњи самолишавања у којој би се, у збрканим и мутним постмодерним околностима, политика разблажила и растворила у нечему што је надилази, да би најзад нестала у техници и технологији.

---

6 О апоријама постмодерне политике у целини сведочи Емил Влајки у књизи *Увод у политику постмодернизма*, нарочито део „Политика постмодернизма“, стр. 215-228, Факултет за политичке и друштвене науке, Бања Лука 2006.

Губитак супротности – лишавање алтернатива

Предочени напор актера самолишавања посе-дује читку адресу. Место обитавања наизглед апо-литичних политичких техничара и технолога није одвише тешко пронаћи. Мимикрија политичке есен-ције и затурања битне вредносне супстанце поли-тичких феномена у устајалим баруштинама распо-литизованог и небитног, дугује се инвазивном духу *политичког либерализма*, у његовим развејаним „ан-те“, „нео“ и „пост“ видовима. Безполитична поли-тика, политика која више није у себи, која је већ иза-шла из себе, или је устала против себе - својеврсна *неполитична политика* - контрадикција је по себи.

Та нерелевантна противречност моћи, ко-ја више не зна шта ће са политиком супротности и сукоба а мора бити са њом, расцветавала се у неоли-бералној и постлибералној ситуацији, понајвише на озлеђеној периферији светског система.⁷ Штавише, њена крошња заклања и сенчи већину покушаја ис-траживања суштине испразних политичких форми и формализама. Тумачи таквог концепта политике указују на само један и то безалтернативан пут при-мене. Њихово „вјерују“ је да вредносно неутрална и деидеологизована политичка технологија нема до-стојну алтернативу, ни у овом часу, ни у будућности. Уколико више нема социјалних супротности и из њих изниклих идеолошких и теоријских противреч-ности, уколико је „осистемљена“ деполитизована

---

7 О томе: Матић Милан, *Либерализам, популизам и демократи-ја*, део „Либерализам“, глава „Неолиберализам“, стр. 87-101, Институт за политичке студије, Београд, 2005. Такође: Вратуша Вера, „Елите у постсоцијализму, или компрадурска буржоазија у процесу рестаурације периферног капитализма?“, *Национални интерес*, Београд, бр. 3, 2010. стр. 51-80.

политика коначни исход неутрализовања и укидања свих других алтернатива, шта онда преостаје у кретању по тако уравњеном безалтернативном путу?

Оно што после операције вађења трна антитетичке и опозитне супстанце из тела политике преостаје јесте вредносно неутралисани процедурализам, нормативизам и институционализам „новог система вредности“. Сведена на економицистичку платформу „демократских правила игре“, отвореног тржишта и слободне утакмице, политика у неолибералистичком кључу, актере на политекономској сцени разумева само као такмичаре и ривале, али не и као противнике.⁸ Препоруке коректности тако неутрализоване политике упућују на неометање трансакционизма на политичком пољу које је већ изгубило конфликтна својства и, на изглед, постало стабилно, хомогено и хармонично, погодно за развој усева „вечног мира“.

Театрализовање политике

Неутрализовање политичког путем функционалног свођења на технику и технологију, тј. технолошковање политике, дакле, не би било могуће без њеног истовременог депатетизовања и преобликовања у пуку игру и забаву. Уколико изостају супротности и противречности, уколико не делује *дијалектика политичког*, политика се претвара у големи театар у коме драматурзи, глумци и публика заједно учествују у инсценацији бесконачног комада, бур-

8 Видети: Голубовић Загорка, *Поуке и дилеме минулог века. Филозофско-антрополошка размишљања о главним идејама нашег времена*, глава „Либерална теорија грађанства и неолиберална доткрина ‘тржишног фундаментализма’“, стр. 83-111, „Филип Вишњић“, Београд, 2006. Посебно, у односу на Србију: Вратуша Вера, „Тржишни фундаменталисти су зла коб српске економије“, *Печат, Београд*, бр. 100, стр. 36-43, 5. фебруар 2010.

<http://www.pecat.co.rs/2010/02/trzisni-fundamentalisti-su-zla-kob-srpske-ekonomije>

леске или комедије, драме или трагедије, свеједно, али упражњавања моћи и власти, свакако. Театрално обележје неутрализоване политике заглашено је аплаузима и овацијама, пристанком на базични консензус постављеног комада. Изван његовог сложеног одвијања нема чак ни илузије политичког.

Депатетизовањем и театрализовањем политичког отклањају се и поништавају алтернативе друкчије политике. Неутрализација означава индиферентност, равнодушну базразличност која се гради на тлу привидно укинутих супротности и заглашених противречности у свету живота. У ситуацији када изостају битне разлике, када се облици супротности и противречности распадају и губе у мрљама заборава - када је у (с)мору свакодневнице све исто, или дође на исто - парapolитичке театралије обузимају масу.

Агоналност, игра и забава, непрекидне представе узбурканог политичког испуњавају јавни простор, одагнавајући било какву самопрегорну свест о рђавом крактеру времена. Озбиљна збиља политике, заснована на обележјима битних разлика и супротности, прекривена је лепршавим велом одушевљене неозбиљности. Ко није раздрагано укључен у игру, ко не поскакује, не радује се и не игра (ко зна због чега и зарад чега?), тај је одгурнут украј, да пропадне у својој неприсхватљивој намргођености. Јер, озбиљност више „не пролази“ нити може да прође кроз неосвојива утврђења шегачећих симулација и симулакрума.

Политичко позориште претпоставља масовни пристанак на пасивно учешће одузетог даха, сјаћених и згураних посетилаца, гледалаца и слушалаца, (не)цењеног публикума који је и без улазница обавезан да не омета и не квари ток представе. У то-

ме је садржан театарални консензус (да ли још и баш политичког?) грађанства преображеног у гледаоце, аплаудерску публику, у ствари, гомилу која се на да-ти знак одушевљава и тапше.⁹

„Опуштање“ и „забава“ су у тобоже добровољном а стварно изнуђеном задовољавању оним што се гледа и слуша, што је унапред постављено и претпостављено као веродостојан приказ живота. Јер, људима који не живе онако би требало приказује се пожељни живот који не могу да постигну. Игра би требало да се одигра само до привидног краја представе, дабоме, јер после спуштања завесе следи њено поновно дизање; као што једној представи следи друга, па трећа, и тако у разиграну бесконачност вечних реприза. Само они св еснији, који су били на праизведби или учествовали на премијери политичког комада, обично не иду на мање узбудљиве репризе јер не желе да се насучу на досадним хридима већ виђеног. Они су, наравно, ређи од оних који су безвољно пристали да непрекидно гледају репризе и одушевљавају се њиним оригиналностима.

Већина је, дакле, сатерана у политичко позориште сталних реприза, Алтернативе, недоласка на представу, напуштања гледалишта у току представе, или прекида представе било каквим чином незадовољства и неслагања, означиле би испољавање свести о околностима, препознавање замаскираних супротности, повратак политичке дијалектике у бесукобни свет тобожње хармоније. Власници и извођачи политичког позоришта на то не би пристали и томе се активно супротстављају. Зато је смишљен

9 Театарално и инсценирано понашање политичких поданика у деграђанизованој и послушној маси међу првима је запазио политиколог Слободан Илић у књизи *Демократија аплауза. О нашим какократским приликама и установама*, Универзитетска ријеч, Никшић -Београд, 1988.

концепт реципијента политике у снисходљивом лику слуге.¹⁰

Представа мора да тече! Да изокренемо славну пловидбену изреку: *Не мора се живети – мора се глумити!* Неометане политичке театралије претпостављају магичну надмоћ игре, уигравање и играње додељених улога, шмиру и глуму, разигравање задатог без икаквих испада, опасних искорачења изван оквира сцене и сценарија. Тривијалност заигравања је у тој мери неодољива да је међу уживљенима у игру напуштање игре помисао до које се не доспева. Тешко је изаћи из колоплета када су руке тако чврсто састављене а цупкање у обгрљеном низу тако бодро и сложено. Тривијализовање политике је попут бешумног цунамија насталог после земљотреса у дубини „мекане моћи“, високог и масивног таласа баналности којој се тешко одолева.¹¹

У доколици и после напорног рада забава је тронутим тежацима посткапитализма у сваком случају - који им се причињава као неслучајна, дакле намерна вечност? - много привлачнија од било какве озбиљности (можда и Ој-збиљности?). Она, забава о(т)пушта тренутно забављеног, и тегобни му живот самозаборавно чини лакшим и лепшим. Забављени је, наравно отпуштен са посла разумевања властите обезнањености и обездуховљености. Таква „пост“ „модерна“ „политика“ је најзад срозана до стади-

10 О концепту подређеног учесника у театралној политичкој игри и разрађеној улози слуге, такође, видети: Миловић Наташа, *Школа за слуге*, поглавље „Закључак – школа за слуге феномен који истрајава“, стр. 137-146, Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију, Београд, 2007.

11 О сабласти тривијалног у науци и тривијализованој политици пише и Милан Брдар у тексту „Промена парадигми и општи обрасци теоријског и практичног дискурса“, чланак у зборнику *Промена образаца мишљења у раздобљу транзиције*, стр. 17-27, уредник Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 2011.

јума целодневне забаве и „опуштања“. „Сви се њишу, убрзано дишу“ у караоке стилу; нико политички заинтересован не сме да се пострани и изостане из спектакла. Уколико га нема зацакљено порадованог на екрану – нема га нигде ни у текућој политици, макар то била и тужна политика!

У подлози агоналне надмоћи баналног и тривијалног, делује контрапродуктивна моћ: *преполитичког, метаполитичког, трансполитичког, постполитичког, антиполитичког* и, напослетку *аполитичког*. Постконфликтна забава у миру после сукоба; политичке театралије после крвавог пира разбираспада државе; утопија нове „хармоније сфера“ после старе утопије пропале у братоубилачким ратовима; нова „безалтернативност“ транзиције и евроатлантизма после старе „безалтернативности“ самоуправљања и несврставања... све то у вербалним и театралним прегрштима које засићују и успављују забављене субјекте.

Замор материјала очитује се у застоју и опадању, индиферентности и апатији, који скупа очитују *декаденцију*.¹² Псеудоним стања застоја и опадања су транзиционе промене, реформе, пут интеграција, прилазак некеме јачем, прикључење нечему снажнијем, улазак у нешто моћније, припајање ради напајања, а све то у новој, мимо глобалне депатетизаторне интенције, изненађујуће патетичној фази текуће историје.

12 О општим обележјима декаденције као социјалног, политичког и културног стања, видети, часопис *Дело*, темат „Декаденција“, приредио Дражен Катунарић, Београд, март – април, 1988.

II Несналажење у геополитичкој збрци

Комедијант *Случај* и господарица *Намера* владају историјом. Случајности у непредвидивости времена и намере делатника у равнању према условима и могућностима постављају ствари и бића у историјске односе. Располагање судбином исказује постојећу моћ управљања али је, у суочавању са отпорима, уједно и твори, поготову онда када је нема довољно а требало би да је буде. Тако је и са нацијама, њиховим државама и историјском судбином.

Ношена таласима скорије историје Србија је у више наврата била у прилици да мења и реформише свој уставноправни положај. Догађало се то, можда и пречесто, у различитим државама под југословенским именом. У последњој декади постојања друге Југославије Србија је била „закована“ у инфериорном троделном положају који је онемогућавао њен уравнотежен политички развој.¹³ Са баластом нерешеног политичког и правног положаја Србија је после 1980. године ушла у посттитоистички период који се у низвремену изопачио у сукобе република који су довели до сецесије.¹⁴

---

13 И пре вишесмислене и свакако драматичне појаве Слободана Милошевића било је покушаја да се колико-толико промени неподношљива политичка и уставна ситуација у Србији. На мутне прилике прве посттитоистичке декаде, на пример, указује књига Мирка Ђекића, *Употреба Србије. Оптужбе и признања Драже Марковића*, Беседа, Београд, 1990.

14 Дијагнозе и прогнозе стања у СФРЈ у току дуге епохе титоизма (од сукоба са Информбироом 1948. године до времена после Титове смрти) могу се наћи у књизи *Документи ЦИА о Југославији 1948-1983*, Службени гласник - Институт за савремену историју - Факултет за безбедност), приредио Момчило Павловић, Београд, 2009.

Уставни и правни поредак федералне државе у посттитоизму обележило је непрекидно урушавање самоуправног политичког система. По Кардељевој умишљеној „зацртаности“ тај систем је у претходној деценији „заживљавао“ без коначног успеха.¹⁵ Отрежњујући удар економске кризе који се десио после смрти твораца система указао је на анахроничну неостваривост. Ипак, десетак следећих година дотрајавале су илузије о одржању и развоју самоуправног социјализма у можда друкчијој, модернијој формули. Позитиван исход за оболели и остарели (револуционарни) систем политичких односа је изостао. Земља је тонула у раздобље разлагања и сецесионих сукоба.

У следећем дванаестогодишњем раздобљу (1987-2000) уставне и правне дебате су потиснуте у други план.¹⁶ Овога пута друкчије од позне фазе епохе титоизма и чувених „Праваца развоја“ (1977), ирационални политички догађаји растура земље и деобе народа маргинализовали су борнирани академизам и неувиђавну теоретичност у уставноправним дебатама. Захуктала сецесија имала је двоструко обележје: назауостављиво растројство дотадашње заједничке сложене државе и радикалну промену

15 Едвард Кардељ (компартијско конспиративно име „Сперанс“, ратни надимак „Бевц“, од миља „Еди“) писац је две утицајне програмске књиге; *Развој словеначког националног питања*, 1939. и *Правци развоја система социјалистичког самоуправљања*, Комунист, Београд, 1977. Понеке од пројективних замисли из тих књига, писаних у великом размаку од скоро четири деценије, проклијавају и данас на размрвљеном о ослабљеном „Западном Балкану“.

16 Опсежну панорамску студију, једну од првих књига у потпуности посвећену процени последица и карактера Милошевићевог раздобља, написао је социолог Слободан Антонић. Видети: *Заробљена земља. Србија за владе Слободана Милошевића*, Откровење, Београд, 2002. О томе, такође, пише један од Милошевићевих блиских сарадника Борислав Јовић, *Од Газиместана до Хага. Време Слободана Милошевића*, Матафизика, Београд, 2009.

политике и идеологије, у одиста измењеној епохалној ситуацији у континенталном и глобалном окружењу. Деобом државе је суштински измењен геополитички и геоекономски хронотоп Јужних Словена.

У сецесионом ковитлацу су деловале друкчије, разорне политичке интенције. Политички системи у настанку били су потпуно различити од онога који је од прва прећутно а онда и изричито напуштан. Оригинални, значајно ревидирани југословенски социјализам је у разбираспадном току заменио сплет регенерисаних јужнословенских капитализама.¹⁷ То је био темељни историјски преокрет, толико снажан у својој преокренутости у дијаметралну супротност, да је неки супротнији циљ тешко могао и да се замисли. Оспорено је и одбачено све што се градило пола века и идеолошки уображавало да ће да траје завек. Згодила се превратна пракса растројавања и изокретања историјског процеса у сасвим другом, супротном повесном смеру.

Правне норме, институције и процедуре које су до тада важиле у заједничкој држави, одбачене су метаправном, тј. преднормативном политичком вољом. Реалполитика се није обазирала на уске правне и институционалне оквире Устава, мада је задржавала јуристички имагинаријум фиксирања и стабилизовања резултата преокрета обавезним унутрашњим и спољашњим правилима. Нова политика и старо право су ушли у драматични сукоб. У успелој сеце-

---

17 Како у хеуристички вредној ретроспективи економских реформи у транзицији, тј. рестаурацији изгледају српски и други „западнобалкански“ капитализми, видети: Душанић Јован, *Деструкција економије, Деценија српске транзиције*, прва књига и *Деструкција економије. Србија у вртлогу светске економске кризе*, друга књига, Нова српска политичка мисао, Београд, 2010.

сији унутрашње право се изобразило у спољашње, међународно право.¹⁸

Нове индипендентистичке политике република имале су сепаратистичка обележја и ток. На старо југословенско право и политички систем „старог поретка“ ослањале су се још једино у потрази за легитимисањем и легализовањем колективног права на самоодређење до отцепљења.¹⁹ Политички системи који су настајали на рушевинама друге Југославије били су идеолошки уподобљени конфузној идеологији *антикомунизма* и *јужнословенског антијугословенства* у посткомунистичком и постјугословенском просторном и временском облику.

Као први и последњи, у том времену свакако најснажнији интегративни чинилац „федерације у дисолуцији“, Србија је одлагала уподобљавање приликама у којима су испостављени доктринарни и реалполитички захтеви за брзом и опсежном рестаурацијом капитализма, али и деобом федералне државе на више мањих државних и државоликних творевина. Надмоћни Запад очигледно више није хтео јужнословенску заједницу народа у било којој синтетичној геополитичкој форми, поготову не у јединственој југословенској држави.

У Милошевићевом раздобљу није у довољној мери успостављен тзв. мешовити систем, нису пронађени нови или стари савезници, нити су отворене перспективе Трећег пута. У невремену разбираспа-

18 О томе: Кнежевић Милош, „Проблем правде у међународним односима. Међународно право пред искушењем нарушавања“, *Правни живот. Часопис за правну теорију и праксу*, тематски број „Право и хумана будућност“, Удружење правника Србије, стр. 563-590, бр. 12, том IV, Београд, 2006.

19 Видети: Суботић Момчило, *Новија српска политичка историја*, глава „Сецесија у режији великих сила“, нарочито поглавље „Селективан приступ праву на самоопредељење“, стр. 111-118, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

да и балканске пометње уочавао се несређени поредак са амбивалентним претензијама. Задржаване су две супротне и противречне праксе - стара и нова - које су глобални центри моћи западне хемисфере или Првог света, већ одбацили и проказали. Евроамерички чинилац више није хтео да подржи одржање целовите Југославије и социјализам у умерено реформисаном облику.²⁰ Југословенска федерација Јужних Словена, експериментално самоуправљање, вишесмислено несврставање, домишљати ванблоковски геополитички положај, привлачне премисе титоистичког хедонизма, све то је анахронизовано на траси остварења евроамеричке надмоћи после победе над комунизмом и некадашњим Совјетским савезом.

Постјугословенска Србија

Криза у јужнословенским односима на пробу је ставила и односе између делова српског народа на широком простору изложеном жестоким спољашњим притисцима. Тај простор је био подвргнут геополитичком преконпоновању, тачније речено територијалном разлагању и мрвљењу народа на његовим етничким и историјским стаништима. Неизбежно се поставило питање шта је, каква је и колика је Србија када више нема потпуне Југославије? Да ли је то само Србија, онаква каква је политички и правно одређена у авнојским условима, а потом троделно „дорађена“ Кардељевим уставним алаткама у епохи титоизма? Или је у коренито промењеној ситуацији спољашњег преконпоновања интересних сфера у Европи и на Балкану, и унутрашњег прекофигурисања државних и државоликих облика на

---

20 О томе: Петровић Зоран Пироћанац, „Америчка стратегија уклињавања на Југоистоку Европе после Другог светског рата“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2010, стр. 91-108.

постјугословенском простору, и Србија добила други лик? О томе се, уосталом, размишљало и још увек размишља у оквирима нерешеног српског питања.²¹

Ретке и по думетима, како је поменуто, скромне уставноправне дебате у том времену биле су условљене све већим тешкоћама у српско-црногорским односима, те начелном подршком Србије Србима у Републици Српској у БиХ, и Републици Српској Крајини на делу простора Хрватске. Два устава која су донета: српски тзв. Милошевићев из 1990. и југословенски, тзв. жабљачки из 1991. године представљали су дис/континуални уставни рефлекс спрам деструктивних политичких процеса. Њихова основна тежња била је двоструко јасна. Са једне стране, извршен је правни, тј. институционални повратак Републике Србије у своју територијалну и политичку целовитост, превладавањем северног аутономаштва и јужног покрајинског сепаратизма. Са друге стране, двојна федерација Србије и Црне Горе под именом СРЈ остала је начелно отворена за придруживање свих оних република које нису одбациле остатак у нешто шириј али непотпуној јужнословенској заједници.

Превише радих и вољних за остатак у „скраћеној“ или „крњој“ Југославији, нажалост, више није било, па ни воља за континуитетом смањене Југославије није успела да се оствари изван минималног, бинарног српско/црногорског федералног пројекта. Титова инстинктивност моћи и власти, уз Кардељев политички дух правила саодношења бројних и мање бројних народа Јужних Словена испоставили су се

21 Политиколог Јован Базић сматра да постоје четири модерне унутрашње концепције решења српског питања: 1) социјалистичка; 2) радикална; 3) комунистичка и 4) мондијалистичка. О томе: Базић Јован, *Српско питање. Политичке концепције решавања српског националног питања*, Службени лист СЦГ - Институт за политичке студије, Београд, 2003.

надмоћно према Милошевићевим импровизованим и реактивним замислима.

Србији као последњем преосталом, у ствари, резидуалном интегралном фактору дезинтегрисане заједнице нико није хтео да се придружи, а државна симбиоза са Црном Гором показала се тек привременом. На суженом хоризонту и под великим унутрашњим и спољашњим притисцима владала је безперспективност. После доношења Београдске повеље и истека трогодишњег периода и та, нажалост, импровизирана политичка заједница је раскинута. Изласком Црне Горе у из ДЗСЦГ у мају 2006. године распао се и последњи јужнословенски савез држава на постјугословенском тлу.²²

Европска идеологија западног Балкана

Србија је завршетак двадесетог века проживела у суочавању са горким плодовима оне идеологије и политике које су је обележавале и истицале као снажно гео/политичко језгро и већинског заштитника јужнословенског државног јединства. Стварна или умишљена, стожерна улога Србије у заједници Јужних Словена претрпела је несумњиви пораз. Силина и трагични видови тог пораза упућују на катастрофу и дискредитовање кохезивне сврхе српског југословенства.²³

Показало се да нико од Јужних Словена у супротстављеним већ декомунизованим републикама

---

22 О томе: Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, глава „Могуће раздвајање Србије и Црне Горе“, стр. 293-295, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

23 О противречностима југословенске идеје и идеологије, као и апоријама политичког менталитета и југословенског националног опредељења, видети: Живојин Ђурић, *Контроверзе Југословенства. Избор текстова југословенских писаца*, Институт за политичке студије, Београд, 2002.

више није желео Југославију коју је, у асиметричној жељи, заузврат хтео део политичке елите у Србији. Остали Јужни Словени су енергично тежили брзом етноцентричном упрошћавању, не желећи икакву сложена државу са „другима“ него само сопствене националне државе. Хтели су оно што су одредили као „своје за себе“, не мислећи при том превише на друге, али енергично делујући против других који су их у томе спречавали. Сецесије су углавном само-загледани и себични пројекти одвајача.

Иронично, „Други“ и „Различити“, ти толико уздизани митски субјекти постмодерног мултизма (са великим почетним словима), нису нашли ни најмање место у сецесионим срцима. Хтела су се само брза признања издвајања и политичке посебности властитог етнонационалног бића, одлучно против „Другог“ и „Различитог“, а не са њим у било каквој кон/федералној или консочијативној заједници. Издвајање је тумачено као аутентични израз остварења људских права и борбеног демократизовања, а остајање у заједници као недопустиво попуштање поробљивачком ауторитаризму.²⁴

Сурови призори јужнословенског раздвајања и осамостаљивања као да није пружила довољно поука жртвеној страни разбираспада. Прилике у српској политичкој сфери се још увек разликују од осталих јужнословенских политика „у региону“ по томе што после краха сопствене југословенске оријентације Србија није успела да изгради и примени националну и државну стратегију какве су одавно применили други Јужни Словени. Уместо обе идеолошке варијације помешаних придева и именица – *српског ју-*

24 Политиколог Слободан Самарцић је такав приступ назвао „милитантни демократизам“. Видети: *Принудна заједница и демократија*, глава „Милитантни демократизам“, Институт за европске студије – Академиа Нова, Београд, 1994.

гословенства и југословенског српства – није се допело да нечега што би могло да се назове – српским српством Србије!

Као да су разливена југословенска тежња и широки оквир Србије - чак и када Југославије сасвим поуздано више нема - неизбрисиви прародитељски грех од кога она, ни у измењеним идеолошким условима савремених гео/политичких интеграција, не може лако да се искупи. Оно што се подразумева као уобичајно у животу европских националних држава: темељни грађански и демократски али и традиционални национални облик устројства, у покушајима Србије да постигне такав идеал, у неким интелектуалним и политичким круговима се доживљава као својеврсни преступ, чак и политичко-правни, тј. уставни инцидент.²⁵ Уместо државотворног усредсређивања на самоприпадајуће национално бивство у балканском и европском контексту,²⁶ поново се указују идеолошке химере спасодајних и спасодарних надинтеграција. У томе предњаче заступници тзв. Друге Србије.²⁷

25 Критичари визија Србије као проевропски оријентисане националне државе, у демократском и грађанском облику, нису ретки. Они потичу из тзв. грађанских и грађанистичких, те мањинских и мањинашких кругова. Међу њима се по упорности и акрибији истиче Александар Молнар. Видети, на пример, његову књигу *Сунце мита и дугачка сенка Карла Шмита. Уставно злопаћење Србије у првој декади 21. века*, део „Уставно посрнуће у пост-милошевићевској Србији“, посебно поглавља „Устав Самосвојне Србије од 8. новембра 2006.“, стр. 293-299, и „Светоназорни сукоб у Србији после 22. фебуара 2008.“, стр. 308-313, Службени гласник – Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2010.

26 О разумевању политичке реалности и политичког идеала националне државе у европској и српској традицији пише, на пример, Ђуро Бодрожић и књизи *Национална држава*, СКЗ – Партенон, Београд, 2008.

27 О томе, детаљно: Аврамовић Зоран, *Родомрнци. О једном делу српских политичара и интелектуалаца од 1990. до 2009.*, глава „Две Србије“, стр. 24-27, Култура полиса - Графомаркетинг, Но-

Будући да је осујећена да се интегрише у *себи* и *по себи*, Србија је присиљена да се интегрише са неким изван себе. Не улази се више у оно што је нестало; то више није њено донедавно миљенче Југославија, ње више доказано нема, али су се повратили југоносталгични сурогати; на делу је „Некст-ЈУ“ дух.²⁸ Саљијеријевску одежду нео-југо „славног“ духа заоденуо је тзв. *Западни Балкан* и географски и политички нејасни, заправо чудновати „западнобалканизам“. Коначно, зар *европска идеологија*, помоћу које се проповеда чистилишно доспевање до рајског исходишта тоталне континенталне интеграције Полуострва - неке нове *Балканије* као старе *Икарије* - такође није нова заводљива химера.²⁹ Нова, само друкчије именована Југославија, на ново/старом Балкану, у Новој Старој Европи! Чему дилеме; где је у таквим интеграционим причама Србија; где су, у ствари, Срби?

Политички комплекс резидуалности

По још увек до краја необјашњеном обарању источноевропског комунизма и још мање схваћеном разлагању словенских федерација, Србија се на сепесионом концу испољила као последња ново/стара јужнословенска држава чија је позна независност настала као нежељена постјугословенска резидуа.

ви Сад, 2009. Такође: Кнежевић Милош, *Србија и Русија*, поглавља „Споља Срби, а изнутра Србијанци“, стр. 233-234, и „Суочавање са другосрбијанцима“, стр. 237-238, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

28 Видети: Марковић Предраг, „Емоционална топографија сећања југоносталгије: пример лексикона ЈУ митологије“, стр. 201-223, зборник *Памћење и носталгија*, уредник Гордана Ђерић, Институт за филозофију и друштвену теорију – ИП „Филип Вишњић“, Београд, 2009.

29 О томе: Драгош Калајић, *Европска идеологија*, посебно поглавље „Да ли је Европска унија европска?“, стр. 233-289, „Никола Пашић“, Београд, 2004.

Србија је, победнички и славно, прва ушла у Југославију да би из ње изашла после свих, поражена и посрамљена. Србија се осамосталила невољно и напослетку, без жеље у изнудици, када више није могла да постоји као Србија а да не буде независна држава. Обнова српске независности се десила после серије отпадања и осамостаљивања свих чланица некадашње федерације. Отуда у односу на продужени ток југословенске дисолуције, независност и самосталност Србије има резидуални карактер.

Испоставило се да Србија не само да је бескорисно пропустила време у илузијама да сопственим снагама може да одржи целокупност велике и смањене Југославије, него и да у сецесионом каламбуру може напослетку да очува сопствени територијални интегритет. Када је траљавим развргавањем савеза са Црном Гором Србија најзад изгурана из имена треће Југославије (у акрониму ДЗСЦГ), у евроамеричком комбативном пандемонијуму преостала држава је избачена и са сопственог покрајинског југа, са простора Аутономне покрајине Косово и Метохија.³⁰

Искуство начете и непотпуне Југославије коју су напуштале републике, заменило је још горе искуство начете и непотпуне Србије од које је истргнута јужна покрајина. НАТО агресија 1999. показала је крајњи циљ евроамеричке воље: после растројавања цепљиве Југославије територијално је озлеђена и Србија. накострешена војска Запада морала је по цену рата ући у Србију, стварајући прву војну пара-

---

30 О томе: Кнежевић Милош, *Отмица Косова*, глава „Отмица Косова и Метохије“, стр. 163-176, и „Последице евентуалне независности Косова“, стр. 187-205, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

државу - *Natoudu* - на полуострвском ободу уједињене Европе.³¹

У три ранија прошловековна наврата, у напорима да оствари своје уједитељне тежње, Србија се суочавала са најснајжнијим гроздовима империјалне моћи: Турском, Аустроугарском и Немачким Трећим Рајхом. У разорној и недовољно промишљеној инерцији сучељавања са најјачима на врхунцу њихове моћи, Србија се при крају века сукобила са глобално надмоћном Америком и њеним лојалним европским савезницима. И док је у ранијим ратовима имала поуздане савезнике који су побеђивали у светским сукобима, Србија се овога пута нашла очајнички усамљена и без икакве подршке.³²

Драматични историјски раскорак није Србију коштао само великог федералног оквира у коме су пребивали бројни и значајни делови српског народа, него и губитка дела територије, кобног лишавања дела суверености у реалполитичком, религијском и митском језгру властите државности на Косову.

Несвакидашњи, споља изазвани геополитички ковитлац потиснуо је потребне унутарполитичке реформе у угроженој и *нападнутој земљи*. Под сталним и све јачим спољашњим притисцима генерисана је дуготрајна унутрашња нестабилност која је резултирала крахом режима који је само мало претрајао раздобље „геополитике хаоса“, тј. разбираспада. Тек када је политичка карта јужнословенског

31 Видети: Кнежевић Милош, *Крстарећа демократија. Агресија НАТО на Југославију*, 24. март - 11. јун 1999, посебно главе „Нема среће са Америком на Балкану“, стр. 73-85, и „Агресија и рат као радикална геополитика“, стр. 117-135, „Буро Салај“, Београд, 1999.

32 О томе: Јељине Борис, *Председнички маратон*, БМГ, Београд, 2002. Такође: Гускова Јелена, *Југословенска криза и Русија. Документи, факта, коментари*, (1991-1995), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1996.

простора темељно прекројена, у складу са битним интересима надмоћног евроамеричког чиниоца, и када је Србији агресијом 1999. одузето и окупирано Косово и Метохија, дотадашњи режим је „пуштен низ воду“ да би се успоставила нова, из основа преусмерена и преумљена власт.

Октобра 2000. у Србији је отпочело раздобље убрзане и закаснеле транзиције која је у политички живот и на медијску сцену увела примарни задатак промене и изградње друкчијег, у ствари, антиподног политичког и економског система.³³ Садашње расправе на ту тему из прошлости не могу бити успешне уколико се не узме у обзир историјски контекст испуњен супротностима и противречностима у политичкој сфери.

Несаобразан уставни поредак

Хетерогено политичко људство октобарског преокрета 2000. суочило се са промењеном ситуацијом у којој два устава донета у току Милошевићевог раздобља више нису задовољавала потребе политичког покрета који су водили а, по њиховој процени, ни потребе земље коју су желели што брже и што темељније да преобразе. Југославија у трећем и, показаће се, последњем историјском облику је апатично дотрајавала, да би напослетку нестала у мају

---

33 Кључни документ којим се ДОС пред грађанима Србије (и Црне Горе) обавезао на корените промене носио је назив *Програм демокраске опозиције Србије – За демократску Србију*. Објављен је после победе на савезним изборима 2000. и садржавао је три дела: „Програм за демократску Србију“, „Први дан нове Скупштине“ и „Прва година нове Владе“. (Публикација без наведеног места и године издања). И пре тога су значајне странке доносиле документе који су имали програмски карактер. Видети, нпр: *Програм и статут, Демократска странка*, Београд, 1997. и *Србија у заокрету, Реформе 97*, Г 17, издавач Б 92, Београд, 1997. У оба документа су истакнута програмска начела социјалних, економских и политичких промена.

2006. године. Трећи облик Југославије је, дакле, тек накратко претекао Милошевића, није дефинитивно нестао са његовим детронизовањем, али је нестао у години када је он умро у Хагу.

Коалиција окупљена у ДОС-у, која је преузела власт од социјалистичке номенклатуре 2000. године, затекла је правни поредак са чијим нормама и институцијама се углавном није слагала, и против кога се свим силама борила. Важеће уставне и законске норме нису се подударале са политичком вољом нове власти. Иако је досовска већина слутила да важеће уставе из претходног раздобља треба променити, угледни правни и политички филозоф Коста Чавошки је при крају 2002. године сматрао да: „У овом часу није сазрело време за измену постојећих и доношење нових устава. За такав, по националне и државне интересе далекосежни посао група која је тренутно на власти нема никакву легитимност.“³⁴

Сливајући се у јединствену мелодију негације режима *антимилошевићевство* је било санажан идеолошки лепак разноликих струја, странака и лидера. Тај лепак је будуће победнике држао на окупу само док је њихова акција била усмерена на рушење „старог поретка“ и његовог лидера. Пошто је поредак срушен а лидер сишао са власти, политички лепак је почео да слаби да би се дојучерашњи саборци и партнери врло брзо нашли на супротним позицијама у новим условима власти.³⁵

34 Чавошки Коста, *Згажени устав*, глава „Нови устав или нови избори“, стр. 243. На истом месту видети такође поглавље „Противуставно доношење нових устава“, стр. 249-251, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2003.

35 О подвајањима и сукобима у ДОС-у, те помаљању и наговештајима постдосовског раздобља у приликама тзв. политичке кохабитације, видети: Кнежевић Милош, „Легалисти против прагматиста. Морална акустика у понорима дневне политике“, чланак

Српски Устав из 1990. године није испуњавао транзициона очекивања, док је југословенски тзв. жабљачки из 1991. био у потпуности превазиђен. Зато је на иницијативу једне од продемократских фракција донет *Митровдански Устав*, први устав осамостаљене Србије после двоструког пада: југословенског комунизма и југословенске државе, али и развргавања државне заједнице са Црном Гором.

Услови у којима је покренута уставна реформа и донет нови Устав 2006. године нису били лаки ни сасвим разумљиви, одражавали су, наиме, продуктан сецесије, чак и после изразитог прозападног одушевљења, политичког преокрета и промене државне политике. Трауме нису биле мале и сезале су у итекако запамћену прошлост. 1995. године нестала је Република Српска Крајина.³⁶ Република Српска је опстала и после *Дејтонског споразума* формирала се као ентитетска творевина унутар БиХ.³⁷ Црна Гора се по конце живота двојне федерације издвојила и прогласила обнову независности. Митровданским уставом Србија је учтиво позитивним уставним нормама само билансирала негативну завршну слику узастопних неуспеха и пораза.

Највећи од свих животних и политичких пораза догодио се проглашењем независности тзв. *Republika Kosova* 2008. године. Стварање лажне албанске државе на територији јужне српске аутономне покрајине задат је јак и болан ударац прозападно ори-

---

у зборнику *Биланс промена – годину дана после*, Кикинда, 2002, уредник Јовица Труља.

36 О томе: Скоти Ђакомо, *Операција 'Олуја'. 'Ослобађање' Крајине и етничко чишћење Срба*, Откровење – Српско народно вијеће, Београд, Загреб, 2010.

37 Видети: Кнежевић Милош, „Одолевање Републике Српске. Поремећај редоследа српских и европских интеграција“, *Национални интерес*, стр. 105-161, бр. 1, Београд, 2007.

јентисаним снагама у Србији.³⁸ Део политичке елите је наивно очекивао да ће обарањем Милошевићвог режима Запад коначно показати наклоност према српским интересима и надањима да они, уз западну подршку и савезништво, могу да се остваре. То се није догодило, десило се управо супротно.

Запад је и после промене режима у Србији само потврдио своје стратешке и геополитичке интересе дугог интервала трајања. Демократизовање Србије ничим није утицало на евроамеричку визију уређења Балканског полуострва и реалполитику на тзв. Западном Балкану. Српски витални и легитимни, национални и државни интереси су и даље непризнати па се, стога, и надаље не узимају у обзир, нити поштују.

Део српске политичке елите, међутим, још увек не прихвата очигледну чињеницу да су манипулативни политички фаворити и „миљенчад“ Евроамерике у балканском региону, Албанци са Косова и Метохије, из Македоније и Албаније, а не Срби у Србији и било где на Балкану. Горко сазнање да евроамерички „интегратор“ све предности даје албанским сецесионистима и, зашто не рећи, иредентистима, тешко се уклапа у исказе савезничке ЕУ и НАТО лојалности самоовлашћених делова српског естаблишмента.

Као да је занемарена и заборављена класична формула да пријатељ мог непријатеља не може бити и мој пријатељ, или обрнуто у првој историјској премиси: да осведочени непријатељ мога поузданог пријатеља не може бити и мој доказани пријатељ! Но, у неутрализованој постмодерној политици, у ко-

38 О узроцима и разлозима стварања албанске парламентарне државе на КиМ: Коштуница Војислав, *Одбрана Косова*, глава „Улога НАТО у стварању независног Косова“, стр. 142-149, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.

јој се реторички бришу супротности и противречно-сти, нема ни сукоба ни непријатеља. Има само краткотрајних и тобоже отклоњивих неспоразума, па одатле чак и онај који те отворено не симпатише, који те несмањеном снагом осујећује и угрожава, ипак може бити твој „савезник“ и „највећи пријатељ“?

Убрзана и закаснела транзиција

Изградња политичког система у закаснелој а потом убрзаној транзицији у Србији изопачила се на више начина. Док су једни стари режим сматрали обрасцем неваљалства и покварености, други су, сасвим супротно, у програму и реализацији транзиције сагледавали фундаменталну корупцију владавине и моћи.³⁹ Преокрет и смена политичког режима коинцидирала је, међутим, са променом облика државе, начина владавине и политичког персонала, лидера и владајуће политичке, тј. партијске елите. Све се стекло у збрканом деструктивном и реконструктивном процесу чији облици нису испољавали одмах разумљиве контуре.

У Милошевићевом раздобљу транзиције у до-совском смислу промене је било и није било. Политички плурализам је у Србији раних 90-их обнављан изван континуитета, са многим тачкама прекида и изобличењима, кроз раздвајања и кидања, уситњавања и мрвљења, у политичком бићу земље несви-кле на нове друштвене околности после епохалног слома комунизма. Сваковрсна деструкција у прото-

---

39 Корупцију у политичком и економском систему потребно је прецизно разликовати од корупције система у целини, па чак и од коруптивног система. Док прво дословно означава све видове злоупотребе службеног положаја, потплаћивања и подмићивања, друго значење се тиче далеко комплекснијег феномена разрастања зла у политици, те све већег изопачавања моћи и власти – *погоршавања и кварења поретка.*

плуралном периоду породила је чудне па и гротескне форме политичког удруживања, али и ембрионе будућих великих и малих странака на српској и југословенској политичкој сцени.⁴⁰ Почетно симуловање плурализма надиђено је стварним плурализовањем удружених актера. Већ у Милошевићевом раздобљу политичка сцена у Србији изгубила је дисидентски карактер,⁴¹ да би уследио период првобитног плурализма у оквиру кога ће опозициони актери грозничаво трагати за изгледнијим могућностима политичке реализације.

Битна реч „транзиција“ ни у једном часу није имала устаљено и јасно значење нити је око ње створена широка термилошка конвенција. Још горе, око видова, вредности и циљева транзиције није формиран ни неопходни социјални консензус. То стога, јер је транзиција отпочела у изразитој геополитичкој и геоекономској конфузији, мешајући се неразговорно са сличновзвучним појавама *транзита* и *трансформације*. У реалном политичком животу није се доспевало до преко потребног разлучивања одиста различитих врста историјских *пролазака*, *прелазака* и *преображења*.⁴²

40 О томе у целости: Вукомановић Дијана, *Обнова партијског плурализма у Србији крајем 20. века*, посебно глава „Рађање плурадне етно-демократије у Југославији“, стр. 53-103, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

41 Аутор Сениша Малешевић сматра да у Југославији и Србији ни у једном часу нису деловали дисиденти у источноевропском смислу. Видети: Малешевић Сениша, „Од органских законодаваца до органицистичких тумача: интелектуалци у Југославији и постјугословенским државама“, часопис *Реч*, јун 2003, бр.70, стр. 33.

42 О томе детаљно: Кнежевић Милош, „Транзит – транзиција – трансформација. Претемељење државе на ‘Три Т’ подручју“, стр. 121-141, зборник *Реконструкција институција – годину дана транзиције у Србији*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2002, приредио Владимир Цветковић.

Закашњење и транзициона брзина такође су различито тумачени. Једни су у спорости и закочености реформи видели ману несавладане социјалне предмодерности и историјски анахронизам који може да осујети постизање крајњих циљева транзиције, док су други сматрали да је кашњење најречи тији доказ излишности бесмислених транзиционих реформи. Транзиција је, дакле, доживљавана и још увек се доживљава двојако и супротно: као социјално и политичко добро, али и као погубно политичко зло по друштво, зло коме се ваља одупрети.⁴³

Вишесмисленост симболичног израза „транзиција“, такође је уводила грађане у недоумице због неодређености речи: дужине и ширине преласка, трајања прелажења, упита око тачног смера и могућих правца, а понајвише око циљева и сврха прелажења. Асоцирање и резонанција речи „прелазак“ и „прелаз“ са радњом која означава лукавост па и подмуклост („прећи неког“!), противнике транзиције је упутила на њено повезивање и поистовећење са *преваром*. И то двоструко: изневеравањем пуристичких надања „првобораца“ и „ветерана“ октобарског преокрета и борбе против Милошевића, и оних који, будући да су били на другој страни, никада нису поверовали у галантна досовска обећања.

„Капацитет“ и „спремност за политичке промене“ међу друштвеним слојевима у Србији није апсолутна, штавише, веома је релативна и изражава дубоке супротности и поделе у српском друштву. Базична линија деобе у спремности на транзиционе реформе повучена је између малобројних транзи-

---

43 Једно од раних критичких сведочанства о томе како се може разумети смисао посткомунистичке транзиције пружа социолог Зоран Видојевић у књизи *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Центар за социолошка истраживања, Институт друштвених наука, Универзитет у Београду, Београд, 1997.

ционих добитника и огромне већине транзиционих губитника. Корисници и експлоататори транзиције, нови власници, тајкуни и „барони“ обновљеног периферног капитализма уједно су и горљиви проповедници и бранитељи стања у коме делују као привилеговани и економски доминантан слој друштва.⁴⁴ Њима насупрот, обесправљене и осиромашене масе, незапослени и на друге начине угрожени делови становништва, свакако нису на адреси оних који подржавају транзиционе реформаторе тог типа. Интензивирањем економске кризе појачавају се друштвене супротности и разлике које могу да доведу до нових и изненађујућих сукоба.

Невоље са државом

Невоље са државом, као људском, друштвеном и националном заједницом у базичном политичком облику, у дужем времену су потиснуле суптилне дебате о појединим транзиционим решењима. Над идејом финализоване транзиције и изграђеног политичког система средње развијеног капитализма, надносили су се тамни облаци хаотизованог полусистема, неразговорног стања антисистема, паралелног система, несистематичности и аномичног понашања, укратко, свега онога што је тако кобно обележавало некадашње Југославије. Овога пута југо-вирус делује изнутра, у Србији.

Спочетка је изгледало да нема области која није под знаком питања. Све је изгледало и чинило се спорним. Залагање за обнову монархије је спласнуло, устаљена је и подразумевана републиканска

44 Видети: Митровић Љубиша, *Транзиција у перифирени капитализам. Огледи из социологије глобалних и регионалних промена*, глава „Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава“, стр. 135-159, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

идеја. Србија је остала република, додуше више не у авнојевском облику јер је окупирано Косово и Метохија, али јесте као једна од независних „западно-балканских“ република. Претходни републикански облик државе транзицијом, дакле, није доведен у питање.

Са обликом политичког режима и начином владавине ствари су стајале нешто другачије. Сви политички чиниоци су се залагали за демократију, и нови актери али и они „стари“ претекли из претходних раздобља, у „новом добу“ које је отпочињало. Осим демократије, као форме политичког режима, није било других значајнијих идеологија и политика. *Продемократизам* и *пандемократизам* су у широко разливеном току, без изражене потребе самообјашњења, обележавали јавну сцену.⁴⁵ Демократија је саливена у једини могући дискурс међу актерима српске политике у време ДОС-а и пост-ДОС-а. Без обзира на бројна обележја обновљене српске демократије (са или без националних ознака, само као демократије у Србији), политичке партије су поседовале демократску легитимацију будући да је већина настала из дисидентског окриља продемократског језгра првобитне демократске странке.

Досовска демократија се, међутим, брзо суочила са супротностима и противречностима унутар властитог концепта политичког плурализма и друштвеног развоја.⁴⁶ Постојале су, наиме, замисли уну-

---

45 Демократија је могла бити схваћена као: посредна, непосредна, представничка, народна, класна, масна, социјалистичка, револуционарна, капиталистичка, формална, суштинска, процедурална, институционална, парламентарна, вишепартијска, нумеричка, већинска, сразмерна, политичка, економска, медијска, активна, пасивна, либерална, неолиберална, итд. и сл.

46 О томе: Антонић Слободан, *Елита, грађанство и слаба држава. Србија после 2000.*, глава „Расцепи у Србији после 2000. године“, стр. 111-127, Службени гласник, Београд, 2006.

тар ДОС-а да ДОС сам себи направи, заправо симулира опозицију а стварне противнике, нове и старе из претходног режима неутралише криминалним процесуирањем и лустрацијом. Међутим, таква одишта чудна хтења ипак се нису остварила. Широка коалиција олигархијског типа је у међувремену ослабила, да би се потом у размирицама неосетно распала. Улога странака у политичком животу се, међутим, није умањила. Њихова пренаглашена моћ навела је неке ауторе да укажу на нову негативну појаву - превладавање *партократије*.⁴⁷

У међувремену, ниједна странка у Србији није себе прогласила недемократском или антидемократском. Широки историјски асортиман недемократског: *аутократија, апсолутизам, аристократија, плутократија, меритокаратија, охлократија, какистократија, диктатура, цезаризам, тиранија, деспотија, узурпација, терор...* остао је резервисан за „поражене снаге старог режима“. Нова власт се доживљавала као изворно демократска. Аутократе су увек били неки други.

Мало је расправљано, такорећи нису ни примећене нове ауторитарне тенденције које нису настајале само у неједнаком односу према реликтима „старог система“, него и у растућим разликама у продемократском блоку, нарочито у погледу визија економске, политичке и геополитичке будућности Србије. Једни су жестоко оспоравили друге па је на политичкој сцени обновљена нетолерантна, спорадично и хостилистичка атмосфера. (...)

47 Видети: Орловић Славиша, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, део „Партије и партијски систем Србије“, стр. 397-537, и „Између партократије и демократије“, посебно глава „Партократија као кључно обележје политичког поретка у Србији“, стр. 537-567. Службени гласник, Београд, 2008.

4.

КРИЗНА ЕКОНОМИЈА У ОКРИЉУ НАЦИЈЕ И ДРЖАВЕ

Повратак вредностима нације, националне државе и националне економије

Увод

У глобализацијским процесима привремено је релативизован значај националне државе и националне економије. Неолиберални идеолози глобализма су тврдили да је национална држава феномен прошлог и претпрошлог века који је, поставши несаобразан постмодерном добу, у интеракцији савремених међународних односа превазиђен. Линеарани прогресизам који је озваничен у униполарном периоду обећавајућег тријумфа вестернизма и американократије пре свега се односио на геополитички и геоекономски склоп. Један од битних аспеката посткомунистичке транзиције тицао се проблема из чега се, са чим се и ка чему се, заправо, прелази серијом брзометних и громопуцателних неолибералних ре-

форми? Недоумица се односила и на питање могу ли умножени геополитички субјекти после исцрпљујуће и разорне сецесије, кратког привидног опоравка, а онда и усред удара светске кеономске кризе, уопште конституисати одрживе националне економије? У наметнутим оквирима економске доминације и експлоатације, и клијентистичког односа спрам иностраних центара финансијске моћи показало се да не могу.

Историјско размеђе на коме се на прелому векова и меленијума обрео свет указао да феномен националне државе још није изгубио важност. Штавише, на делу је контратренд ренационализације политичких и економских односу у коме велике националне државе обнављају свој утицај и моћ у мултиполарном свету.

Политички и геополитички тријумф који је не толико давно постигла северноамеричка унија (САД) у синергији са својим западноевропским партнером, оличеним у Европској унији, испољио је кратак дах и домете. Иако је трећа велика унија (СССР) разложена, ипак није нестала њена циновска двоконтинентална просторна димензија. Не само да је опстала Руска Федерација, него је на огромном и богатом ресурсном простору створена и Заједница Независних Држава.

Избијањем првог таласа кризе 2008. године показало се да је западни тријумф над источним геополитичким и геоекономским ривалом скупо коштао западни свет. Ратови који су у међувремену поведени додатно су исцрпели снагу привременог победника који се обрео у до сада невиђеној, може се рећи у епохалној кризи.

Истовремено, Европска унија се наглим интензивирањем кризе раслојила на богате и сиромаш-

шне, економски јаке на северу и слабе и презадужене земље медитеранског југа које су се, попут Грчке, нашле на ивици банкрота.

Показало се транснационална надржавна заједница заједница не функционише онако како је замислила еврократска административна елита из Брисела. Велике, средње и мале европске националне државе се у замаху кризе довијају, свака на свој начин и према својим могућностима и потребама, не би ли одржале своју економску одрживост и финансијски суверенитет. Национална идеја и демократска, грађанска и проевропска пракса националних држава на Старом континенту, дакле, још није исцрпљена, мада је у савременом добу променила своје облике.

Савремена ситуација на Балканском полуострву и на српском етнонационалном простору је под теретом историјских дешавања дезинтеграције, реинтеграције и тзв. евроатлантских интеграција, донекле специфична, те у погледу односа националне државе и (транс)националне економије захтева посебну пажњу и подробнију анализу.

Необични и неприродни, крајње неуравнотежени униполарни и унилатерални интервал на глобалној сцени је трајао једва петнаестак година. Осетне промене у слици света догодиле су се брже него што се очекивало. Последња империја (или америчка постимперија) запала је од прва у драматичне финансијске, а потом и у дубоке структурне економске невоље. Практика глобалне доминације једне суперсиле и њених лојалних савезника још није напуштена, али је снажно релативизирана.

Тријумф Запада на изглед је цементиран новом поделом интересних сфера у неприкосновеном налету евроатлантске алијансе која је промовисала

нови цивилно/милитарни програм и улогу. Пропаст источноевропског комунизма веома је ободрио заступнике неолибералне парадгиме који су себи у заслугу приписали његово рушење и даље инфериоризовање тзв. земаља наследница. То се пре свега односи на антикензијански монетаризам који је аксиоматски оспоравао феномене нације, националне државе и националне економије.

Нације нису нестале са историјске позорнице

Када је реч о појави нације, како је схватана у време процвата у 19. и 20. веку, најчешће оправдање за њено савремено потцењивање и оспоравање до антинационалног и анационалног ниподаштавања ослањало се на становиште да у модерном и постмодерном друштву нација више није такав тип колективитета и заједнице која може да обезбеди потребе одређеног становништа на неком јасно омеђеном и ограниченом политичком и економском простору. Сматра се да су то неки друкчији видови друштвеног организовања, али свакако не више нација каква је постојала у прошлом и претпрошлом столећу, тачније од времена Француске револуције 1789. до данас.

Као унутрашња алтернатива појави и појму *народа* и *нације*, на социолошком плану подастрти су појмови *маса* и *класе* (нарочито у комунистичким и марксистичком раздобљу), а на политекономском и културалном плану појам *грађанства*. На спољашњем плану међународних односа указивало се на конституцију *међународне заједнице* и *светског друштва*, а онда, са нарочитих партикуларних аспеката и појаву *светске управљачке класе*, *елита глобалне моћи* и *човечанства* као апстракције свих свих људи

становника Земље. Није створен појам *светске нације*, али се користи скупни израз множине *народа света*.

Темељна међународна партикула историјског, културног и политичког живота *нација* „нападнута“ је као неадекватна са више страна од више актера. Оспоравана је њена наводно блокирајућа улога у стварању међународне заједнице и светског друштва. Као нарочита сметња критичарима нације се указивала политичка надградња у виду *националне државе* и економска екстензија у облику *националне економије*. Док је, са тенденциозне социолошке и политиколошке тачке гледишта, структурно оспоравана као самодовољна и перспективна људска група и заједница, у политичкој и економској димензији обликовања интереса, оспоравана је способност нације да обликује и задовољи битне животне потребе људи који јој припадају.

Настојања да се историјска појава нација релативизује, како је речено, теку вишестрано. Није реч само о њеном политичком, економском и културалном оспоравању, већ и о асиметричној дијалектици већине коју чини нација на одређеном простору (територији) и мањина других нација на истом том простору. Према либералним начелима *мултизма* признате националне мањине требало би да буду интегрисане у политички и сваки други живот националне већине; интегрисане али не и национално апсорбоване или асимиловане.

Вишенационална друштва требало би да примењују начела и мултистичке идеале: мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности. Поменути индивидуалистичка идеологија у виду доктрине и пропаганде *мултизма* заснива се

на стратегији признавања и поштовања, то јест толеранције *Различног, Другог* и *Мањинског*.⁴⁸

Таква идеализаторска и корективна пракса, међутим, оптерећена је многим противречностима а неретко и очигледним апсурдима. Екстремизовање праксе „коректног говора“ и „коректног политичког понашања“ води од уобичајног поштовања разлика тог типа у сваковрсне деобе, разарања јединствености и сепаратизам; од уважавања Другог у политичку шизофренију у којој се сопствени идентитет дели, меша и губи у другим идентитетима и Другом као свему осталом изван опустошеног сопства; од самопоузданог осећаја припадности већини до малодушног осећаја да је та већина угрожена и окривљена од савеза мањина и агресивних делова њихових домицилних већина и дијаспоре.⁴⁹

У раздобљу продужене и закаснеле транзиције, у коме се Србија налази, као привидно нормални и прихватљиви дешавају се историјски первертирани феномени. Национална већина је услед наметнутог фаворизовања низа националних мањина („заједница“) спутана и инфериоризирана до осећаја угрожености сопственог идентитета који се, опет, идеолошки своди на остатак онога што су опустошиле и чиме су се већ намириле етничке и квазиетничке групе које су претходно стале у ред пред међународни шалтер, не би ли што пре задовољиле контрастне и разликовне идентитетне прохтеве.

48 Видети: Kymlicka Will, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press, Oxford University Press, New York, 1995. Нарочито главе „Justice and Minority Rights“, pp. 107-131. и „Toleration and its Limits“, pp. 152-173.

49 О агресивној и заштитничкој улози националне дијаспоре, видети: Гелнер Ернест, *Нације и национализам*, глава „Национализам дијаспоре“, стр. 145-156, Матица српска, Нови Сад, 1997.

Политички парадокс је и у томе што се једном признато начело уважавања колективитета разних, а пре свих националних мањина, истовремено и без икаквог либљења, одриче националној већини. Према индивидуалистичким принципима неолиберализма национална већина није по себи признати а још мање неки есенцијални, примарни или примордијални колективитет.⁵⁰

При таквом становишту етничка или национална већина је само релациона и релативна, рекло би се сумарна категорија у којој се нумерички, дакле првенствено квантитативно разазнаје већинска група према прецизније оцртаним и заштићеним групама мањинског становништва.⁵¹ Истовремено, у апстрактној равни грађанства, (националној) већини се не признају као пресудна национална својства, да би се управо та и таква својства на конститутиван и интензиван начин признала мањини у оквиру тако денационализоване већине. Одатле национална већина више није ни „Други“ ни „Различити“ кога би мањина у оквирима владавине права требало у сваком случају да поштује, већ је то само национално интензивирана мањина која је, дабоме, још увек и заувек друкчија, различита и мањинска. Свака појава националне већине у мањинашки устројеном поретку је унапред хендикепирана и инфериоризирана.

Другачији агенс денационализовања делује из прометне сфере радне покретљивости становништва. Флукуације и циркулисањеа домицилног и међународног капитала, али још више оштре еко-

50 О томе: Дивјак Слободан, *Традиционални есенцијализам и плурализам*, глава „Ка критици есенцијализма“, стр. 231-287, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

51 Видети: Џенкинс Ричард, *Етницитет у новом кључу*, глава „Већински етницитет“, стр. 155-185, XX век, Београд, 2001.

номске и финансијске кризе покрећу таласе миграција из земље у земљу, између региона, са једног континента на други континент. У глобализованој економији ствара се мобилна радна снага и умножавају номади капитала. Пост/модерни номади немају сопствене маневре, они слепо следе судбину капитала крећући се постранце његовим профитабилним трасама.⁵²

Политичке и геополитичке промене, преврати и пучеви, верске, етничке, међунационалне конфронтације и локални ратови, грађански и територијални сукоби, такође исходе покретима и сеобама становништва. Организовани прогони и изгони резултирају премештањем делова популација са једног на друго место. Повећава се број измештених и пометених људи, делова човечанства „без земље“ и сталног места боравка. У часу када човечанство броји седам милијарди људи нико не зна тачан број оних који су у невољном статусу избеглица, апатрида и азиланата.

Разбијања и распадања држава у сецесионим ратовима раздвајају становништво које је пре тога било обухваћено заједничким држављанством а покаткад и снажним осећајем припадности и привржености јединственој политичкој и културној целини. Деструкцијом јединственог политичког простора такви национални, међунационални и транснационални осећаји нагло нестају. Дотадашњи национални идентитети се партикуларизују, умножавају и супротстављају, или настављају да плутају у поли-

52 О томе: Тагијеф Пјер-Андре, *Како одолети сталној покретљивости. Снажна демократија против техно-трговачке мондијализације*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 2010.

идентитетној па чак и безидентитетној неодређености.⁵³

Наречени унутарнационални и међунационални процеси обележавали су раздобље геополитичке катастрофе у којој су између 1989. и 1995. године нестале мултинационалне словенске федерације на европском Истоку. Посткомунистичка транзиција није зауставила токове националне деградације и деструкције на централном Балкану. Штавише, псеудогенеза нација се наставила и погоршала. Она се на разним нивоима још увек одвија у неколико недовољно проучених видова:

а) У европском оквиру средњобалканског случаја она се очитује као транснационална конструкција европског идентитета у пројектованом амбијенту тзв. постнационалног стања;⁵⁴

б) у балканском оквиру јужнословенског питања она се испољава као разименовање и преименовање старих и традиционалних народа у анонимни „народ региона“ и географски погрешно али идеолошки корисно лоциране „западнобалканце“;

в) најзад, у средњобалканском оквиру српског питања псеудогенеза се одвија као угрожавање и деструкција српског националног идентитета путем конструкције псеудоетноса и квазинација, а на кул-

---

53 Видети: Џенкинс Ричард, *Етницитет у новом кључу*, глава „Идеологије идентификације“, стр. 129-151, XX век, Београд, 2001.

54 О томе: Мајер Томас, *Идентитет Европе. Јединствена душа Европске уније*, главе „Плурализација идентитета“, стр. 21-30, и „Пројекти стварања идентитета“, стр. 141-144, Албатрос плус – Службени гласник, Београд, 2009. Такође: Хабермас Јирген, *Постнационална констелација*, глава „Постнационална констелација и будућност демократије“, стр. 64-116, Откровење, Београд, 2002.

турном и религијском плану кроз декларисање квази језика и квазицркви.⁵⁵

Етноинжењерингу са амбицијом реконструкције националне и међунационалне слике „региона“ као да нема краја. У савременим условима он само задобија нове „политички коректне“ форме у пријемчивим границама тзв. мекане моћи.

Заговорници постнационалног доба своја анационална уверења заснивали су на тврђењу да је свет један и јединствен што је представљало више пожељно мишљење него тачан израз глобалне стварности. Реч је понајпре о жељи и вољи, прескрипцији и узвишеном идеалу, а не о емпиријској реалности национално подељеног света. Свет се данас налази у истом оном положају подељености, супротности и сукоба у коме је био и пре пар стотина година. Свет је и даље конвулзиван, у њему се не смирују напетости, не умањују супротности, нити престају сукоби и ратови.

Као пандан реалне слике слике света растрзаног у сукобима оцртавају се схватања о јединству света, неоантички космополитизам – глобална демократска космополитеа.⁵⁶ С истом намером и у сличном духу говори се о универалазним појавама и појмовима: светском друштву, светској заједници,

55 О томе, детаљно: Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, глава „Апоретика босанско-херцеговачког бића“, стр. 167-169, Институт за политичке студије, Београд, 2008. Од истог аутора, такође: *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узорчности*, глава „Постјугословенско наслеђе Србије“, стр. 222-227, нарочито поглавље „Компартијско умножавање православних цркви“, стр. 224-225, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

56 О томе: Хелд Девјид, *Демократија и глобални поредак. Од модерне државе ка космополитској владавини*, глава „Космополитска демократија и нови међународни поредак“, стр. 309-333, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.

светском грађанству, светској држави, светској власти, светској влади и светском управљању.⁵⁷

Но, и поред свега набројаног са максималистичким придевом „светскости“, што је свакако утицало на промену значења и смисла нације у савременом добу, нације нису нестале са историјске позорнице, национални живот није утихнуо, нити су ишчилели појединачни и заједнички национални осећаји. Укратко, иако је било и таквих предвиђања, нације се нису распале.⁵⁸ Мада су у бурним епохалним променама пољуљане и угрожене, нације су ипак опстале. Како ефекти текуће кризе указују, по свему судећи, нације су повећале своју важност. Тако се у овом часу налазимо у времену у коме феномен националног не само да није изгубио на значају, него је упркос порицањима и прорицањима, обновио своју ранију важност.

Угрожена и надживела држава

Док се на прелому миленијума и смени епоха за нацију у глобалним и континенталним европским оквирима сматрало да је превазиђен начин агрегирања друштвених интереса, ни круцијална појава државе није остајала по страни политичких захвата, идеолошких пропагирања и теоријских тумачења. Као и у случају нације, коју су идеолози либерали-

---

57 Видети текстове у зборнику *Светска власт*, приредили Петар Бојанић и Јован Бабић, Службени гласник, Београд, 2008. Хофман Стенли, „Светска власт: превазилажење утопије“, стр. 41-51; Нилсен Кај, „Светска влада, безбедност и глобална правда“, стр. 51-71; Кембел Крејг, „Оживљавање идеје светске владе“, стр. 71-81; Лу Кетрин, „Светска влада“, стр. 81-105; Гилберт Пол, „Глобално грађанско друштво и међународни морал“, 105-113; Накарада Радмила, „Препреке демократском светском управљању“, стр. 389-399.

58 О томе у целини, видети: Купер Роберт, *Распад нација, Поредак и хаос у 21. веку*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

зма, на овај или онај начин, сагледавали као појаву у ишчезавању на хоризонту транснационалности и постнационалности, исто тако је и држава у сличним критичким тумачењима губила пређашња аксиоматска својства: разграничену и обезбеђену територију, суверену и ефикасну власт и, најзад, уставно лојално и емотивно привржено становништво.⁵⁹

Истакнута су становишта да се глобализовани свет обрео у нарочитом прелазном стању у коме, додуше, још увек постоји и делује неколико стотина малих и великих држава, али чије тежње више не успевају у есенцијалном снажењу, већ подлежу таквој врсти постнационалног преобликовања које се испољава као занемоћавање и слабљење.⁶⁰ У многим теоремама државе је напуштено до тада уобичајно схватање корисне улоге снажне и суверене државе која поуздано штити националне интересе и ефикасно испољава своју социјалну, економску и културну функцију.⁶¹

Превладавајући нео/либерализам, који је свој практични и теоријски процват доживео у раздобљу

59 Видети радове у зборнику *Суверен и сувереност. Између појма, фикције и политичке емоције*, приредили Петар Бојанић и Иван Миленковић, Службени гласник, Београд, 2008. У текстовима се анализирају промене у феномену суверене власти: Киркхајмер Ото, „Запажања о теорији националне суверености у Немачкој и Француској“, стр. 87-101; Хенис Вилхелм, „Растакање појма суверености“, стр. 138-153; Шу Хенри, „Ограничење суверености“, стр. 273-293; Краснер Стивен, „Подела суверености“, стр. 308-341.

60 О томе: Хабермас Јирген, *Постнационална констелација*, глава „Европска национална држава под притиском глобализације“, стр.116-130, Откровење, Београд, 2002.

61 Промене у схватањима и односу према суверености држава објашњава Хинсли Френсис Хери у књизи *Сувереност*, поглавље „Злоупотреба концепта и покушај његовог изостављања у условима међународних ускоба“, стр. 206-213, глава „Концепт суверености у савременом свету“, стр. 213-233, „Филип Вишњић“, Београд, 2001.

рушења комунизма на европском Истоку, на кратко је наметнуо схватање да се један и то повећи део света нашао у колико неизвесном толико опасном стању после државности, након кога тек предстоји изградња извесног државоликог облика, усклађеног са смерницама новог (постдржавног) доба. Као постдржавни, у ствари, посткомунистички аргумент истицан је разлог да је у међународној заједници – што је узгред речено социолошки квалификатив актера у међународним односима који тобоже творе заједницу – држава као и нација исцрпела свој социјални, економски, политички и културни капацитет. Уместо државног наступило је, наводно, неко битно друкчије политичко и геополитичко стање.⁶²

У пракси оспоравања и ниподаштавања досадашњих типова модерних држава и државности на различите начине су реафирмисане две супротне идеологије, али и политичке теорије које су имале и још увек имају одређени утицај и важност: комунистичка, тј. марксистичка *теорија о одумирању државе* и либерални назор о умањеном и ослабљеном државном деловању – *теорија о минималној држави*.

1) *Марксистичка теорија државе* у идеал-типском и идеаллошком виду је, заправо, теорија о одумирању државе.⁶³ По есхатолошкој парадигми,

62 Проблемом деобе и ентропије државе усредсређено сам се позабавио у две књиге. Видети: Кнежевић Милош, *Изневерена држава*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, нарочито поглавља „Недовољно одржављене државе, стр. 134-138. и „Државолики привиди“, стр. 138-141, и; *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, посебно део „Транзициони оквир и услови транзиције“, стр. 93-119.

63 Карактеристичан полувековни приступ крајњој судбини државе, видети у: Лукић Радомир, *Теорија државе и права*, глава „Држава у одумирању“, стр. 69-71, Савремена администрација, Београд, 1976.

заснованој на деполитизујућој и подруштвљавајућој замисли, највиши и крајњи циљ историјског и друштвеног развоја је досезање неполитичког, бездржавног и бескласног друштвеног стања. Начини и средства за достизање таквих циљева су класна борба, те социјална и политичка револуција. Кључни субјекти остварења револуционарних и трансцендентних циљева су радничка класа и њена авангарда, комунистичка партија пролетаријата а не средњи слојеви, нација или грађанство. У системским условима политичког монизма, тј. једнопартизма, као средства на том историјском задатку користе се демократски централизам у јединој партији и диктатура пролетаријата као декларисани облик владања у држави. Држава, наравно, има партијски а партија државни карактер. Осмоза државе и партије је структурна, то јест капиларна. Успостављени облик власти, иако декларисан као „народна демократија“, у ствари је ауторитаран и аутократски. Амбијент комунистичке државотворности и државности, био је дуго засићен идеолошким парадоксом политичког самоукидања и превазилажења кроз, наводно, само привремено и тактичко снажење државнопартијске моћи и власти.

2) *Класична либерална и савремена неолиберална теорија државе* огледају се у идеји, идеологији, те доктрини о *минималној држави* која „бди“ над слободама и правима појединца и друштва, вршећи улогу увек будуног „ноћног чувара“ приватне својине, тржишних токова и слободне конкуренције. Либерална теорија у свом класичном виду никада није заговарала укидање и нестанак државе кроз њено „одумирање“. Либерализам је државу доживљавао као неизбежност и нужност, тачније, нужно или најмање нужно зло политичке организације дру-

штва. Држава не може бити укинута али мора бити обуздана и ограничена њена интервентна и артикулишућа моћ.⁶⁴

Утемељен у историјском концепту капиталистичког друштва, либерализам ни у једном часу није баштинио дисконтинуална револуционарна, већ само континуална и еволутивна средства из градуалистичког асортимана политичке демократије. У односу капитала и рада, није сагледавана начелна супротност која неминовно води у антагонизме и сукобе који би требало да се савладавају револуционарним преокретом. Друштвени слојеви и класе не доживљавају се као неприродно сукобно стање друштва које би треба превазићи радикалним искорак из консенсуалног грађанског света. Штавише, развој слободног грађанског друштва је један од најкрупнијих либералних идеала.⁶⁵

Слобода појединца у условима етаблираног политичког плурализма, тј. парламентарног вишепартизма и политичка, то јест либерална демократија као облик владавине, те приватна својина, економске слободе у виду слободног предузетништва и надметања на слободном тржишту, декларисани су идеали у класичној либералној и неолибералној пракси.⁶⁶ Контингентна историја се, међутим, постарала да укаже колико је велики раскорак између ху-

64 Видети: Греј Дон, *Либерализам*, глава „Либерална држава“, стр. 97-107, ЦИД, Подгорица, 1999.

65 Једно од тумачења историјског смисла грађанства дао је политиколог Милан Подунавац у књизи *Принцип грађанства и поредак политике*, Принцип – Факултет политичких наука, Београд, 1998, нарочито глава „Либерална теорија о принципу грађанства“, стр. 96-116, и „Изазов радикалног плурализма“, стр. 116-128.

66 Видети: Греј Дон, *Либерализам*, глава „Оживљавање класичног либерализма“, стр. 55-61. и „Индивидуална слобода, приватна својина и тржишна привреда“, стр. 85-97, ЦИД, Подгорица, 1999.

маних либералних идеала и неослобођене и дехуманизоване стварности.

Нација и држава – после свега

Промене на прелому векова и миленијума нису се десиле ни на једној од две приказане матрице; нити као есхатолошко одумирање државе, нити као идеалтипско минимализовање државе. Промене које су се збиле на прелому епоха исказале су се крајње драматично као геополитичка катастрофа тзв. Другог света источноевропског комунизма. Разлагање сложених словенских држава у компартијском облику, и развлашћивање владајућих номенклатура није протекло остварњем канона дотадашње политичке теологије, на исходишној Омега тачци замирања државе и њеног растварња у раздржављеној друштвености.

Уместо јаке и поуздане државе, на мах су искрсле застрашујуће неспособне и непоуздане државе, разноразне ентитске творевине па чак и државолике полуколонијалне резидуе у недовољно развијеној и слабој друштвености. Некадашњи страх пред преорганизованим поретком заменио је страх од дезорганизације и хаоса. Есхатолошки циљ деетатизовања суштински није досегнут, нити остварен. Иако ослабљена, као историјска, културна и цивилизацијска појава држава је преживела, променивши при том своје облике и појмове.

И пре настанка било каквих услова за превођење револуционарне утопије и ухроније у реалност декомунизованог европског хронотопа, догодио се државни и геополитички крах за који се на западној страни мислило да ће бити трајно обележје посткомунистичких остатака урушене целине Другог света. Комунистичке државе на европском Истоку, сва-

како нису свечано одумрле као државе по себи, већ је њихов идеолошки и политички, те појединачни, савезни и савезнички облик нестао у посрамљујућем лому од кога су се потом дуго и тешко опорављале.

Ни сложене вишенародне словенске федерације нису природно (ма шта та реч значила?) одумрле већ су срушене, разбијене споља и урушене, тј. распаднуте изнутра.⁶⁷ Ни у једном о два битна елемента - нације и државе – није се догодило замишљено мирно и развојно превазилажење, већ прекид у виду геополитичког и геоекономског полома.

Није се, дакле, догодило идеолошки или теоријски промишљено развлашћивање и слабљење државе у виду антибирокупатског и деетатизујућег инжењеринга. Није се збило такво померање акцената друштвене и политичке моћи које би довело до високо уређене и засићене друштвености која би у самообнављању заувек отклонила повратне етатистичке пориве. Догодило се управо супротно, створена су узнемирујућа стања транзиторне посткомунистичке анархије и аномије; поведени су сецесиони ратови који су нације у донедавним компартијским државама довеле до рубова егзистенције. Конвулзивни геополитички токови на позорницу историје увели су многе до тада сасвим непознате и нове недоумице.

Поставило се питање, шта и како чинити? Којим путем даље ићи? Једна очигледно неуспешна теоријска и идеолошка матрица требало је да буде замењена другом која не само да успоставља изгледе за преживљавање него и омогућује превазилажење настале кризе и просперитет. Комунистички утопи-

---

67 О томе подрбно: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узорности*, глава „Приступи и обраци“, поглавље „Разбијање, распадање, разбираспад“, стр. 217-220, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

зам реалног и самоуправног социјализма, који је на-
последетку поклекао под унутрашњим и спољашњим
притисцима, у магновењу урушавања и разлагања
замењен је *реалним капитализмом* чији идеали нису
били од оне софистиковане врсте каква је дугом ево-
луцијом обликована у развијеним капиталистичким
земљама. За посткомунистичке земље справљена је
упрошћена али оперативна неолиберална доктрина
помоћу које је скршену државнопартијску и цен-
тралнопланску структуру, оштрим „реформским“
резовима требало превести (можда и привести?) у
неповратно, дакле заувек дато и задато стање обно-
вљеног капитализма. Та погубна формула или модел
„контролисаног хаоса“, свеједно, наишао је на од-
лучне и теоријски утемељене критичаре.⁶⁸

Ранијем систему дијаметрално супротни ка-
питалистички идеали обликовани су на нижем и
простијем, рекло би се и сваком разумљивом али
примитивнијем нивоу, сходно спољашњим и уну-
трашњим интересима брзе рестаурације капита-
лизма под називом *преласка* или *транзиције*.⁶⁹ Као
хиперидеологизована глаголска именица која озна-
чава кретање, тј. прелазак од једне до друге тачке
у епохалном простору, транзиција је у сопственом

68 Образложених и одлучних критичара неолиберализма има и ме-
ђу домаћим ауторима. Занимљиве и поуздане анализе могу се
наћи у следећим књигама: Милошевић Зоран, *Куда неолиберали-
зма. Од економије до икономије*, Слободна књига, Београд, 2000;
Ракочевић Живојин, *Геополитичко финансијски лавиринти. При-
лог критици англосаксонске геополитике*, Самиздат Живојина Ракоче-
вића, Београд, 2001; Комазец Слободан, *Глобална финансијска
криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности
превазилажења*, део „Слом социјалне полуге запослености и ли-
бералног модела капитализма“, стр. 44-51, Астерикс и Обелиск,
Београд, мај 2010.

69 Видети: Душанић Јован, *Транзиција - велика шанса али и опасна
замка*, глава „Да ли смо у стању да из искуства других привреда
у транзицији извучемо адекватна искуства“, стр. 135-143, „Нико-
ла Пашић“, Београд, 2001.

идеолошком симулакруму садржала универзалну али недовољно разветну интенцију промене. С обзиром на еволутивни и градуалистички смисао либерализма планирана промена је требало да буде поступна, реформска а не нагла и револуционарна. Ипак, брзина политичког преокрета и испостављени кратки рокови упућивали су на журбу, драстичне мере, својеврсну „шок терапију“ у политичкој и економској сфери, подједнако. За извођење „либералне револуције“ пронађен је и одабран персонал, лојалан и бесговорно спреман да изврши „реформске задатке“.⁷⁰

Полууништене, скоро усмрћене али не и одумрле државе указивале су да циљеви шокантне доктрине неће бити ни лако ни брзо остварени. Нису могле да буду успостављене узорне минималне државе „ноћобдије“ већ само њихови минималистички ослабљени сурогати. Када је реч о дубоко преораном јужнословенском простору, уместо држава чувара слободе грађана и слободне економије, створен је низ већма немоћних полузависних државица у исфорсираном президентијалистичком облику, претежно националног и квазинационалног карактера.⁷¹ Неестетични државни минимализам се огледао у умањеној моћи располагања сопственом судбином и сопственом будућношћу.

У задатим оквирима окончања „незавршеног посла“ и темељног „преконфигурисања геополитичког простора“ нове јужнословенске државице

70 О томе: Душанић Јован, *Деструкција економије. Србија у вртлогу економске кризе*, глава „Критичка виђења економске збиље“, стр. 105-122, нарочито део посвећен критици тзв. економских визионара који управљају полупропалом српском привредом, (стр. 117-121), *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2010.

71 О томе: Кнежевић Милош, „Президентијализам на хоризонту транзиције“, стр. 7-124, у коауторској књизи *Савремени председнички системи*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.

су на заједничкој путањи сателитизоване у орбиту хегемонијаланог евроамеричког савеза. Минималне државне функције које су неолибералној доктрини сагледаване кроз препоручену оптику немешања државе у економију, овога пута су добиле и „бонус“ задатак: немешање државе и полтичара у властита државна и политичка питања, смањење политичког интереса за противречности и сметње у остварењу сопствених националних и државних интереса.⁷² Такво умањење занимања за сопствене интересе наилазило је на енергичну подршку оних спољних чинилаца који су сматрали да је јужнословенски, а самим и тим и српски чинилац, двоструко поражен: идеолошким поразом комунизма и војним поразом током сецесионих сукоба и после агресије на СРЈ, тј. Србију 1999. године.

Несхватљиво занемаривање сопствених интереса у свим замисливим облицима испољеним у полтизованом свету живота огледало се у три битне димензије збивања пољуљане државе: *депопулизовања, детериторијализовања и десуверенизовања*.⁷³

Три процеса која се тичу ретроградних и деструктивних аспеката демополитике, геоекономије и геополитике, најречитије осликавају опадање и назадовање, једном речју политичку декаденцију обесхрабрујуће врсте. У условима угрожавања суверености и лишавања независности епохални губици

72 Као илустрација назови стратегије „суочљивог“ немешања у властите послове може да послужи текст Весне Пешић под насловом „Суочавање са прошлошћу – услов стварања модерне српске државе“, у зборнику *Национални и државни интреси модерне Србије, Између ауторитаризма и демократије*, трећа књига, стр. 163-177, уредници, Драгица Вујадиновић и Владимир Гоати, ЦЕДЕТ – ФЕС, Београд, 2007.

73 О кризи суверенитета у међународним односима, видети: Фукујама Френсис, *Грађење државе. Управљање и светски поредак у 21. веку*, глава „Ерозија суверенитета“, стр. 109-112, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

се приказују као добици, назадовање као напредовање, а опадање као нарастање и развој.

Како је таква симулација садржаја историјског тока уопште могућа? Како је могуће да се нескривена доминација и хегемонија приказују као најзад остварена слобода, а пристанак на услове, уцене и ултиматуме као реалистична политика и прагматизам на делу? Успостављена „кооперативна“ атмосфера у амбијенту послушности, очитује се као *клијентистички систем* који је у потпуности овладао балканским простором.⁷⁴

Трансакциони механизми који дејствују на клијентистичкој платформи не претпостављају спрегнуте и снажне него лабаве и слабе државе које не само да нису кадре да умешно заштите своје националне и државне интересе, него нису ни способне да их препознају као такве. Отуда се битно место препознавања и формирања „националних интереса“ измешта из десуверенизованих и манипулативних државоликних творевина у пунктове средишне моћи хегемона и његовог хегемонијалног савеза. Увиди и сазнања о вредности и невредности властите политике долазе са стране као препорука за усклађено деловање.

Напред речено односи, пре свега, на четвртвековни период слома комунизма и преласка на капитализам на источноевропским просторима. Како је показано и речено, десило се само привремено слабљење државе, и то не на неком вишем дијалектичком (хегелијанском) нивоу, него на сниженој разини регресије државе на социјалдарвинистичке облике живота. Као што у тзв. постнационалном стању ни-

---

74 О томе: Кнежевић Милош, „Суверенизам. Епохални одговор на клијентистичка посртања Србије“, Недељник *Печат*, 16. април 2010, бр. 110, стр. 34-35.

су заувек ишчезле нације, тако ни у тзв. постдржавном стању нису у потпуности ишчезле државе. И нације и државе су још увек на историјској позорници. Оне су пред изазовима времена подвргнуте променма и преобликоване.⁷⁵

Повратак националним државама

У свету постоји много више етничких група, етноса, народа и нација него држава. Исто тако, нису све државе у свету једнонационалне. Иако је читав познати и приступачни свет „покривен“ државама и народима, једнонационалне државе су малобројније од оних које су сачињене од више етничких заједница, народа и нација. Пребивање народа на тлу превазилази разграничења државних територија. Етногенеза је имала разуђеније токове од стварања и деривирања држава. Савремени етнонационални диверзитет је разноврснији од диверситета држава.

Неподударност између постојећих нација и држава не огледа се само у броју народа који далеко превазилази број уобличених и испољених државности, него и у непоклапању просторне размештености једне нације са границама територије само једне државе. Одавно је познато да један народ или нација може обитавати подељена у више држава, као што у једној држави може живети више народа или нација. Управо та мултиетничка и интернационална динамика упућује на већ поменути однос већине и мањине народа/нације у једној земљи. Већински народ коегзистира са мањинским групама других народа, формалноправно дефинисаним као нацио-

---

75 Видети: Фукујама Френсис, *Грађење државе. Управљање и светски поредак у 21. веку*, глава „Грађење нација“, стр. 112-118, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

налне мањине, а у новије време и као *народности*, *национални ентитети* и *националне заједнице*.

Савремени свет је увелико дијаспоричан што у извесној мери потсећа на некадашња скитачка и времена. Чак и у случајевима када су по централистичким интенцијама и уставном уређењу унитарне, савремене државе су у етничком погледу обично хетерогене и конгломератне, мултиетничке и вишенационалне. Човечанство је изаткано из много народа који живе помешани у најмање две стотине држава.⁷⁶ Па ипак, свака од тих држава тежи да, поред формалног државног, искаже и есенцијални национални идентитет. Тежња велике народно/националне силине, у променљивом облику додуше, стара је неколико миленијума. Реч је о историјској константи и континуитету од иницијалних племена, *populus* и *plebs*, до народа и нација чији колективни потенцијали су кулминирали у прошлом веку.

У старијим временима, формативна тежња се тичала држава које су успостављала одређена племена и племенски савези, те народи, да би се у новијем времену, од Француске револуције нарочито, та тежња испољавала кроз стварање националних држава. Национализовање држава одвијало се у понајпре у европским империјалним оквирима, упоредо са процесима територијалног ширења и колонизовања. Тако су у Европи, а потом и изван ње настале бројне *нације-државе* и *државе-нације*. У оба случаја однос државе и нације није дијалектизован само пуким придавањем претежних својстава државности или националности, него и суштинским разликама у политичком и геополитичком стварању

---

76 У часу када је објављен *Лексикон држава света* (Политика – Народна књига, Београд, 2006), садржао је списак од 182 државе. У овом часу на списку Уједињених нација налази се преко 200 држава а да списак још увек није коначан.

једног и другог. Национална држава је политичка појава по себи.⁷⁷

Нација-држава генерише националност кроз државну структуру. Претходна, старија и првенствена, нација се испољава у држави коју национално атрибуира и есенцијализује. Процес националне изградње понекад тече истовремено а некада се само интензивира и интерферира са процесом државне изградње, то јест етатизовања у облику националне државе. По самоодређењу, нација генератор и креатор државе представљена је у националној већини. Мањине су интегрисане у нацију-државу кроз заштићени мањински статус.

Држава-нација генерише припадност држави кроз држављанство у условима мултиетничке и мултинационалне друштвене структуре која се уобличава као мултиетнички и мултинационални амалгам. Стичући амалгамирани државни идентитет етницитети и нације само фолклорно потсећају на своје етничко порекло и претходни културни хабитус. Држављанска припадност супранационалној држави прожима се са амалгамираним трансационалним идентитетом. Поименична држава-нација припада свима, сви индивидуално припадају држави-нацији уколико имају њено држављанство. Овај тип сложене државе више одговара токовима глобализације који се испољавају кроз појачану демографску динамику сталне сеобе, иселјавања и уселјавања, номад-

77 О томе теоретичар права Винсент Ендрју пише: „Појам *национална држава* постао је опште место у политичким дискусијама 20. века. Постоји приближно 150 ентитета који себе називају националним државама; постоје Уједињене нације, трансационалне и мултинационалне групе, национално право и слично. Израз *нација* заправо је постао скраћеница за државу.“, Ендрју Винсент, *Теорија државе*, глава „Нација и држава“, стр. 40, Службени гласник, Београд, 2009.

ски и апатридски начина живота.⁷⁸ У држави-нацији нема национаних мањина, бар не онаких какве постоје у националним државама, али има дијаспоричних заједница истог националног порекла.

Предочено наводи на недоумицу око конституције и упражњавања права на државу. У каквом су односу нација и држава?⁷⁹ Да ли је колективно право на „самоодређење“ и „самоопредељење до отцепљења“ и прављење сопствене ентонационалне државе истолико у условима живота нације-државе и државе-нације?⁸⁰ На први поглед сепаратизам и сецесионизам немају једнаке шансе за остварење у два поменута облика националног и државног организовања. Као подстицај али и препрека јављају се разнородни принципи колективизма и индивидуализма.

У случају нације-државе сецесиони пориви могу се препознати понајпре у деловању нелојалних националних мањина, квазинационалних група и њихових тактичких и програмских савеза. То деловање може бити усмерено и оснажено на два начина: стварањем мањинских савеза са тежњом стварања мањинашког поретка, или спољашњом подршком сецесионим покретима, најчешће из домицилних земаља али и хегемонијалних кругова заинтересованих за геополитички редизајн региона. У првом случају сецесија је предрадња иреденте, а у другом реч

78 Видети: Саскиа Сасен, *Губитак контроле? Суверенитет у доба глобализације*, глава „О економском држављанству“, стр. 49-73, и „Имиграција тестира нови поредак“, стр. 75-110, Београдски круг, Београд, 2004. Такође: Елзесер Јирген, *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд, 2009.

79 На то питање, рецимо, покушава да одговори Ернест Гелнер у књизи *Нације и национализам*, поглавља „Држава и нација“, стр. 11-14, и „Једна нација, једна држава“, стр. 187-190, Матица српска, Нови Сад, 1997.

80 О томе: Тамир Јаел, „Право на национално самоодређење (самоопредељење)“, стр. 223-243, у Дивјак Слободан, *Нација, култура и грађанство*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.

је о разбијању држава ради освајања и поковавања ресурсних и стратегијских простора.

У оба случаја одређена национална држава, нарочито уколико је снажна и уколико пружа одлучан отпор властитом растакању, препрека је у остварењу геополитичких и геоекономских циљева интервенциониста.⁸¹ У случају државе-нације политичка динамика тече друкчијим токовима. Будући да су им структуре сложене и вишестране политичка компактност држава-нација огледа се у транснационалном повезивању и наглашеној примени начела грађанства. У случају европских мултинационалних империја - Аустроугарске и Русије током прошлог века, на пример - примена тог принципа показала се неуспешном. С изузетком Британског царства, империје су под спољашњим и унутрашњим притисцима разбијене и нестале са политичке позорнице Европе. Унутаревропске побуде међунационалног прожимања и спајања нису, међутим, ослабиле, остао је извесни постимперијални интегративни рефлекс. На крају века у коме су нестала последња европска царства, у прекоокеанској сенци америчке постимперије указала се својеврсна постимперија Европе – Европска унија.⁸²

Ни мултинационалне комунистичке федерације у републиканском облику нису преживеле шок треће по реду геополитичке катастрофе у прошлом веку. При крају столећа, током слома комунизма раз-

81 О томе: Чомски Ноам, *Интервенције*, Рубикон, Нови Сад, 2008. Од истог аутора, такође: *Неуспеле државе*, Рубикон, Нови Сад, 2010.

82 О империјалној пракси глобалне интеграције и доминације, види: Минклер Херфрид, *Империје. Логика владавине светом – од старог Рима до Сједињених Држава*, део „Пропаст империја због моћи слабих“, стр. 145-185, и „Изненадни поврат империје у постимперијалном добу“, стр. 185-221, посебно глава „Империјални изазов Европе“, стр. 214-221, Албатрос плус - Службени гласник, Београд, 2009; Такође: Полшек Дарко, *Светско царство и његови непријатељи*, Наклада Јесенски и Турк, Загреб, 2007.

ложиле су се на мал' не просте националне сатојке, националне и нациолике атоме. Иако су интегративни механизми класе и нације били различити, у комунистичким државама као нације изван држављанства нису настале популације, на пример, Совјета и Чехословака. Показало се да комунистичке федерације нису погодно тло за изградњу композитних или хибридних нација. Настанак нових супернација у условима комунизма захтевао је постојање традиционалних народа а не група истородних или разноврстних народа.

Традиција историјски афирмисаних старих народа била је, у ствари, двострука препрека:

а) компартији и радничкој класи у њеним националним, антинационалним и интернационалним аспирацијама и;

б) псеудоетногенези посебних народа, обично из окриља највећег народа-нације против тог народа-нације. Док је, с једне стране, партијско и национално национално синтетизовање у „крвну нацију“ ишло отежано или никако, с друге стране подгревани су етнички партикуларизми и псеудогенезе квазинација. Разлог се проналазио у системском слабљењу највеће и најснажније нације која је сагледавана у идеолошким координатама контрареволуционарних потенцијала.

Било како било, сложене комунистичке државе нису биле класичне националне државе какве су постојале у капиталистичком свету, већ модерне интернационалне федерације република. Тотализујући принцип интернационализма претпостављао је, међутим, неотклоњиву идеолошку контрадикцију:

а) Да радничка класа у републикама комунистичке федерације „нема домовину“ јер је „њена домовина читав свет“. Јер, класно је, у најмању руку,

анационално ако не и антинационално, па класна свест упућује на спољашњи и унутрашњи интернационализам; мондијалну солидарност са радништвом света и федералну узајманост унутар револуционарне партијске државе. Тако индоктринирана републичка радништва су истрајавала у двострукој илузији: да постоји некаква планетарна солидарност и да је спрега анационалних класних интереса унутар сложене компартијске државе толико јака и узајамна да цементира њен опстанак и просперитет. Упркос анационалним илузијама, класе у распаду и номенклатуре на низвластици, показало се да;

б) да радничка класа усредиштена у одређеној републици у односу на већинску нацију у тој републици ипак има неку родност и да поседује завичај, те да је завичајна република, у ствари, патворена комунистичка и партократска нација-држава. Дуго осујећивани и најзад пробуђени национални осећаји потиснуће фрагменте класне свести у подкласно несвесно. Истовремено, у пробуђеном националном ће се изгубити јасне представе о промењеном социјалним о екномском положају у друштвеној спратности. Сецесија у комунистичким федерацијама показаће суштински национални карактер радништва и номенклатурне елите која се испољила као *нациократија*.

Отуда су границе федералних република постале раселине из којих ће у сецесионом трусу да настану дубоки расцепи који ће се, затим, у ратном сукобу претворити у фронтове и међудржавне границе.⁸³

83 О судбини граница у односима држава, видети: Бекер Јоахим, Комзоли Андреа, *Границе у савременом свету. Зоне, линије, зидине у историјском поређењу*, нарочито Ханес Хофбауер, део „Линије распада Југославије“, стр. 249271, „Филип Вишњић“, Београд, 2005.

Разлагање комунистичких федерација у националне федерате догодило се, такође, на два начина:

а) Непотпуном и недовршеном, тачније речено заустављеном деструкцијом нације и државе, уз задржавање и виду самоспашавања очуваног, што значи недезинтегрисаног и још увек сложеног нуклеуса претходне федералне државе. Деструкцијом сложене државе и осамостаљивањем република средишна или формативна нација није разложена, нити је неповратно дезинтегрисан њен геополитички и геоекономски простор. Разбијање и распадање сложене државе није последичило таквим слабљењем средишног чиниоца који би га довео у подређен, израбљен и историјски осрамоћен положај. Пример за такво достигнуће пружа Руска Федерација и ЗНД,⁸⁴

б) потпуном и скоро довршеном, тачније речено незаустављеном деструкцијом нације и државе, без задршке и било каквог облика самоспашавања нуклеуса претходне федералне државе. Разбираспадом сложене државе и осамостаљивањем република средишна или формативна нација је усиљено подељена на више државних и државоликних облика. Њен геополитички и геоекономски простор је економским притиском и војном интервенцијом развлашћен и атомизован, а њено државно тело трауматизовано агресијом и ампутацијом једног дела сопственог народа и грађана, природних ресурса и државне територије. Разбираспад је последичио таквим слабљењем средишног (некада интегративног и интегралистичког) чиниоца, који га је срзао у подређен, израбљен и посрамљујући транзициони положај „поражене стране“. Зар је потребно потсе-

84 О томе: Петровић Драган, *Геополитика поствојетског простора*, глава „Перспективе поствојетског простора“, стр. 218-223, Прометеј – Институт за међународну политику и привреду, Нови Сад, Београд, 2008.

ћати да пример за такав историјски положај, у овом часу, пружа савремена Република Србија.

Национална економија

У посткомунистичкој изградњи националних држава запостављена су економска питања међу којима је било и оно везано за развој и пропаст транзиционих националних економија.

У временима дуге концептуалне кризе и проказаности геополитике сматрало се да уместо класичне геополитике каква је била позната до средине двадесетог века, која је у анализама оперисла са државом као основном појавом и категоријом међународних односа, њено место заузима међународно јавно право и теорија међународних односа и спољне политике. Касније, на измаку хладног рата повећање важности економских односа у први план је ставило међународну економију у њеном конкуритивним и конфликтним видовима. Просторни аспекти међународне економије исказивала је нова дисциплина *геоекономија*.

Слично интерпретативним склоностима у традиционалном и неомарксизму политичко је десупстанцијализовано и свођено на економско па је геополитика, као кључ разумевања константних сукоба у међународним односима, на извесно време устукнула пред геоекономијом и геокултуром. Сматрало се да је управо у постмодерном раздобљу на место политике и геополитике ступила геоекономија, чиме се истицало да је економија као услов националне и интернационалне егзистенције, у ствари, постала важнија и од политике, тј. постполитике. Тако је на уштрб међународне политике привилегована међународна економија.

Манир „постирања“ и „постизма“ у свеколиким областима света живота испољавао се, у поменутиим, неолибералним тумачењима савременог доба схваћеног као *Постмодерна*. Постполитичко стање претпостављало је уплив економије, пречесто лишене елементарне политичке конотације. Изгледало је као да је једина аутентична економија само она која је неутрализована и у пуној мери деполитизована. Идеолошки је симулирана слика „чисте“ економске спонтаности без политичке детерминације, као да националне економије немају своје политичке условности, облике и изразе, као да свака економија у привредној стварности и теорији није *политичка економија*.⁸⁵

Тврдило се је у глобалним односима важније светско тржиште и њему припадајућа светска надржава, него национална тржишта и њима сходне националне државе, и да трансгранични и транстериторијални економски процеси депласирају традиционалну геополитику упућену на ригидност простора, тј. ограничених и суверених територија. Међународна подела рада, глобална алокација и флукуација капитала упућивали су на глобализовани економски простор у коме делују мултинационалне корпорације које не познају и не признају границе националних привреда и држава.

Предоченом треба додати и један, рекло би се, унутрашњи историјат појма *национална економија*. Познато је да су у федералној Југославији деловали механизми отвореног и заједничког југословенског тржишта. Привредна активност и мере економске политике односиле су се на читаву земљу. Без обзира на републичку и регионалну привредну неујед-

---

85 О томе: Рејнерт Ерик, *Спонтани хаос у доба вукова*, глава „Не постоји неутрална привредна политика“, стр. 106-112, Чигоја штампа, Београд, 2010.

начност Југославија је представљала јединствени привредни простор. Ипак, порастом конфедералних тежњи јачале су нациократије које су настојале да оснаже републичке економске потенцијале. Напуштањем првобитне централно-планске привреде и јачањем закона тржишта, тежиште производње се пренело на републике које су временом створиле посебне економије. Републичке економије су у локалном политиекономском жаргону називане *националним економијама*.

У сецесионе конфликти развијеније југословенске републике су ушле са прилично заокруженим привредама. Ипак, упркос изразитих нациоцентричних и аутархичних тежњи, никада ни у једној републици није достигнута пуна привредна самодовољност, али јесте ниво довољан за отпочињање деобе и отцепљења. Изолација, економске санкције и, нарочито, ратна сецесија озбиљно су оштетиле и уназидиле економску моћ сваке југословенске републике понаособ. У постјугословенско раздобље чланице некадашње југословенске федерације ушле су деградиране и уназађане до ниског економског нивоа који је претходио позном титоизму. Не само у политичком него и у економском смислу „нови живот“ је све више наликовао повратку у оскудну прошлост од пре више деценија.

Сопствени кризни случај увек изгледа као посебан и особен случај. Није друкчије ни са „српским случајем“. Случајеви Југославије и Србије су, у најмању руку, поучни. Друга Југославија је била светска и европска лабораторија компартијског националног и економског инжењеринга. Југословени су декларисани тек у малом броју, да би по рушењу потпуне Југославије и они убрзо нестали као релевантан демографски и политички чинилац. По раз-

лагању југословенске федерације Југословени су се повратили у појединачне јужнословенске националне и квазинационалне идентитете. Очекивана реверзија се догодила оног часа када је изгубљен државни ослонац апстрактног југословенског опредељења који, узгред речено, никада није домашио есенцијалну пуноћу и поузданост националног идентитета. Лишен традиције и основних културних обележја, нестао је истовремено са нестанком државе на коју се ослањао.

Показало се да је Југославија само донекле разложена на националне државе. У ствари, само је Словенија у постјугословенским условима постигла идеал чисте националне државе. Хрватска је тај циљ остварила изгоном српског становништва са територије Крајине у операцији „Олуја“. Све остале некадашње југословенске републике, упркос бројних ратних и мирнодопских миграција, остале су вишенационалне. На простору некадашње БиХ је створена је троделна, односно дводелна ентитетски државолика ситуација. У много чему њу обележавају бесперспективност, неодрживост усиљеног тројног аранжмана и практична немогућност државног оцеловљења.⁸⁶ Бинационално крхко састављена Македонија вибрира на матрици потенцијалног раздвајања.

Српско/црногорски државни савез је разврнут, а резидуална Србија је чак и после нестанка треће и, по свему судећи, последње Југославије задржала покрајинско уставно устројство. После извршене агресије и окупације, те успостављања протектората западних сила и промоције лажне државе *Republica*

---

86 О томе: Кеџмановић Ненад, *Немогућа држава – Босна и Херцеговина*, глава „Пузећи протекторат“, стр. 225-331, и део „Самоодржива или неодржива“, стр. 241-333, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.

Kosova Србија није успела да задржи покрајину Косово и Метохију у свом саставу.⁸⁷

Као епохална последица геополитичког ре-дизајнирања указао се дубоко фрагментовани јужнословенски простор, премрежен националним и псеудонационалним композитним државама које, и поред политичких амбиција, немају довољну и одрживу производну основу.

Уместо закључка

Напоследку, вратимо се још једном сложеном феномену националне државе. Светска економска криза је 2008. и 2011. године у два таласа заплуснула глобус, указавши при том да је привремени тријумфализам једног агресивног и ексклузивног начина економског мишљења, заснованог на монетаристичкој теорији Милтона Фридмана и поставкама Чикашке школе либералне економије, доживео тежак пораз. Показало се да се западни свет постепено враћа конструктивним идејама Џона Мајнарда Кејнза, то јест корективној улози државе и прагматичног државног интервенционизма.⁸⁸

Исто тако, увидело се да је у „повратку Кејнзу“ немогуће маргинализовати и игнорисати политикономску мисао Карла Маркса. Управо је Маркс у целини свога дела разматрао појаву криза у оквирима теорије кризних циклуса. С друге стране, лако

87 Видети: Џонстон Дајана, *Сулуди крсташи. Југославија НАТО и обмане Запада*, глава „Нови империјални модел“, стр. 251-328, Графички атеље М, Београд, 2005.

88 О погубним аспектима савремене неолибералне политичке и економске теорије и праксе врло критички и луцидно пишу левичари Антонио Негри и Мајкл Харт у књизи *Commonwealth*, 1. st ed. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2009. Видети, превод једног дела књиге под називом „Услови економске транзиције“, часопис *Златна греда*, стр. 4-10, бр. 110, децембар 2010, Нови Сад.

се уочава како се у неолибералној доктрини (идеологији и пропаганди) из времена *тачеризма* и *реганизма* није се озбиљно рачунало на дубуку структурну кризу доминантног модела капитализма, нити на тектонске поремећаје у економској структури и функционисању Запада.

Супротно томе, са становишта упражњавања политичке моћи проповедало се, колико надмено толико охоло, да западни свет, који је већ зачео победу над својим источним ривалом, заправо има бесконачну перспективу развоја. Тако су неки идеолози и теоретичари западног трујуфма, попут Фукујаме – применом неохегелијанских схема тврдили да је најзад пронађен коначан, што је значило и идеалан модел устројства капитализма као најбољег поретка. Историја је, наводно, доспела до свог краја, па се идеално може још само обнављати и постепено усавршавати. Остало је, дакле, још само одржавање правог курса кроз обнављање, својеврсно кружење око идеалне осе у циклizmu најзад пронађеног најбољег поретка.

Разумљиво да историја човечанства није окончана, она још увек траје и одвија се на необичне, непредвидљиве па и збуњујуће начине. Није се догодио „крај света“, нити „крај историје“. Показало се да најбољи поредак није пронађен, а да је онај за кога се тврдило да је најбољи запао у тешку кризу која прети катастрофом. Не само да се крај рђаве историје није догодио, него није почело ни „златно доба“ самообнављајућег неолибералног капитализма.

Супротно томе, догодила су се два друкчија краја, оба подједнако неочекивана. Први крај је био *крај комунизма*, а други који се збио на изненађујућем месту испод окићеног славолука победника, односио се управо на модел који је проповедан као

идеалан: англосаксонски неолиберални капитализам у самом средишту његове репродукције и доминације. Криза је погодила Америку, тачније речено, Америка је произвела кризу која се потом разлила широм глобуса.⁸⁹ Водећа Америка се, дакле, исказала као најснажнији генератор кризе.

Прве антикризне реакције америчког естаблишмента али и финансијски потези водећих органа Европске уније, указали су на повратак активне улоге политичких чинилаца, тј. државе у привреди и посезање за државним интервенцијом у привидно слободну економију која се нашла у драматичној кризи. Обамине прве интервенције са „упумпавањем“ сто тина милијарди долара, а онда и недовољно јасне а можда и недовољно промишљене мере Европске уније у спасавању Грчке и еврозоне у целини од могућег банкрота, указују на повратак националних мерила у економска збивања.

Када је реч о Европи у делу који обухвата Европска унија, све је видљивије економско и политичко лидерство Немачке. Није реч само о несумњиво највећој привредној снази Немачке него и о (гео) политичкој снази немачке државе у међудржавној констелацији Европске уније. Повратак националних мерила у конституцији европских држава повезан је са повратком значајније улоге националних економија. Насупрот тежњама које су деценијама пре тога превладавале, да се традиција европског капитализма потискује иновацијама англосаксонске, пре свега америчке либералне економије. Таква економија је немилосрдношћу корпоративне конкуренције заснивана на друштвеној профилакси *соци-*

89 О томе: Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов, Бања Лука - Бардфин, Београд, 2009. Такође: Кругман Пол, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*. Хеликс, Смедерево, 2010.

јалдарвинизма. Напоследку се показало да пракса немилосрдног и суровог надметања не даје пожељне и потребне резултате.

Сада је видљиво да немачко искуство *социјалне државе* или *скандинавске социјалдемократије*, пропуштено кроз призму одговарајућих економских концепата, садржи знатније и свакако хуманије потенцијале превладавања кризе, свакако веће од продужене примене компромитованог модела Вашингтонског консензуса.⁹⁰ Бескрупулозни капитализам, нарочито високо ризична и хазардерска економија, базирана на спекулативним финансијским опкладама на будућност и виртуелизованим формама безробног капитала, у свему одудара од замисли Европске уније и њеним прегнућима економског и политичког преуређења дела простора Старог континента.

*

Забринуте европске земље у друштвеној и економској кризи све више се окрећу властитим националним специфичностима, упоредним манама и врлинама, избегавајући хендикепе и дефиците, користећи предности и оне економске методе и моделе у којима је промишљена економија у заштићеним и обезбеђеним националним оквирима. Економско освешћивање исказује, наравно, и политичке облике, а привредни протекционизам који се предлаже и коме се тежи, неолибералним талибанима навиклим на махниту глобализацију проблема, наликује на назадни економски национализам. Суштински, иако заснован на првенственим националним мерилима,

90 О томе: Кулић Славко, *Неолиберализам као социјалдарвинизам, Рат за доминацију или бољи свет*, посебно глава „Вашингтонски консензус“ деривација је нових и старих облика насиља у политици и економији (мутација)“, стр. 60-64, Прометеј, Загреб, 2004.

економски протекционизам није утемељен на идеолошком национализму већ је само рационална и прагматична реакција на агресивну и деструктивну политичку економију неолиберализма.

Напоследку, један од битних аспеката посткомунистичке транзиције тицао се проблема из чега се, са чим се и ка чему се, заправо, прелази серијом брзометних неолибералних реформи? Недоумица се односила и на питање могу ли умножени геополитички субјекти после исцрпљујуће и разорне сецесије, упумпавања кредитног новца и кратког и привидног опоравка, а онда и усред узастопних удара светске економске кризе, уопште конституисати одрживе националне економије у наметнутим оквирима економске доминације и експлоатације, и клијентистичког односа спрам иностраних центара финансијске моћи?⁹¹ Време и све веће неприлике, показали су да не могу.

---

91 Видети: Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам. Огледи из социологије глобалних и регионалних промена*, ИПС, Београд, 2009. Такође: Душанић Јован, „Светска економска криза као изговор за погрешну домаћу економску политику“, стр. 55-80, и Грк Снежана, „Деструктивна национална економија удаљава Србију од Европске уније“, стр. 103-126, *Национални интерес*, бр. 1, Београд, 2010.

5.

ХРОНОТОП НЕСТАНКА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Проблемско поље, приступи, методе, разумевања

Зашто је Југославија уништена као друштво, заједница, заједничка држава, култура, економија, најзад као сложена идеја, идеологија и идеал? Шта толико није ваљало у Југославији – првој, другој и трећој - и другима изван ње и против ње, да би била препуштена усуду међусобних сукоба и запала у стихију неповратне деструкције? Шта означава мултирепубличко разлагање Југославије разноименим Јужним Словенима различитих генерација, пуних двадесет година после завршетка битног догађаја? Какав је положај Србије, српског народа и свих грађана Србије, у Србији и другде, на порталу постмодерног времена? Много је питања на које нису дати ни из далека задовољавајући одговори.

Проблем оријентације и учвршћавања обистинавајућег становишта свакако није у упадљивом

плурализму тумачња и разумевања. Мноштво разноврсних тумачења је неизбежно и нужно. Све и да хоће, не могу сви мислити прошлост центрирано и истоветно, као безалтернативну и једнозначну истост. Различита тумачења нестанка претпоследње и последње Југославије су очекивана; интерпретативни монизам је немогућ, за сада и за будуће.

Тешкоће, међутим, ствара наплава подразумевајућег и конфузног немишљења у јавном и паранаучном мњењу. Истраживачке проблеме изазива похвала свега постојећег, ма како оно кризно и кризоманично било. С друге стране, фаталистичко мирење и саглашавање са историјом као непроменљиво рђавом судбином - усудом или кисметом – ствара атмосферу малодушности, резигнације и нихилизма.

Ломљива наука о транзиционом спасу

Тумачење је увек у тешкоћама бирања и избора. Међутим, тешкоће у тумачењу настају и због хеуристички неубедљивог привилеговања једне врсте каузалности, детерминизма и интерпретације, као једине и искључиво истините.⁹² Велике сметње, такође, причињавају интелектуална недоследност и пара/научни неморал, олако понирање из какавог-таквог теоријског склопа у живи песак интереса и пристрасности, пропаганде какав би требало бити и шта је све пожељно урадити да би се клиско и неостено уклопило у токове глобалне моћи.

Зар није исувише видљив *квазитеоријски клијентизам*, дескриптивна овера неистина и глупости,

92 Видети: Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Разлагање државе у огледалу узрочности*, глава „Парадигма распада југословенске заједнице“, стр. 44-69, (текст излагања са округлог стола „Нови свестски поредак и словенска цивилизација“, оджаног 6. априла 1992. у Тршићу, у организацији *Academia Nova* Љубомира Кљакића), Институт за политичке студије, Београд, 2009.

неправди и зала, у извођењу локалног позоришта политичког апсурда? Колико је само понизно учитаних туђих мисли; понављачког поимања сопствене судбине у предодређености пропадања, или дара, тј. награде спасавања. Реч је о привиду науке о спасу и избављењу - *клијентистичкој сотериологији* - у којој десубјективизовани актери („корисни идиоти“) полагају сва јаја наде у спас у подметнуту корпу разбијача који не престају да изазивају невоље. На оном месту на коме је отпочело пропадање „корисном идиоту“ транзиције привиђа се спас. Ето парадокса: спас се жудно очекује од черупача и уништитеља. Колико је само слатка фатаморгана изобиља на местима моћи која су већ напрсла од ненадокнадивих мањкова и дугова?

Моћ је, уосталом, вазда склона да изврши коначно и зада обавезно тумачење у контурама „коректног“, тј. исправног разумевања прошлости. Мислити онолико колико треба - ни више ни мање - и онако како треба (не друкчије!), о свему ономе о чему се може мислити о прошлости. Такав тип нужног тумачења сагласан је са путањама политичке воље која на хучној магистрали надјачава фронтална и бочна противљења слабијих а можда истинољубивијих и праведнијих.

У крајњој инстанци „коректно тумачење прошлости“ - па и заиста компликованог разбијања и распадања СФРЈ - захтева приклањање ученим запозвештима тумача и протумаченог. Али, то се не остварује увек, јер, и поред конформистичке интелектуалне „идентификације са агресором“, ипак преостају извесни „цепови отпора“ луцидног и критичког мишљења.

Истраживач у густишу тумачења

У кретању кроз непроходну џунглу потребна је мачета. Да би се уопште стигло до неке одабране истраживачке тачке или изашло из густиша на чистину, потребно је крчење стазе. Тако је и са тумачењима и објашњавањима важних историјских догађаја. Кретати се „ненаоружан“, без нужне методолошке и теоријске опреме, или бити опремљен потребним оруђима за истраживање, није свеједно.

О југословенском и српском „случају“ већ су исписане „тоне“ материјала. Већина нагомиланих тумачења је једнострана и егоистична, често заслепљена идеолошким претекстом и пројекцијама, можда и бескорисна. Али свакоме ко пожели да сазна нешто више о стварним намерама, интересима и мотивима оних који су изазивали невоље, упитали се у овдашње неприлике и потом на различите начине управљали судбином овдашњег света, није на одмет бар летимично упознавање са том големом „продукцијом“.

Читајмо зато штиво о суровој „борби за југословенско наслеђе“, нанижимо имена: Кисинџер, Бжежински, Хангтингтон, Кенеди, Нај, Фукујама, Клинтон, Олбрајтова, Холбрук, Кларк, Зундхаусен, Џуда, Каплан, Лемпи, Вудвордова, Глени, Еш, Ноел, Стотелберг, Вестерндорф, Белофова, Иглбергер, Зимерман, Моногмери, Карингтон, Овен, Билт, Ахтисари, Ведрин, Купер, Карла дел Понте, Јељцин, Черномидин, Примаков, Наручицкаја, Дугин, Ивашов, Гускова...

А онда и „локалне играче“ „са ове стране“: Милошевић, Јовић, Костић, Булатовић, В. Јовановић, Ж. Јовановић, Мамула, Кадијевић, Панић, Ћо-

сић, Шешел, Рашковић, Караџић, Драшковић, Ћинђић, Коштуница, М. Марковић, Аврамов, Чавошки...

Или, „са оне стране“: Туђман, Рачан, Шувар, Изетбеговић, Филиповић, Зулфикарпашић, Кучан, Глигоров... Уистину, много чак и превише имена, ликова и сведочанстава различитих нивоа веродостојности и ретроспективне експресије!

Но, и поред предоченог и углавном непрегледног мноштва потребно је имати у виду и многе друге, учеснике и саучеснике, актере и опсервере, аналитичаре и синтетичаре, у сваком случају сведоке и тумаче који својим историографским приказима, научним студијама, подастртим документима и публицистичким прегледима, али и дневницима и мемоарима покушавају, са њихове стране дабоме, да открију „истину о нама“.

Да ли у настојањима да објасне кључне разлоге за растур Југославије успевају? Рекло би се: не увек, и не у потпуности! Пред очима промиче читава галерија знаних и незнаних ликова, велика библиотека књига испуњених детаљним описима и коначним судовима о разлозима настанка и постојања, а онда и о слабљењу и нестанку интереса за опстанак било какве Југославије.

ОвOME се надаојаје посебно пажљиво писана *хашка историја*, интелепратације хашког персонала, обучених обавештајаца, судских истражитеља и тужитеља, вичних и невичних „вештака“, историчара за једнократну и вишекратну рочишну употребу. На делу је обавештајно, судско и полицијско вештачење српске и јужнословенске историје у којој се откривају елементи епохалног прекршаја и злочина, дивље градње и разградње држава на јужнословенском Балкану.

Не мање је важна, а можда у извесном смислу и важнија, криптополитичка реконструкција догађаја скорије прошлости у извођењу Џулијана Асанжа и *Викиликса* која нам открива беду политичке дволичности, дипломатских и кулоарских лагарија и подвала којима је, иначе, засићено медијско и дипломатско мњење.

Масу објављених докумената о заплотњачким акцијама на глобалном и регионалном нивоу потребно је разлучити од оне врсте дела и аутора које се имагинативно ослањају на конспиролошку хипотезу или „теорију завере“, и када су елементи завере откривени и тиме постали видљиви, и када у сплету вулгарних интереса ни најмање нити „завере“ нема!⁹³

Напоследку, ту су и домаћи доктринарни тумачи који као мисионари проповедају „суочавање са прошлосту“, колико кошта да кошта, па шта буде да буде. А најчешће се одмах види да је прескупо и бесмислено, и да у сазнајном погледу а поготову на плану разумевања не доноси ништа ново и истинито.

Накнадна памет

Историја касни само у метафори. Равнодушна правременост је иманентно својство историје. Благовременост се односи само на делиће историјског времена. Све се, напоследку, или на почетку, деси у своје време, ни пре ни касније. Хтели не хтели,

93 Видети уверљиву критику неуверљиве критике „теорије завере“ коју је поводом књиге Јована Бајфорда *Теорија звере, Србија против „Новог светског протекта“* (2006), дала Радмила Накарада у књизи, *Распад Југославије. Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, глава „Пример недовршене критике теорије завере“, стр. 94-98, и „Недоследност анализе, стр. 98-105, *Службени гласник, Београд, 2008.*

историја се одвија без надокнаде. Историја никоме ништа не поклања јер јој је све на слободном располагању. Одатле не ваља када проговара накнадна памет, памет после свега. Још је горе када ни накнадно памет не дође у главу и непроучена прошлост остане непоучна.

Разлагање друге Југославије догодило се у стицају историјских интервала различите дужине трајања и порекла. Неки су сезали и сежу из дубоке прошлости, понеки су сасвим нови и кратки. Углавном, више константи и варијабли, у различитим визурама довршених и недовршених политичких облика, указује на потребу јединствене временске перспективе сагледавања. Мотриште је, као и увек, у садашњости онога који проматра и сагледава. Ма колико се пастистички и футуристички хтело нешто друго, некакво временско измештање уназад и унапред, тако нешто је немогуће остварити.

Ма колико била сумњива њена савременост, увек преостаје садашњост и мука тумачења, уз још већу муку теоретизовања, мишљења смисленијег и трајнијег од узгредних увида и опаски. Зато је корисно осврнути се на бар неколико неопходности.

а) У промишљању разарања друге југословенске државе потребано је имати на уму временски распон. У питању је однос епохалне историје и *хронополитике*, хроничко и хронолошко дистингвирања времена у коме се геополитички догађај одвијао, почео и завршио.

б) Потом следи, одређење просторног оквира разлагања – *геополитика*. У испитиваном случају реч је о увек истом балканском простору Јужних Словена. Реч је, такође, о територијалној динамици, преконфигурисању или прекрајању политичког простора. Реч је о политици очитованој у људском

простору, усмереној на друштвени простор, која је територијално заинтересована, можда и обузета територијама као прворазредном политичком вредношћу и ресурсом.

в) Ту је, затим, људски фактор, етнички и национални оквир разлагања – *демополитика*. У фокусу је нација, њена временско/просторна судбина. Често и нација у кризи, у асинхроној фази одржављења или квазиодржављења, уверена у државну оствареност – новониклу националну државу.

г) Следи, државни оквир разлагања – указанје Србије, напослетку. После предјугословенске несабраности и субимперијалног ропства, а онда и трократне југословенске сложености у разновременим државним заједницама, сваки је јужнословенски народ отишао „на своју страну“, често ни не знајући најбоље у ком правцу и докле, а ни на којој се страни и у чијем наручју се обрео? Слично се догодило и Србима у Србији и изван Србије.

Балкански хронотоп

Поуздан хронотоп чине прецизно одређено време и место појаве, зато је битно стицати, развијати и чувати просторну свест. На почетку сагледавања појаве на историјском хоризонту замагљују недоумице око тачног одређења места геополитичких збивања. На изглед једноставан и лак увид у место догађаја компликује се не само различитим него и супротним доживљајима положаја и места у простору. То се догађа нарочито у погледу припадања или неприпадања неком простору. Док једни по сваку цену желе да буду на неком месту, други обрнутим деловањем желе то место да избегну. Тако се запоседнуто место и положај у простору истовремено чини и привлачним и одбојним.

Где, на ком месту се заправо дешавала драма „борбе за југословенско наслеђе“? У којој просторној димензији се одвија савремени постјугословенски процес „стабилисања“ и „нормализовања прилика у региону“?

Да ли је Балкан ја југу толико различит од Средње Европе на северу да се, по аналогiji са Сахаром, може говорити о инфериорном *суббалканском подручју*? Да ли се Балкан налази на Југоистоку, или се, са сличном уверљивошћу може речи да се југоисток налази на Балкану? Да ли је то исто одређење, па стога и свеједно, може а не мора да буде, или да буде и једно и друго? Најзад, да ли је тзв. *Западни Балкан*, у ствари, балкански Југоисток Европе? Како, на тај начин одређено „западно“ уопште може бити „југоисточно“? И, да ли у манипулативној геополитичкој семантици наглашено атрибуирајуће „западно“ и „југоисточно“, одређују заправо непросторно својство припадања тренутно надмоћној историјској конфигурацији?

Биће да глобални „грозд моћи“ тежи ка обавезности своје методе лоцирања на планетарној мапи, на којој се положаји и стране света одређују према сопственом средишту а не према објективним критеријумима физичке географије. Хегемон као саобраћајац поставља и уклања знакове упозорења на трасама постимперијалне моћи. Тако настају географски контрадикторне али геополитички непротивречене и стога разумљиве предикације. Једна од њих је новокомпонована синтагма „Западни Балкан“.

Лако је уочљиво да у случају места и положаја јужнословенског простора у целини никако не може бити речи о „западном Балкану“ јер се он (Балкан) простире и на другим, сасвим другачијим делови-

ма Полуострва. Биће да је пре реч о *позападњеном Балкану*, то јест Балкану који је у последњој у низу прерасподела сфера интереса припојен хемисфери Запада, и тиме указао на своје новостечено „запад-но“ својство“.⁹⁴

Етнолико и државолико атомизовани простор

Када се са мотришта историје и филозофије, *политике у простору* и *политике простора*, тј. историјске геополитике и историјске картографије, осмотри интермаријумски предео поменутог европског Југоистока – Балкан као дрхтава тектонска раселина трансконтиненталне моћи и извор злогласног балканизма⁹⁵ – уочиће се једна колико необична толико узнемирујућа константа. На том европском полуострву - од када на њему обитавају Јужни Словени - уз два нарочита изузетка, никада нису постојале снажне и велике јужнословенске државе.

а) Први изузетак је феудална српска краљевина позног немањихког периода у недоконченом империјалном облику, као краткотрајни царски супститут Источног Римског Царства - Византије у дугом миленијумском дотрајавању.⁹⁶ Та држава је, сетимо се, настала после вишевековног сукоба јужнословенских Срба са Византијом, преузимајућу посте-

94 О геополитичким „договорима великих“ и подели интересних сфера на Балканском полуострву, у битним историјским моментима током прошлог века, видети: Петковић Ранко, *XX век на Балкану. Версај – Јалта – Дејтон*, нарочито глава „Политичко-територијална организација Балкана“, стр. 79-85, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

95 Видети: Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, глава „Балканизам и балканизација“, стр. 120-122, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

96 О томе: Норич Џон Џулијус, *Византија – опадање и пропаст*, књига трећа, глава „Неодлучни цар (1347-1354)“, стр. 261-275, Евро Ђунти, Београд, 2010.

пено источно хришћанство, православље као веру и црквеност, њену политичку и војну организацију, културу и обичаје.⁹⁷ У Србији тог времена као поданци су живели житељи средњег, источног и јужног Балкана, „западнобалканци“ са оне стране Теодосијеве и крсташке (читај Хангтингонове и НАТО) границе на реци Дрини); док су северозападни народи Хрвати и Словенци били под пуном влашћу конкурентног Светог Римског Царства западне половине Европе: Франака и Германа, Венеције, Аустрије и Немачке, каснијих творевина сличног типа. Западни геополитички и спиритуални агрегати тог доба су, заправо, узорни прародитељи Европске уније.

б) Померен чак шест стотина година у будућност, други изузетак испољене геополитичке снаге је уобличен као сложена јужнословенска држава, настала и нестала у двадесетом веку (1918-1991). Југославија, како се углавном називала потпуна држава свих етноса, нација и верских група Јужних Словена, догодила се као двострука последица два светска рата, у две мултинационалне државне форме: унитарне краљевине и федералне републике. Једном је владао Србин – Краљ по праву наслеђивања, а другом Хрват – као доживотни Председник.

Почетни и завршни облик јужнословенског југославизма имали су семантички партикуларне, и донекле дејугославизоване збирне називе: *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца* и *Државна Заједница Србије и Црне Горе*. На почетку је, дакле, била недоумица који етноси и народи стварно творе Југославију? На почетку, бар декларативно, само три

97 Видети зборник радова у целини посвећен историјским односима средњевековне Србије и Византије, као и савременој перцепцији Византије у историографској, идеолошкој и политичкој сфери: *Српска Византија*, зборник, приредио Бојан Јовановић, Дом културе Студентски град, Београд, 1993.

СХС истородна „племена“, тј. народа; у међувремену више старих и новонасталих народа, и на крају, до 2006. године само два модалитета истог српског народа - Срби и Црногорци. Када су у одушевљене ведрине независности „отперјали“ индентистички настројени и несрпски оријентисани Црногорци, после укидања двојне државне заједнице остали су само Срби и остали грађани у Републици Србији!⁹⁸

Потцењивања и прецењивања

Унутрашњи политички интереси, усмерени на остварење националних и државних циљева стабилности и развоја, увек су, у већој или мањој мери и на различите начине, повезани са спољашњим, тј. спољнополитичким интересима међународних чинилаца моћи. Другим речима исказано, актери глобалне политике не допуштају вакуме моћи у пројекцијама својих интереса на подручјима слабијих земаља. Реч је, дабومه, о спољнополитичким наступима, великим и малим стратегијама, геополитици и геоекономији, „преконфигурацији“ односа снага и „дизајнирању региона“. Укратко, реч је о континуираној доминацији великих и средњих сила над малим и нејаким државама.

У одређеним историјским приликама однос интереса великих и малих земаља и народа може бити подударан и пријатељски, али и противнички и непријатељски. У прошлом веку Србија није имала превише среће у историјским ковитлацима. Србија се, наиме, најчешће сукобљавала са најјачима, чиме

98 О томе: Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, нарочито главе „Могуће раздвајање Србије и Црне Горе“, стр. 293-295, и „Фатализам националног подвајања“, стр. 299-302, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

је потврђивала неколико необичних спољнополитичких и марцијалних својстава:

1) да није добро процењивала снагу и деструктивну моћ противника;

2) није увиђала степен спремности и могућности подршке својих савезника;

3) да је превише веровала својим унутрашњим савезницима (у неколико Југославија!);

4) да је прецењивала властиту снагу и моћ отпора, укратко, да није схватала властите могућности и домете у опасним играма великих сила.

Зато призори њеног хода кроз конфликтна историјска збивања указују на многе пехове и несреће, катастрофе и трагедије. За овакав суд није потребан неки нарочито продубљен скептички став, нити нихилистичка предохрана, довољно је само осведочити се у низове прошлоковних дешавања, па потврдити утисак да историја није била превише милосрдна према српском народу током читавог двадесетог века.

Суморна слика спољних интереса

Права слика продора и остварења туђих интереса на овдашњем тлу далеко јасније се очитовала изван јужнословенског и против јужнословенском деловању надмоћних спољних чинилаца. Они су се остваривали на два начина:

а) У предјугословенском раздобљу, спољни, страни или туђински интереси конфигурисали су се као стање дуге окупационе укључености Срба и других Јужних Словена у велике и надмоћне империјалне творевине. У предјугословенском 19. и 20. веку биле су то додирујуће и балкански протегнуте средњеевропска Аустроугарска и малоазијска Тур-

ска. Прва заједничка јужнословенска држава у свеколикој историји настала је на „гробници два царства“, односно чак, три ако се узме у обзир пропаст пријатељске царске Русије.

Појава прве Југославије била је постимперијална чињеница еманципације Јужних Словена од стања предуге окупације, која је бар донекле релативизовала регионално/провинцијални оквир Балкана као заостале и неослобођене континенталне периферије.

Прва Југославија је настала невиђеним али самоуништавајућим српским напором. Србија је неповратно утרוшила значајан део своје биолошке и националне супстанце.⁹⁹ Несебично уложивши борбено језгро свог етнонационалног бића у нову државу, Србија је у тој мери ослабила сопствену позицију међу Јужним Словенима да у сложеном и крхком југословенском организму више није била политички и економски кадра да одигра ону улогу која јој је историјски припадала и која се од ње очекивала.

б) И после ослобођења и почетка самосталног државног живота Јужних Словена у првој заједничкој држави, слојеви окупационе психике и надменост окупатора, уз снисходљиви менталитет окупираних, међутим, нису дефинитивно ишчезли. Они ће се упадљиво, и у најгрубљем виду, испољити после сломова југословенске државе, тј. држава. На аутентични став непријатеља Србије и Југославије указаће два ратна заспоседања српског и јужнословенског, тј. југословенског простора у прошлом веку. Реч је о окупацијама, насталим рушењем предјугословенске прве Србије у првом Великом рату (1915),

---

99 О томе: Богавац Томислав, *Нестајање Срба*, посебно главе „Пилејмонт и преваре“, стр. 15-31, и „Демографска понорница“, стр. 191-217, Просвета, Ниш, 1994.

и прве Југославије у другом великом светском рату (1941). Оне су настале привременим ратним укидањем Краљевине Србије и Краљевине Југославије у војној и геополитичкој прерасподели њихових територија. Свако је присвојио и отео, искористио и уништио понешто! Проживљене субјугације српског и југословенског државног простора кристално јасно су осликале најстарије и најдубље територијалне, демографске и ресурсне ревандикације, те крајње аспирације савеза великих сила на јужнословенском простору.¹⁰⁰

Еманципаторски интереси Јужних Словена су доследно занемаривани и осујећивани. Надмоћне а противне силе из ближег и даљег окружења их, наиме, никада нису разумевале и признавале као јужнословенске, југословенске или српске, већ су их најчешће игнорисале а настањени простор третирали као *terrae nullius* и *terrae militiaris*; као празно поље подесно за сопствене реалполитичке акције, агресије и „леgitимна“ освајања, покоравана и изабљивања. Отуда, невеселе штапске карте субјугације прве Југославије најтачније осликавају сва она на изглед дремљива притежања која су очас пробуђена приликом горопадног рушења заједничке државе Јужних Словена у блато пораза и геополитичког ништавила. У категоријма политичке зоологије на делу је била и остала безочна подела територијалног-ресурсног плена и намиривање међу староконтиненталним предаторима.

---

100 О томе, у целисти: Дедијер Владимир, *Интересне сфере. Историја интересних сфера и тајне дипломатије уопште, а посебно Југославије у Другом светском рату*, нарочито глава „Субјугација Југославије“, стр. 173-199, Просвета, Београд, 1980.

Дилема о почетку краја

У савременом добу замућено је време почетка и краја дешавања. Појаве се на временском хоризонту указују сливене, у нејасним контурама делимичног постања и бивања, у обрисима непотпуности, незавршености и неокончања. Не зна се поуздано када је нешто зачето и настало, ни када се завршило и коначно нестало са историјске сцене. Онтогенеза остаје по страни, док појаве и јесу и нису, без тачно омеђеног времена постојања. Процеси се одвијају, структуре дотрајавају и претрајавају а да им није препознато порекло и старост, напokon, ни преостала дужина трајања.

Време збуњује, али не чини то само конфузно време већ и збркане појаве. Трећи велики светски рат - који у магли *асиметричних сукоба*¹⁰¹ и атрактивног дејства тзв. *мекане моћи* траје већ четврт века - унео је многе недоумице и забуне.¹⁰² Један од најснажнијих чинилаца који делује у планетарном мњењу јесте његова неприметност. Оно што је битно а страшно не види се! Непрестано се ратује, ра-

101 Курмон Бартелеми, Рибникар Дарко, *Асиметрични ратови. Сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*, поглавља „Дефиниције концепта асиметрије и дисиметрије“, стр. 17-18, и „О будућности асиметричних ратова“, стр. 147-150, НИЦ „Војска“, Београд, 2003.

102 О веома коришћеном појму „мекана моћ“ видети изворно одређење које је учинио аутор кованице амерички теоретичар међународних односа Џозеф Нај: „Овај аспект моћи – привољети друге да раде оно што желите ја називам меком моћи. То кооптира људе уместо да их присиљава. Мека моћ почива на способности утврђивања политичког дневног реда на начин који обликује преференције других.“ Нај Џозеф, *Парадокс америчке моћи. Зашто једина светска суперсила не може сама*, глава „Извори америчке моћи“, поглавље „Мекана моћ“, стр. 29, БМГ, Београд, 2004.

тује се без рата,¹⁰³ бори се у реалном и виртуелном домену геоекономије и демополитике; сукобљава се у околностима претњи и забрана, ембарга и санкција, најзад и хуманитарних интервенција против неуклопљених, посусталих и *реметилачких држава*.¹⁰⁴

Као у временима крсташких ратова и правоверног махнитања Инквизиције, против предмодерених незнабожаца идола глобализма, дозвољена је употреба свих средстава: *апсолутно финансијско оружје*, али и она нељудска средства која су на заумним границама расизма и геноцида.

По паду источноевропског комунизма - и то је почетак једне досадне идеолошке мантре која је реторички скоро неизбежна – обзнањено је да се ушло у *Ново доба*, раздобље убрзане рестаурације капитализма под називом *транзиције*. Историја европског посткомунизма само је две-три године старија од историје разлагања Југославије. Реч је о две нулте године, велике и мале *геополитичке катастрофе* (изрека Владимира Путина) – нестанку СССР-а - 1989. и СФРЈ -1991. године.¹⁰⁵

Има, додуше, и других датума који се истичу као стварни почетак слома друге Југославије, но, они у овом часу могу бити остављени по страни.¹⁰⁶

103 О томе пишу Алвин и Хајди Тофлер, у књизи *Рат и антират*, нарочито глава „Рат без крви“, стр. 145-159, Паидеиа, Београд, 1998.

104 Видети: Симпсон Гари, *Велике силе и реметилачке државе. Неравноправни суверени у међународном правном поретку*, нарочито глава „Одметничке државе: 1999.“, стр. 297-335, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.

105 Оба датума могу бити наведени као конвенционални маркери децималног сујеверја - негативне пригоде, или „свечаног јубилеја“, како где, како год и како за кога?!

106 Тако, рецимо, има аутора који почетак разлагања друге Југославије не везују за драму комбативне сецесије, грађански, етнички и територијални рат (1991-1995), него за много ранији и мирнији период, на пример почетак 60-их година 20. века. Видети:

Показало се, наиме, да је дводеценијски календарски оквир који је почео са територијалним „Оперетским ратом“ у Словенији јуна 1991. године, сасвим довољан за различита сагледавања јужнословенске и српске геополитичке регресије на пређашње раздржављене и државолике форме. Јер, нису ни на час заустављени економски раст ни одложени друштвени развој, већ посвемашњи дамар кризе – дуготрајно *опадање и декаденција* - општа обележја транзиционе завршнице српског и јужнословенских прелазача из претходног у следећи облик социоекономског, културног и политичког живота.

И ко касни ипак негде стигне

Хронополитички гледано, као да се десило урушавање историјског времена. Чини се као да смо поткрадени за извесно количину временске супстанце, можда неколико етапа раста, можда једно раздобље развоја, а можда и читаву епоху зрења и снажења? Изгледа као да је време застало и посуновратило се у следеће временске рукавце; као да је страшен читав претходни век, и улудо утрошена прва деценија овога столећа, у коме тако обесхрабрено и дезоријентисано битишемо.¹⁰⁷

Каснимо док смо уверени да пристижемо, и попут Ахила који јури и не стиже корњачу, чини се

Почетак краја СФРЈ. Стенограми и други пратећи документи, зборник, приредио Миодраг Зечевић, Архив Југославије, Београд, 1998.

107 Меланхолични и скептички поглед на српску и јужнословенску историју заступа књижевник и политичар Добрица Ћосић. У његовом волуминозном опусу могу се промаћи многи пасажии који указују на рђаву па чак и безнадежну судбину српског народа у двадесетом веку. Без увида у Ћосићев књижевно-политички опус не може се, заправо, схвати једна нарочита, рекло би се фаталистичка врста менталитета и понашања у политичком животу Србије.

да је још прерано да би било прекасно. Али, шта је *хронополитика* до временски ситуирана политичка акција, процес која уважава и колико год може планира и троши време.

Да ли је Србија у унутарјугословенском једанаест година дугом посттитоистичком раздобљу (1980-1991) слободно и самовласно располагала временом свог бивствовања? Да ли се у Србији разумело и планирало време у, такође, једанаест година дугом постмилошевићевском раздобљу (2000-2011)? Или је опозициону и, у том часу, алтернативну Србију вагда збуњивао контрастни идентитет онога што долази после и делује против: прво, после и против Тита, а онда, после и против Милошевића. Реч је о чак двадесет две године, и оном дугом времену од почетка међурепубличког територијалног рата 1991. до преокрета или преврата при крају 2000. године. Реч је о предугој трећини читавог века, чак тридесет година збуњујућих политичких и геополитичких контракција, неправности и безвлашћа, укратко - хаоса кризе која је дозлогрдила, која предуго траје и никако да престане.

Разбијање Југославије је догађај који има релативне временске контуре. Оно се није догодило нагло, из хира и на мах. Деструктивни процес се може ограничити на минимум четири, или на максимум петнаест година. Период који је претходио сецесионој 1991. може се тумачити само условно као наговештавајући и припремни, као и период после 2006. године и нестанка последњег државног трага било какве, макар и минималне јужнословенске политичке заједнице.¹⁰⁸

---

108 О томе, видети књигу српског преговарача у процесу „споразумног раскида“ ДЗСЦГ Слободана Самарџића, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европском унијом од 2000*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.

Налазимо се, дакле, у једној од етапа посебног раздобља, само пола деценије од нестанка српско/црногорског југо-резидуума, али и двадесет година од дословног печетка разлагања друге Југославије у федералном о блику (јуна 1991).

Рекло би се да је протекло знатно време, сасвим довољно за одређено макар и привремено разумевање догађаја. Ипак, чини се да је процес деструкције и реконструкције завршен у његовој југословенској али не и у српској националној и државној димензији. Остварено је оно фамозно Месићево „Југославије више нема!“ али не и - не дај Боже! - „Србије више нема!“ Ипак, у домановићевској „земљи политичких чуда“ је изречен запрепашћујуће некрофилан слоган: „Србија ће бити демократска, макар и без Срба!“.

Како год, јужнословенске државолике форме су на нејасан начин указале на транзитни завршетак југословенског и транзициони почетак постјугословенског и постфедералног стања у посткомунистичком облику. Ситуација је била и остала неуједначена и разнолика. У Србији и на територији некадашње и садашње БиХ, „реконструктивни процес“ још увек није окончан.¹⁰⁹ Још нису завршени „државотворни“ историјски процеси, па у анализама мањка нужна временска дистанца, макар се бавила „само“ дводеценијским ретроспекцијама. Јер, недовршеност процеса упућује на ракурс сагледавања који је нужно савремен, у садашњости која је једва одмакнута од прошлости и тиме још увек прожета оним што је било и само на изглед прошло.

109 О околностима на простору авнојске БиХ, видети: Ћоровић Радослав, „Геополитички аспекти етнодемографске ситуације у Босни и Херцеговини“, стр. 161-195, Такође: Кнежевић Милош, „Одолевање Републике Српске“, стр. 105-161, часопис *Национални интерес*, бр. 1, Београд, 2007.

Суперпонирање унутрашње и спољашње кризе

Да ли у постјугословенској транзицији ка јужнословенском партикулама и државним сингуларитетима, криза напoкoн јењава, да ли је престала? Чак и реторички постављено, ово питање је излишно; осећа се и зна се да није! Још увек смо опхрвани сопственим поремећајима и проживљеном економском катастрофом на које се надодала двоталасна светска финансијска криза 2008. и 2011. године. Одатле се у умовима домаћих евроентузијста, оптимиста и „хармоничара“ појавио додатни алиби за неуспехе после 2000. године. Међутим, нису сви тумачи актуелне кризе мишљења да се за текуће поремећаје искључиви узроци налазе у Милошевићевом раздобљу (1987-2000), или флуидном преливању кризе из света у Србију (2008).¹¹⁰

Југословенска криза деведестих година прошлог века није била економски поремећај очекиваног цикличног типа. Заправо, уопште није била криза која је могла да се разуме у примарним економским појмовима и можда предупреди економским средствима. Иако је, можда, имала и своје дубље економске разлоге, та криза је била првенствено идеолошка, политичка и геополитичка. Ова својства у историјском контексту су југословенској кризи придали глобални и епохални значај.

---

110 Такво мишљење, рецимо, заступа економиста Слободан Комазец, у књизи *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и Обелиск, Београд, мај 2010. Видети, такође: Кругман Пол, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*, глава „Страх над страховима“, стр. 173-191, и „Повратак економије депресије“, стр. 191-203, Хеликс, Смедерево, 2010.

Почетак разлагања СФРЈ 1991. и каснији ескалирајући четворогодишњи ток сецесије брзо су прерасли обресе уобичајне кризе у држави и изопачили се у страхоте међунационалне и државне катастрофе. Иако баш сви грађани нису веровали у распламсавање етничког и републичког сукоба, већина је испољавала велику зебњу и страх од поновљеног братоубилаштва. Колективну узнемиреност, није толико пратила пуна свест о вероватноћи будућих догађаја, колико утиснуто сећање на геноцид у Другом светском рату и јака слутња да се он може поновити.¹¹¹

Развијени стадијуми међурепубличке кризе државе кулминирали су разлагањем федерације и њеним нестанком. Десило се то у тужним али посрамљујућим контурама колективне и индивидуалне трагедије. Несвакидашње искуство нестанка сложене федералне државе испољавало се као серија егзистенцијалних траума које су оставиле дубоке ожилке обликујући, при том, међусобне јужнословенске зазоре, сумњичавост и неповерење.

Разлагање Југославије је, заправо имало два међусобно преплетена и прожета тока: разбијања и распадања. У досадашњим *теоријама југословенског распада* узрочни приоритет дат је унутрашњим процесима опадања и назадовања, самоурушавања,

111 Ерудита и енциклопедиста Бела Хамваш сматра да је први знак препознавања свести о кризи што човек који у њој живи зна да се на елементаран начин налази у неизвесности. „Није више у стању да околности, чињенице света, његову стварност, збивања, сматра непомерљиво сигурним, апсолутно чврстим. Стварност се некако топи, разређује, постаје неухватљива, неизвесна. Више није темељ, ни потпора. Човек више не стоји на поузданом тлу. Гло је измакнуто испод његових ногу, он је изручен, издан познатим силама, а уз ову неизвесност, увек се јављају и особена осећања која прате свест о кризи: страх, заплашеност, стрепња и опасност.“ Хамваш Бела, *Историја и апокалипса*, глава „Појава кризе“, стр. 182, Драслав партнер, Београд, 2010.

деобе и расула и, најзад, самораспада, до потпуног ишчезнућа сложене југословенске државе.

Без обзира подстрекивање, подршку и саучествовање, те мешање и отворени интервенционизам заинтересованих великих сила, већина западних тумача је од почетка југословенске ратне сецесије заступала управо теорију распада.¹¹² У обимној литератури из домена теорије југословенског распада видљиво је дистантно и охоло становиште: комплетна одговорност за „балаканске ратове“ пребачена је на јужнословенске, највише на српски народ. Тиме су западни чиниоци југословенске драме амнестирани од одговорности и кривице за злочине против мира.

Другачији и комплекснији поглед на догађаје упућује, међутим, на потребу помнијих истраживања, већу пажњу и увиђавност, те уважавање и спољашње, тј. међународне и геополитичке димензије југословенског разлагања. У таквом контекстуалном приступу, осим уважавања унутрашњих супротности, те ентропичних и хаотичних дешавања који су водили у деструкцију државе, истражује се и она врста процеса која се може означити као *разбијање*. Наравно, не искључиво као једини разлог и узрок, никако без уважавања међудејства са процесима урушавања и распадања земље и покретања, тј. изгона и расељавања становништва.

Уколико би се разлагање Југославије сагледало само кроз оптику спољашњих притисака за-

112 Пример за такав тип расуђивања даје амерички историчар Џон Лемпи који тврди: „Оно што је почело 1991. у Словенији и Хрватској били су ратови распада Југославије. У Босни, а сада у Херцеговини и Хрватској постали су нешто више, сукоби који захтевају даљу дефиницију која се показала као контроверзна.“ Лемпи Џон, *Југославија као историја. Била двапут једна земља*, глава „Етнички ратови и државе наследнице, 1991-1999“, стр. 324, Дан Граф, Београд, 2004.

плотњачког и разбијачког типа, догодило би се друга и не мање штетна врста теоријске редукције која амнестира Јужне Словене од одговорности и кривице за злу судбину пропале заједничке државе. Зато је погоднији израз за обележавања природе деструктивних процеса који су другу Југославију однели са историјске позорнице, сонорни неологизам - *разбираспад*.¹¹³

Било како било, по свему судећи још увек не постоје сасвим задовољавајући услови за тзв. неутрално и објективно сагледавање трауматичног разбираспадног тока. Теоријски покушаји евидентирања и класификовања свих облика транзиционих растура комунистичких земаља, и поред знатног труда и дескриптивне минуциозности, нису дали задовољавајуће резултате.¹¹⁴

Знатне сметње у уочавању полидетерминизма државне деструкције чиниле су локалне и провинцијлане интерпретације које су, углавном, биле неоригинални коментари и пуки преноси и преводи оних тумачења која су пласирана из центара геополитичке и геоекономске моћи. Створена је идеолошка и политичка ситуација у којој су интелектуално корумпирани делови локалних „елита“ обављали посао за друге, а не за властите грађане, друштво, заједницу. У конкретној унутрашњој и спољној по-

113 О томе: Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, глава „Разбијање и распадање – разбираспад“, стр. 219-220, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

114 Видети, на пример, настојање теоријског објашњења различитих врста сепаратистичких идеологија и типова посткомунистичке сецесије, у коауторском делу: Павковић Александар, Радан Петар, *Стварање нових држава. Теорија и пракса отцепљења*, нарочито главе „Вишеструка отцепљења и распада државе: СССР и Југославија“, стр. 197-253, „Објашњавајуће теорије“, стр. 259-295, и „Нормативне теорије“, стр. 297-329, Службени гласник, Београд, 2008.

литици такав став је значио да се актери такве врсте интерпретације у медијима увек стављају на страну супротну од стварних и пројектованих националних и државних интереса.

О томе је социолог Зоран Аврамовић изнео низ тачних запажања: „Године разбијања Југославије (190-1995) показале су да један приличан број српских интелектуалаца: 1) не признаје она политичка права Србима која признаје не-Србима у бившој држави, 2) санкције дефинише као ‘самонаметнуте’, 3) Косово није по њиховом мишљењу ‘колевка српства’, 4) пристају на самооптуживање - Срби су криви за тријумф силе у процесу разбијања СФРЈ. После 2000. настављају да оптужују Србе за несучавање са прошлошћу, одричу се Косова и Метохије, дају предност европским интеграцијама у односу на интересе Србије и Срба, нападају српски национализам (САНУ, УКС, СПЦ). Најекстремнији се залажу за ‘денацификацију’ (!) Срба, а у Хашком суду виде, ни мање ни више, него пандан Нинбергшом суду за нацистичке злочине.“¹¹⁵

Иако је дошло до генерацијске смене у елитама и квазиелитама разбираспада, неки од битних актера још увек, на видљив и невидљив начин, учествују у политичком животу јужнословенских државоликих творевина. Осим персоналног, други разлог отежаног разумевања деструкције државе налази се у дводеценијском континуитету разбираспадне кризе на постјугословенском, четвороделно фрагментисаном српском простору и дводелној резидуалној територији Републике Србије.

---

115 Аврамовић Зоран, *Родомрсци. (О једном делу српских политичара и интелектуалаца од 1990. до 2009.)*, глава „Политичке црте српског ангажованог интелектуалца“, стр. 121-122, Култура пописа – Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.

Мозаик држава и региона

Како тај простор, у овом транзиционом часу, уопште изгледа? У три матичне државе српског народа (под разним именима) ситуација је следећа:

а) Србији је војном агресијом „савезничке коалиције“ (у ствари НАТО-а), и окупацијом која је уследила, ампутирана једна од две српске покрајине, са делом народа, ресурсима и територијом.¹¹⁶ Реч је о отвореном и неапсолвираном геополитичком и цивилизацијском проблему који је настао противправним и неправедним десуверенизовањем и детериторијализовањем Србије путем напада и ратног освајања, те одузимања дела територије на Косову и Метохији;¹¹⁷

б) Црна Гора се референдумским изласком из двојне федерације са Србијом државно осамосталила, чиме је српски део тамошњих грађана преведен у неодређени и, свакако, инфериорни политички ста-

116 Упоредити, опсежно и детаљно: *Агресија НАТО – сумрак Запада. Да се не заборави*, Београдски форум за свет равноправних, Миленијум груп, Београд, 2010.

117 О томе зашто је Косово преломна тачка у српској политици Војислав Коштуница пише: „Зато што Косово истовремено показује какав је однос Вашингтона и Брисела према држави Србији, као и какав је однос српског народа према сопственој држави. Да ли Србија може да се прави да не види како јој се отима територија и ко у суштини покушава то да учини? Може ли Србија постати члан заједнице држава која покушава да јој отме територију? И наравно, ту је и питање, какав је однос саме државе и народа према властитој територији, односно какав однос имамо према самима себи?“ Коштуница Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, глава „Косово и Метохија као преломна тачка“, стр. 24, Фонд „Слободан Јовановић“, Београд, 2012.

тус националног ентитета, заједнице, мањине, најзад;¹¹⁸

в) Срби у Републици Српској су под сталним притиском реунитаризовања и хомогенизовања у бошњачкој БиХ творевини;

г) Уз то, Република Српска Крајина је у операцији „Олуја“ августа 1995. године војно поништена, а домицилни Срби изгнани са њихових станишта и избеглички и расељенички расути у „региону“;

д) Најзад и поново, на окупираној територији јужне српске покрајине КиМ проглашена је лажна албанска држава, а од месних Срба и Србије се захтева њено признање и укидање „паралелних органа“, те „напуштање српског сепаратизма“ и „иредентизма“.

Шта рећи поводом насталог стања латентних и манифестних сукоба и подељености у прокламованој атмосфери „нормализовања“, до: *O tempora o mores!* Ипак, рекло би се да се унутар општих места парадокса моћи истовремено инсистира на интеграцији и дезинтеграцији српског етноса, на различитим јужнословенским местима његовог живота. Деструктивни процеси у пренети у Србију и очитују се у појачаним сепаратоидним тензијама у три неуралгична подручја: Рашке области (или Санџака); југа Србије у тзв. Прешевској долини (три општине), и северној српској покрајини Војводини.

Из предоченог исоходи да се савремена Србија у постмодерном жаргону може разумети и као механички агрегат спорних региона који на препору-

---

118 Видети: Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, посебно главе „Срби из Црне Горе у Црној Гори – ни национална мањина ни народ“, стр. 459-461, и „Срби из Црне Горе у Црној Гори као национална мањина“, стр. 461-464, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

ченом таласу децентрализације, деконцентрације и регионализације, представља значајан територијални експеримент са директним бриселским учешћем. Реч је, заправо, о успостављању првих унутаревропских колонија, кондоминијумских подручја у три геополитичке и геонемске ситуације:

а) На пацификованим некад ораћеним подручјима разваљених држава, где су после мировних преговора и уласка међународних трупа формиране надзиране ентитетске државе, са високим надзирањем, тј. „представником међународне заједнице“ на врху пирамиде власти. Дабоме, реч је о Републици Српској и БиХ у њеном јуристичком умишљеном унитарном саставу;

б) На војно освојеном косметском подручју успостављен је протекторат са демонстрираном али виртуелном самосталношћу у реторички бастардном облику тзв. надзиране независности. Реалполитички сагледано, та необична „независност“ се исказује у троструко предцираном лику: *албаниде*, *исламиде* и *натоиде*, одреда са обележјима зависне креатуре дугих лонгитудиналних геополитичких интереса средишног дела Запада;

в) Најазад, очљиво је успостављање специфичне ЕУ-двовласти, дијархије међу до недавно „озбиљним и одговорним“ - „постмодерним“ државама: Грчкој, Италији, Шпанији... Узрујани експерти виртуелног капитала су из финансијских прикрајака изашли на сцену и без зазора поставили своје људе за премијере презадужених земаља европског југа. Процес успостављања власти банака, тј. банкократија ће се наставити и даће, свакако, изненађујуће резултате.¹¹⁹

119 О томе квалификовано размишља и пише економиста и некадашњи политички лидер Момир Булатовић у запаженој књизи

Будућност је у повратку у прошлост

Парадокс из међунаслова не садржи толико фантастику помешаних временских димензија колико орвелијанску негативну утопију у раљштимованом реалполитичком извођењу. Ко се икад подмладио повратком у прошлост? Нико! Ко је могао да постане бољи тиме што се растројио и умањео? Мало ко, заправо нико!

Која је то временска тачка у прошлости на коју је, применом политичке технологије деобе и уназађивања, требало повратити појединачне Јужне Словене и Србе ма где и ма како и колико били? Да ли је то време фамозно Берлинског конгреса 1878. године и стицања првобитне и „надзиране независности“ Србије и Црне Горе? Или, нека друга али слично „знаковита“ временска секвенца која је, наједном, у часу краха комунизма, постала саобразна плану дезинтеграције југословенске државе и њеног плуралног реетатизовања!?

Ко је пожело да исплете *малодржавни миље* ситним чворовима на потки некадашњег јединственог државног простора Југославије? Зар на том простору није настало нешто као филателистички албум микро-држава, незнатне величине територије, малобројног становништва и ништавне економске снаге, са куртуозним војним потенцијалима, реда величине и убојитости ватиканске Шпанске гарде?

Које је, уосталом, опште обележеје продуженог разбираспада, или транзита Србије кроз соп-

---

Економија и демократија. Држати главу изнад, посебно главе „Како банке стварају новац“, стр. 159-163, „Да ли је могуће контролисати банке?“ стр. 172-181, и „Оружје за масовно финансијско уништење“, стр. 201-208, Јумедија Монт, Погдорица, 2011.

ствена поразна искуства и територијалне делове? Да ли је неминовно исходиште преименованих и ентитетизованих региона, или, што је још горе, раздржављених и безимено нумерисаних територија? Чини се да неколико прилично јаким импулса делују помешано:

а) Класични, немодерни спољашњи реваншизми, ревизионизми и вулгарне територијалне аспирације;

б) надржавна и наднационална регионална пројекција Европске уније, путем њених нетом поменутих неоколонијалних учинака на јужнословенском тлу, и;

в) унутрашњи сепаратизми нелојалних делова националних мањина, аутономашких кругова, покаткад у мањинашком савезу против угрожене националне већине. Ништа од поменутог, рецимо, не делује у моноетничкој Словенији и Хрватској, а скоро све итекако дејствује у мултиетничкој Србији. Разбираспадни транзит кроз импровизоване државолике облике не јењава на православно/муслиманском простору Јужних Словена, док је заустављен на католичко/протестантским деловима тог простора.

Фрагментовање, заправо атомизовање предоченог простора врши по формули: „Ништа велико и јако на европском Југоистоку!“ Та никада манифестно експлицирана и вешто прикривана формула је тенденцијска и оперативна. Она је, заправо, заснована на праслици европског света из времена Берлинског конгреса 1878. То је тај наговештај „повратка у прошлост“.

У „деконструисаној“ ретро-слици нигде нема не само поново сложене југословенске државе, него ни било каквог регионалног савеза, а ни иоле јачих појединачних држава. Како год, старе и нове

„западнобалканске“ државе оптерећене су различитим финансијским и територијалним хипотекама (укупни дуг од око 165 милјарди долара, још увек спорне границе); сапете греховима међусобних ратних злочина, помоћу којих их на краткој хашкој узди држе господари Старог континента и евроамеричког трансконтиненталног савеза. Тако се читав реинкарнирани регион „Балкана“ указује као заостала периферна зона, девети круг новоевропског профитног пакла, чији је улазак у Европу Уније, одложен за нека друга, вероватно посткризна времена. Јер, европски рај није способан да прихвати балкански паклени котао, а да се не опрљи и остане умишљени рај. Зато је за Балканце намењено ригорозно кандидатско чистилиште.

У „меком и топлом наручју“ дез/интегратора

У Србији се већ десет година непрестано указује на императив евроинтеграција. Они који су били предвиђени за унутраше интегрисање већ су се одавно интегрисали; они који су осуђени на полуинтегрисаност још увек се, и после две деценије, налазе у истом неизвесном стању. Коначно пресуђеним да буду дезинтегрисани пресуда није укинута, и даље су дезинтегрисани. Међу растројенима је и Србија.

Универзална *европска идеологија* истиче идеал и праксу евроинтеграција, ако не као једине оно свакако као кључне за тзв. земље кандидате. Читав политички живот је читаву деценију испуњен идеализовањем Европске уније као једине могуће Европе и евроинтеграција као јединог могућег типа интеграција полуинтегрисаних и дезинтегрисаних земаља. Редослед интегрисања је темељно поремећен.

Уместо интегрисања и суверенизовања властитог државног и националног простора на основу заштите и спровођења националних и државних интереса, такве земље, а међу њима и Србија, упућене су на прекоредно интегрисање са дезинтегратором. При том се језуитском техником убеђивања раздвајају повезана питања унутрашње интеграције Србије по себи и спољашњих евроинтеграција. Налаже се самозаборав целине властитог историјског бића и признање „нове реалности“ у којој је прикривање трауматичне оштећености ултимативно полазиште за успешну европску надинтеграцију, а да се при том превиђа и прећуткује да је и сама појава ЕУ доведена у питање.¹²⁰

Тако се ради против себе, више за другог него за себе, највише за оног који је отео територију, ресурсе, део народа, културне споменике, светиње и меморијске фондове. Тако се, у ствари, ради у круговима обезнађене *кооперативне политичке елите*.

Стилови тумачења

У поститоистичком раздобљу у првој деценији владала је збуњеност и устрашеност пред могућношћу распада Југославије. У другој деценији су се зле слутње оствариле на најгори начин, док су трећој деценији изневерана надања у превладавање кризе

120 Еврореалиста Војислав Коштуница о томе пише: „... интереси Европске уније и Србије око многих питања су директно супротстављени. При томе политичка и економска криза унутар ЕУ, која подрива и саме темеље Уније, биће дуготрајна и неизвесна. Европска унија, онаква каква је до јуче постојала готово извесно више неће постојати. И када видите како се тај велики брод насред мора заљуљао, природни инстинкт вас упозорава да дигнете руке од укрцавања баш на њега.“ Коштуница Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, глава „Србија, избори и странке“, стр. 100-101, Фонд „Слободан Јовановић“, Београд, 2012.

и уласка у просперитетни период „живота као сав нормалан свет“.

Током разлагања СФРЈ тумачење узрока деструктивних догађаја је идеолошки функционализовано. Део интелигенције у Србији одступио је од матрице националних и државних интереса, приклањајући се надмоћним идеолошким и политичким чиниоцима. Социолог Зоран Аврамовић сматра да је део српске интелигенције доживео морално срозавање и пад.¹²¹

Олако дато „Велико обећање“ у „Споразуму са народом“ је изневерено. За то се постарала политичка елита коју су разни аутори, циљајући у исту мету, назвали: „мисионарска интелигенција“ (Слободан Антонић), „секуларно свештенство“ (Мило Ломпар), „корисни идиоти“ (Љубомир Кљакић), „евроунијати“ (Владимир Димитријевић), „еврољуби“ (у двостурком значењу заљубљености у евре и Европу Уније (Милош Кнежевић).

Сва та одређења се, заправо, односе на кооперативне и послушне фракције политичког, идеолошког, партијског, економског, медијског, културног и тзв. невладиног естаблишмента који се, у овом часу и претходних десетак година, својски труди да управља Србијом. Између осталих, они су, мада тога

121 Зоран Аврамовић о томе пише: „Морални пад дела српске интелигенције у току разбијања СФРЈ, њено одсуство солидарности са патњама народа, њена разарајућа критика власти са позиција интереса ‘међународне заједнице’, није производ околности разарања државе и друштва бивше Југославије, већ део интелектуалног континуитета. Тај, морално неосетљив део српске интелигенције за патње свог народа, наслеђе је наше новије историје. Сукоб мањине, морално постојане интелигенције, и већине која ‘лако предугојачава мишљење’, у српској нацији не може се избећи.“ Аврамовић Зоран, *Родомрци. (О једном делу српских политичара и интелектуалаца од 1990. до 2009.)*, глава „Политичке црте српског ангажованог интелектуалца“, стр. 124, Култура полиса – Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.

углавном нису свесни, одговорни за застој и убрзано кризно опадање.

„Теоријска елита“ (израз социолога Зорана Аврамовића) је дубоко подељена. Она је антиподна а у много чему и антагона, како у анализи, тако и у интерпретативној синтези протекле две деценије. Према оцени протеклог времена групише се у неколико праваца тумачења.

а) Једни, рецимо, у манихејском стилу тврде да постоје два у свему опречна раздобља, при чему је оно прво Милошевићево апсолутно црно и зло, док се у другом постоктобарском помаља „светло на крају тунела“ и оцртавају контуре добра. Теоретичари владајућег поретка настоје да оправдају постојећу власт;

б) други, њима супротстављени, сматрају да је управо прво раздобље било политички морално и добро, док се у другом постмилошевићевском десило кварење поретка;

в) трећи, иначе актери првог раздобља, ревидирају своје претходне ставове и усклађују их са тренутком, увиђајући неке од мана поретка који су заступали, и неке од врлина савременог поретка који иако је суспротан, такође, желе легитимно да заступају;

г) четврти, као критичари претходног поретка, настављају критику савременог поретка, уклањујући при том критику претходног и појачавајући критику савременог режима;

д) пети, који су критиковали претходни поредак на изненађујући начин ревидирају своје ставове истичући да су били у дубокој заблуди, уз тезу да је савремени беспоредак гори од претходног беспоретка;

е) Шести, остају при критици претходног режима али као нова опозиција својим некадашњим истомишљеницима критикују актере на власти, тражећи придржавање чисте политичке оријентације;

ђ) седми, коначно, сматрају да ниједно раздобље у протеклих двадесет година није било добро, да ниједан поредак укључујући савремени, није добар, итд. итд.

Предочено, заправо, не указује само на типове промене мишљења, него и на конверзију, тј. преумљење и преобраћање делова интелигенције која тумачи друштвену збиљу и њене симулације и сурогате.¹²²

Свођење рачуна

Југославија у три државна и друштвена облика била је омеђена двадесетим веком. Једновековна југословенска држава је обележила „скраћено столеће“¹²³ на Старом континенту. Сарајевским атентатом који је наговестио скору пропаст Аустроугарске монархије (1914/1918.), и југословенским сецесионим ратом (1991-1995.), европски двадесети век је у историјском смислу скраћен за једну петину трајања. Историчарима су поклоњени поуздани хронолошки маркери за временска разврставања и периодизовања.

Преломи векова су били судбоносни за Југославију; на првом прелому је настала, на другом нестала! Седмодеценијско постојање Југославије на балканском делу Европе било је неспорни резултат двоструких тежњи: српског и других јужнословен-

---

122 О трансформацији свести и погледа на свет у овдашњим елитама и квазиелитама сведоче радови у тематском броју под насловом „Елите у постсоцијализму“ часопис *Национални интерес*, бр. 3, год VI, vol. 9, стр. 1-502, Београд, 2010.

123 Добро смишљен израз британског историчара Ерика Хобсбаума.

ских народа да се ослободе окупатора и државно осамостале, али и геополитичких комбинација великих сила у вакумима који су настали у исходу два светска рата. Прва празнина, коју је попунила новостворена југословенска држава, тицала се ишчезнућа Аустроугарске политичке карте Средње Европе и Балкана, а друга вишестране потребе одржања равнотеже у хладноратовском периоду, недуго после окончања Другог светског рата.

Спољашњи чиниоци формирања Југославије, међутим, нису били једини релевантни за настанак и, како се показало, орочено трајање југословенске државе. Са партикуларних јужнословенских становишта три југословенске државе биле су епохални медијум њихове независности и самосталности; оне су показале могућност саживота у друштвеној и државној заједници, и унитарног и федералног типа. Таква заједница Јужних Словена није постојала ни пре настанка ни после нестанка Југославије.

Потребно је сетити се да је главна полука јужнословенског уједињена, а онда и опстанка Југославије у турбулентним историјским етапама и облицима, била Србија, односно Срби. У напору одржања Југославије, Србија је одустала од идеје српске националне државе, да би серијом уступака и одрицања покушала да одржи вишечлану политичку заједницу.¹²⁴

Историја је показала да у том несебичном напору Србија напоследку није успела. Штавише, супротан напор да одржи већу и сложенију државу Јужних Словена, од оне државне могућности на коју је указивао српски етнонационални простор, победе у ратовима и делимична сагласност великих сила, напоследку се показао погубан.

124 О томе: Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, СКЗ, Београд, 1973.

Србија је из југословенске етнонационалне, геополитичке и културно-цивилизацијске авантуре изашла као јако оштећена држава. Србија је по други пут у скоројој прошлости задобила статус независне државе, али тек када се по завршетку серије одвајања и осамостаљивања, обрела потпуно сама на постјугословенском раздвојишту. Њена окаснела, заправо финална „независност“ исход је исцрпљења последњег залихе енергије у одржању заједнице, макар она била и само између две варијације српског народа, у Србији и Црној Гори.

Ако је приказани процес сукцесивне сецесије од некада интегристички и интегралистички настројене Србије, начинио децентрирану резидуалану државу, онда је окупацијом Косова и Метохије, та држава десуверенизовањем и детериторијализовањем јужног дела њеног простора још дубље трауматизована. Иако се не би могло рећи да је Србија „болесник на Балкану, бар не на начин на који је то била Отоманска империја, не може се порећи да је Србија умањена и ослабљена држава која се, буди речено, истовремено налази и у тешкој економској кризи.

Финансијска и економска криза у Србији није толико производ токсичног виртуелног капитала, инпортованог у једну привредно слабу земљу, колико је гњили плод дугог економског посртања које вуче порекло још из раних посттитоистичких времена која су претходила сецесионим ратовима. Често се превиђа ноторна чињеница да је разбираспадни процес у Југославији имао и своје, ако не пресудне оно свакако уочљиве економске узроке, који су се нарочито огледали у све већим економским неједнакостима, неравномерној развијености република, привредном заостајању и расту задужености. Огледало економских супротности и сукоба био је однос

СФРЈ према ММФ-у и Светској банци у периоду непосредно после Титове смрти и касније.¹²⁵

Југославија као излишна држава

Спољнополитички разлози урушавања Југославије су мање-више познати. Један од разлога који се најчешће истиче је престанак геополитичке потребе за бафер-државом, оном врстом реформисане комунистичке државе која посредује и релаксира односе између Истока и Запада. Главне разлоге за редефинисање става америчке администрације према потреби подршке и одржавања јединствене југословенске државе речито је илустровао амерички амбасадор у СФРЈ Ворен Зимерман у својим мемоарима, овим речима: „Требало је да кажем да су Југославија и Балкан и даље значајни за интересе САД, али да Југославија више нема ранији геополитички значај као равнотежа између НАТО и Варшавског пакта. Више није била једина, јер у су Пољска и Мађарска имале отвореније политичке и привредне системе. Њени пропусти на пољу људских права, које су САД умањивале због својих безбедносних интереса, сада се појављују у пуној величини, нарочито на Косову...“¹²⁶

Околност геополитичке излишности је определило и преусмерило ка другим и другачијим циље-

125 О истраживачки занемареним економским и финансијским аспектима потонућа Југославије у хаос ратне сецесије значајки пише Сузан Вудфворд. Видети: *Балканска трагедија. Хаос и распад после хладног рата*, глава „Политика економских реформи и светска интеграција“, стр. 57-89, нарочито поглавља „Финансијска криза и уставна реформа“, стр. 72-77, и „Националистички импулс и прикривено рушење старог поретка“, стр. 77-82, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.

126 Зимерман Ворен, *Порекло једне катастрофе. Југославија и њени рушитељи*, глава „Пропадање“, стр. 4, Дан Граф, Београд, 2003.

вима оне силе које су тријумфовале у Хладном рату и изазвале посткомунистичке промене на европском Истоку. Промена опредељења у евроамеричкој спољној политици према балканском региону је, наравно, могло да значи само једно: друга Југославија је препушта судбини која је злослутила њен нестанак.

Рушење Југославије уклапало се у западну стратегију деконпоновања словенских федерација комунистичког типа. Растурањем биполарног блоковског система у Европи престала је пожељност неутралне, несврстане, неангажоване и ванблоковске Југославије. Сва та спољнополитичка и геополитичка својства - у условима када је један од шефова НАТО-а казао да у Европи и свету више не може да буде нутралних земаља и народа - постала су анахрона.

Прво је изазван крах источног војног савеза, тј. блока Варшавског уговора. Онда је деловано у правцу разградње СССР-а, који се под Горбачовом и Јељцином делимично разградио. Напослетку, ни две мање мање словенске федерације нису више могле да опстану. ЧССР и СФРЈ, су се такође разложиле, али на два суштински различита начина. Чехословачка је раздвојена на миран и „уљудан“ начин, слично каснијем разлазу Србије и Црне Горе, док се друга Југославија разложила кроз крвави територијални, етнички, грађански и верски рат, вођен између и унутар република.

Суморну атмосферу дезинтеграције комунистичких федерација требало је да замени полетна и местимично просветљена интеграција у два лика:

а) Први се односио на нови интегрizam пређашњих сецесиониста и изградњу националних држава у капиталистичком и продемократском облику;

б) други наговештени и обећани интеграциони лик, односио се на укључење источноевропских и балканских постсецесионих земаља у Европску унију – евроинтеграцију.

Политика интеграција после искуства сецесионе дезинтеграције односила се, дакле, на два битна аспекта осамостаљеног политичког живота раздвојених Јужних Словена: унутрашњи - који је означавао тежњу етнонационалног хомогенизовања у новодржавном интегрисаном облику, и спољашњи - који је, пак, указивао на ЕУ и НАТО као снажне и моћне интеграторе, тј. будуће савезнике и заштитнике.

У тежњама ка евроатлантским интеграцијама сусретљиви и послушни естаблишменти нових јужнословенских држава – ослоњени на дубоко усађене политичке, боље речено поданичке архетипове - врло брзо су престали да разликују партнерску кооперативност од услужног клијентизма. Понекоме се интеграција у западни свет привиђала као спасоносна асимилација у рај трансдржавног савеза благостања. Та врста интеграционог идеала, рекло би се, религијског есхатона, још увек је у главама већине политократа „евроентузијаста“ и „евроманијака“ са уситњеног јужнословенског простора.

Признање држава – признање властитих интереса

При крају разматрања потребно је, такође, присетити се чињенице да је европска и евроамеричка релаполитика рушења и неутралисања главног глобалног ривала Совјетског Савеза, претпостављала дубоке територијалне, демографске и државне промене у Централној Европи. У нешто другачијем геокономском и геополитичком облику обновиле су се

сфере утицаја и интереса. Србија се, како се то често збивало у прошлости, поново обрела у неуралгичној зони између своје несумњиве припадности средњом Балкану и јужних рубова Средње Европе.¹²⁷

Економски и политички утицај уједињене Немачке нарастао је на простору Полуострва, што је изазвало додатна подвајања и сврставања. Брзо признање две, односно три сецесионистичке југословенске републике показало је да државе које унапред и беспоговорно признају независност републичких делова још ненестале државе – побуњених делова који још увек нису окончали одвајање нити имају задовољене међународноправне критеријуме за признање - у ствари, прејудицирају, властите протекторске интересе на тим деетатизованим подручјима.¹²⁸

То се управо догодило на тлу друге Југославије на коме су, без обзира на вољу већинског српског народа у сложеној федерацији, унапред и без двоумљења признате републике Словенија, Хрватска и БиХ а потом, кад су дошле на ред и Македонија и Црна Гора, и најзад у изопаченом виду, и НАТО Албанида, тзв. Република Косово. Сецесија је указала да је од шест некадашњих југо-република, у раним и каснијим фазама чак пет пожелело да напусти федерацију, и у томе релативно брзо успело. Све време разбираспада, да напусти федерацију није помишљала само Србија, чак и када је у тврдоглавом хтењу заједнице остала потпуно усамљена и суочена једино са Црном Гором. Интегративни и федералани импулс пра-

127 О томе: Екмечић Милорад, *Србија између Средње Европе и Европе*, Политика - БМГ, Београд, 1992.

128 Међу државама које су инсистирале на тренутном признању независности југословенских република, у часу док дисолуција федерације још увек није била довршена, предњачила је нетом уједињена Немачка. Детаљније: Голдендах фон Валтер, Минов Ханс-Ридигер, *Из рата у рат. Немачка спољна политика и етничко парцелисање Европе*, Јасен, Београд, 2003.

тио је Србију до самог краја југословенске сецесије, укључивши и финалну фазу која се 1999. године догодила на Косову и Метохији.

Косметско растурање Србије идеолози јужнословенских осамостаљења тумачили су као „природни завршетак“ разлагања Југославије. Суштина тог мишљења огледала се у становишту да неће бити мира и окончања дезинтеграције Југославије док се изнутра не дезинтегрише и Србија, и то по шавовима административних граница аутономних покрајина. Такве пакосне идеје садржале су не само титоистичко/кардељистички рефлекс фамозног „права на национално самоодређење“ и „самоопредељење до отцепљења“, него и злурадост идеолога из политичких врхова новостворених држава које су нетом прошле кроз сецесионе муке.

У овом часу, читав меморијски комплекс и склоп сентимената и носталгија везан за пређашњу државу – екс-Ју, Ју-ретро, некст-Ју, и сл. - заклоњен је непрозирним застором евроинтеграција. Катастрофална сецесија и трагедија коју су проживели ратом обухваћени јужнословенски народи оставили су ожиљке који у овом часу потискују сваку помисао на било какву политичку или економску јужнословенску субинтеграцију. Преостала је само малодржавна пракса клијентизма, у којој се свака појединачна јужнословенска државолика творевина указује као умањени и слаби, зависни и послушни субјект. Отуда декларисана пракса стабилизовања, нормализовања и хармонизовања међусобних јужнословенских односа, има веома условне и ограничene домете.

Уместо закључка

Несумњиво је да ће се о разбираспадном раздобљу друге и треће Југославије у будућности писати на десетине, стотине а можда и на хиљаде дела. Атрактивна тема тог чудног и чудовишног догађаја који носимо у властитом иксуству, своју привлачност не дугује само локалној уникатности, него и значају обрасца судбине комплексних и компликованих држава у неуравнотеженим историјским временима. Југословенски „случај“ - образац, преседан или пример - и опасност *југославизације*, по узору на нешто старију *балканизацију*, од значаја је за Европу Уније која је већ захваћена узнемирујућим симптомима раздора који су обележавали почетак краја и каснији суноврат Југославије.

Нове бирократске и технократске структуре које изничу на тлу декларисано јединствене ЕУ садрже извесне сегрегационе компоненте и нове хијерахије које угрожавају почетну идеју европског јединства. Управо такав процес је на нормативном, институционалном и процедуралном плану захватио другу Југославију пред њено реалполитичко распрснуће. Зато је историјско искуство које је пружио „Југославија у дисолуцији“ од важности за све оне који желе да истражују и тумаче настанке и нестанке држава у пометеном постмодерном амбијенту.

Напоследку, у истраживањима разлагања Југославије потребно је лишити се бремена наивности, заслепљујућих илузија и јаловог романтизма. Одиста је потребан извештај хеуристички преокрет. Нека од нужних сазнања су већ кристалисана. Зар, на пример, није смисленије борити се против кризе економским растом и развојем а не поуздати се у

моћ центара капитала и транзиционе реформе схватати понајпре као обавезу ревносног отплаћивање нараслих дугова.

Зашто не рећи да је суверенизам бољи од не-сувереног клијентизма! Ретериторијализовање је неопходно, унутрашња интеграција Србије је упутнија од прекоредне спољашње интеграције претходно дезинтегрисане државе. Релаксирајући војни и политички неутрализам је кориснији за Србију од лакоисленог сврставања и неравноправних, неправедних и прескупих савезништава. Јака и сређена држава је боља од локалистичке децентрализације и деконцентрације ионако занемоћалих политичких и економских снага.

Многошта од изреченог је боље од онога што се данас примењује у посусталој транзиционој Србији, зато остаје нада да размишљање о разбираспаду друге Југославије није само сентиментално самозаваравање и траћање време над једном заувек „свршеном ствари“, већ и преудпређујуће настојање да се слични процеси не понове на мањем територијалном и демографском узорку, са истим жалосним последицама.

Одабрана литература

Књиге

- * Аврамовић Зоран, *Родомрци. О једном делу српских политичара и интелектуалаца од 1990. до 2009.*, Култура полиса, Нови Сад, 2009.
- * Брдар Милан, *Српска транзициона Илијада. Апорије демократског преображаја Србије у геополитичком контексту*, Стилос, Нови Сад, 2007.
- * Видојевић Зоран, *Сумрак демократије*, Службени гласник, Београд, 2010.
- * Влајки Емил, *Увод у политику постмодернизма*, Факултет за политичке и друштвене науке, Бања Лука, 2006.
- * Душанић Јован, *Транзиција - велика шанса али и опасна замка*, „Никола Пашић“, Београд, 2001.
- * Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- * Кнежевић Милош, *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- * Кнежевић Милош, *Евроскептицизам*, Заслон, Београд, 2008.
- * Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- * Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- * Кљакић Љубомир, *Студије будућности 1987-2004.*, Народна књига - Алфа, Београд, 2005.

- * Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и Обелиск, Београд, 2010.
- * Кругман Пол, *Повратак економије депресије и светска криза 2008*. Хеликс, Смедерево, 2010.
- * Купер Роберт, *Распад нација, Поредак и хаос у 21. веку*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- * Марковић Михаило, *Друштвена мисао на граници миленијума*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд, 1999.
- * Магић Милан, *О српском политичком обрасцу*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ – Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- * Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам. Огледи из социологије глобалних и регионалних промена*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- * Накарада Радмила, *Распад Југославије. Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008.
- * Обреновић Зоран, *Србија и нови европски поредак*, Градина, Ниш, 1991.
- * Оте Макс, *Слом долази. Нова светска економска криза и шта ви сада можете да учините*, Романов - Бања Лука - Бард-фин- Београд, 2009.
- * Павковић Александар, Радан Петар, *Стварање нових држава. Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008.
- * Петровић Зоран Пироћанац, *Мали појмовник геополитике*, Југоисток – Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- * Ракочевић, Живојин, *Геополитичко финансијски лавиринти. Прилог критици англосаксонске геополитике*, Самиздат Живојина Ракочевића, Београд, 2001.

- * Самарцић Слободан, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европом од октобра 2000*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
- * Степић Миломир, *У Вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, Службени лист СРЈ - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- * Стојановић Светозар, *Пропаст комунизма и разбијање Југославије*, „Филип Вишњић“ - Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 1995.

Зборници

- * *20 година од разбијања СФРЈ*, зборник, приредили Бранислава Кнежић, Јован Ћирић, Институт за уредно право, Београд, 2011.
- * *Демократија у политичким странкама Србије*, уредник Зоран Лутовац, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006.
- * *Документи ЦИА о Југославији, 1948-1983*, зборник, приредио Момчило Павловић, Универзитет у Београду - Службени гласник, Београд, 2009.
- * *Истином против ревизије историје СФРЈ, 1945-1991*, зборник радова, Друштво за истину о народноослободилачкој борби у Југославији, Београд, 2011.
- * *Између оспоравања и подршке. Јавно мњење о легитимитету треће Југославије*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 1997.
- * *Југославија на кризној прекретници*, Универзитет у Београду, Институт друштвених наука, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1991.

- * *Насилно растурање Југославије. Узроци, динамика, последице*, зборник, приредио Мирослав Хацић, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2004.
- * *Почетак краја СФРЈ. Стенограми и други пратећи документи*, зборник, приредио Миодраг Зечевић, Архив Југославије, Београд, 1998.
- * *Србија и Европа*, зборник, уредник Милош Кнежевић, ДКСГ, Београд, 1996.
- * *Стварање и разарање Југославије*, зборник радова, Друштво за истину о антифашистичкој борби у Југославији, Београд, 1996.

ДРУГИ ДЕО

6.

ИДЕНТИТЕТ – ОД ПОЈАВЕ ДО ПОИМАЊА

**Европа, нација, држава, демократија,
грађанство: путање интенционалног
мишљења
– Скица текста за научни скуп –**

Увод

Пут од појаве до појма је дуг. Указање *Европе, нација, држава, демократије и грађанства* праћено је саобразном појмовном повешћу. *Историја појаве*, заправо, и није могла да се изгради без њеног разумевања које се ослањало на поимање, својеврсну *историју појма*, то јест посебних појмова. Разумевање је бивало тим обимније и дубље што је поимање било разноврсније. Ширење по обиму и понирање у дубину узрочности стално употпуњава али никада не довршава мозаик времена.

Развој разумевања, опојмљене и освешћене историје пратио је, међутим, и раст неразумевања, збуњености која је настајала непрекидним мешањем

неопојмљених и опојмљених појава. Несхваћена дејства појава изазивају неугодна изненађења која исходе у бојазнима изображеним у егзистенцијалне страхове. Разумевање је могући пут избављења из лавиринта, комплексности и компликација, оне пресложене сложености која поодавно делује као кибернетичка „црна кутија“ познатих последица и непознатих узрока.

У савременом политичком речнику пет предложених и изабраних појмова - *Европа, нација, држава, демократија, грађанство* - заузимају посебно, чак и изузетно место. Они се не тичу само унутарконтиненталног менталног и културног искуства, света европске политике и политичких особина у другим областима света живота, него исказују и много више и дубље историјске и цивилизацијске домашаје. Појаве и појмови *Европа, нација, држава, демократија и грађанство* испољавају се као планетарни феномени који припадају свима, за које је заинтересован читав свет.

Под тим светлом, постаје очигледна потреба да се примарна сливеност назначених појава и појмова постави у проблемску перспективу и пропитају недоумице које у тој перспективи настају. Проблематизовање се темељи на критици, без критичког приступа оно се не догађа, остају само први утисци у мњењу који те појаве и појмове чини неупитним и непорецивим.

Антитетичким методом ствара се богатија појмовна слика о појавама које, ионако, непрестано и интензивно делују у окружењу већине људи са овог тла и њиховог проширеног европског завичаја. Поменуте појаве имају своје појавне супротности, не само као нешто дубље разлике, него и као нешто су-

штински другачије, често и непомирљиво супротно - антагоно и конфликтно.

Ниједна појава понаособ, а поготову у недо-вољно развојеним односима друштвеног живота, није поштеђена мањкавости у тумачењу и разумевању. То стога, што се ниједна од њих емпиријски не испољава у идеалтипском виду, него тек као историјски уобличени продукт. Отуда се *супротности* у бићу појаве исказују као *противречности*, препознате и изложене у настојању њеног опажања и тумачења.

Као и увек, у сагледавању и разумевању много тога, ако не и све у томе, условљено је прилазом појавама. Човек који мисли и истражује прилази стварности, ураћа у њу нарочито одабраном трасом. Уколико је прилаз појавама претежно описан и, током и после описа, само похвалан, онда нема бог зна шта да се додода и одузме утиску откривалачке оскудности а можда и неупотребљивости. Јер, ако се све у политичком свету узме онако како јесте „на први поглед“, „здрово за готово“, и прихвата само оно за шта се каже да толико јесте да не може да буде друкчије, онда је упутније манути се таквог типа (про)мишљања и напросто препустити само ономе што је по немисаоној рецептури прописано као „коректно“. Тим више што се подробни прописи обавезног мишљења могу лако пронаћи у званичним тумачењима разних чинилаца моћи.

Као и током протеклих векова ни савремена моћ се не одриче препорука избора предмета и дубине и ширине тумачења у умовима других. Прихватање самотумачења моћи као обавезног оквира мишљења је, међутим, пут којим се најлакше забасава у предрасуде и псеудонауку. Привидно лишен субјективности и неутралан на први поглед, такав

тип „мишљења“ склон је склањању од супротности и противречности. За њега „нема проблема“ само када су проблеми заклоњени параванима моћи и неутрализовани њеним дејством. Непроблематично стање, у таквим случајевима, еквивалент је лажи.

Апологија постојећег, дабоме, супротна је од критике постојећег, мада имплицира критику и осујећивање критичара постојећег. Апологетима се постојећи поредак чини као једини могући, штавише као најбољи и стога безалтернативан. На тај начин разнолики свет живота остаје изван оптике истраживања, а кроз оптички апарат се пропуштају само идеолошка привиђења пожељног мишљења.

Тренутно моћни људи, који се лакомислено одваже на тврдњу да њихово мишљење, препоруке и заповести немају алтернативу, обично доживе да управо они буду скрајнути из магистралног тока и постану занемарљиве алтернативе. Тек у прекрету који се догодио имају прилику да схвате да увек постоје алтернативе и, поново се, са истом али супротном енергијом, залажу за успостављање алтернатива. Нажалост и у том случају њихов назови плуралистички приступ је мањкав, јер опет истичу себе као најбољу ако не и једину праву алтернативу.

Како год, пут критике је стрми пут, ниспонаниже и успон навише. Критичко мишљење је напорни мисаони алпинизам, тешко освајање врхова разумевања. Критичког расуђивања нема без довођења у питање на изглед проблематичне стварности. Критика је дакле мисаони повратак постојећем проблему, проблематизовање онога што се, с друге стране, хтело да прикаже и усвоји као једино дато, изнутра несупротно а споља на изглед непротивречно, дакле проблематично. Отуда је критика појаве и појма путем репроблематизовања, на известан

начин, њихова реанимација. Антитетичко критичко оживљавање враћа стварност у мишљење и мишљење у стварност.

Из реских критичких увида настају вишесмислености које изазивају недоумице. Недоумице се обликују као дилеме око онога што не ваља и онога што је добро. Проблематизовање у корак прати дилематика. Повезује их и прожима критичко мишљење. Одатле не би требало да буде разлога за сумњу у проблемски и дилематски положај крупних политичких појмова какви су: *Европа, нација, држава, демократија, грађанство.*

I

Нема бесплатног путовања кроз портал времена, цена сваког пута је напрезање и замарање, застојање и посустајање, сустизање и престижање. Несаница, будност, ход па и трк на путу. На ком путу и ка чему? Да ли на путањи ка културном уточишту и цивилизацијском есхатону, или, историјској аргонаутици у којој је битна потрага а не проналазак Златног руна? Лађа Европа се креће преко таласа историје. Њене поделе и њена јединства подрхтавају у временским трусовима. Само аналитичари и синтетичари вични прогностичкој сеизмологији знају да подрхтавања европског тла никада неће престати. Тако је и са основним појмовима европске појаве. И они у пракси Европе подрхтавају и клате се, рушећи се и дижући из рушевина, с европског невремена на европско време.

Тумачење историјских појава још увек може бити препорно и напето, антитетичко и дијалектичко, а не само иронично деконструктивно и уравнивајуће еклектичко. Појаве и појмови *Европе, нације и државе, те демократије и грађанства* нису кон-

венционално углађени и привлачно упаковани конструкти, нити аподиктички изложени идеали чија би хвалисава безалтернативност била освећени приказ на икони нове европске вере, или политичка теологија европског ослобођења. Ти феномени су, свакако, чеда европског духа, али никако нису трајна евроцентрична повластица у његовом саобраћају кроз раздобља и епохе. Богиња Европа шапће узрујаним трагачима: Ево појавних релација, сада се залетите и скочите; уроните што дубље у бескрајни океан појмовног релативизма!

Европа у проблему

Европа је веома гипка и покретљива појава. Појам Европе је растегљив. На појавном хоризонту после завичаја и сопствене државе указује се Европа. Европа је емпатија Европљана. Европа траје онолико колико постоји разабрани и сазнати свет. Европско је Европљанима завичајно у мери у којој свезавичајни космополитизам континента претпоставља конкретну завичајну партикулу – своју земљу и свој народ. За Србе је Европа проширени и обухватни завичај на који се увек помишља када се промишља место и положај Србије и српског народа међу државама и народима Европе.

Шта је или ко је, уопште, Европа? На то питање о субјективитету одговор није једноставан и лак. Када се не пита шта је Европа, подразумева се њен устаљени идентитет, а када се приупита шта је одишта Европа, одговор о мери и суштини њеног идентитета је вишесмислен. Европа као да није проблематична када се, још увек непромишљено, усећава као заједнички оквир живота Европљана. Европа, међутим, постаје вишеструко проблематична уколико се посегне за тотализовањем њене појавности

и апсолутизовањем њене појмовности. Европа као атрибуирана физичка и спиритуална општост је, дакле, проблематично оспољење. Управо у њеном генералном појму се указује таква вишеслојност и вишесмисленост која релативизује спокојну кохерентност појаве-појма.

Оно што се у проевропским осећајима указује као јединствено после пропитивања различитих европских пракси исказује се као неуједначено и нејединствено. Европа не постоји изван проблема и дилема који јој претходе и после ње исходе. Европске неједнакости рађају супротности које се препознају у борби тумачење шта је одиста Европа? Тек антитетика европских својстава може да укаже на њено појавно богатство али и оскудности усиљених уједначавања, још горе, редукција појава и појмова Европе на неку од њених историјских или презентних димензија.

Осим што је спољашњи простор, Европа је и унутрашњи састојак идентитета, унутрашње место садања просторно-временске свести. У дијалектици унутрашњег и спољашњег идентитета Европе самерава се степен испуњења и пуноћа европскости. Није у питању да ли неки народ или држава која је у Европи припада или не припада Европи – свакако припада чињеницом да је већ у њој - него у којој мери европска својства сачињавају унутрашње осећаје и дух Европљана, а у којој мери њихов карактер одређује географија Старог континента. Интрисични европеизам (или европскост), на које упућује нова дисциплина у корпусу европологије – *антропологија Европе и Европљана* – пречесто је занемарен спрам формалних критеријума и спољашњих статистичких својстава неких земаља и народа.

Европскост се не може у потпуности одредити местом са ове или оне стране реалних и имагинарних граница у физичкој географији континента, нити чланством у геополитичком савезу, Унији која је настала на једном од његова два дела. Бити Европљанином није условљено формалним чланством у Европској унији. Европски идентитет не зависи од чланства, мада чланство у ЕУ пружа одређени идентитет члановима. Може се, дакле говорити о проблему двоструког идентитета: а) оног који се исказује кроз припадност Европи у целини (ма шта она значила и где све досезала?) и б) припадности Европској унији чије границе су договорене споразумима, тј. уговорима о чланству. Формалноправни критеријуми пријема у чланство ЕУ не би требало да се мешају са историјским, културним и цивилизацијским својствима припадања Европи.

Управо такава збрка у образлагању и заступању европског идентитета провоцира на појмовне редуције Европе и европских својстава. Иритирајуће свођење комплексности идентитета на политичку-правну и институционалу структуру ЕУ јача амбивалентне и партикуларне осећаје припадности Европи изван и мимо чланства у Уније. Део реактивних осећаја тог типа исказује се кроз растући евраскептицизам међу европским нечланицама, али и међу чланицама ЕУ. Сходно положају према мерилу чланства, први би да не уђу у ЕУ, док би други, будући да су већ у чланству, хтели да се искобељају и изађу из ЕУ. Очигледно да улазак и излазак из састава ЕУ имају различите услове и видове. Тачније речено, излазак, тј. искључење, у најгорем случају „избацивање“ из ЕУ или зоне евра, још увек нису прецизно регулисани нормама ЕУ и њених појединчаних чланица.

Афирмативни дискурс о Европи Уније не би смео да искључи негативне видове испољавања њених тежњи, затезања и притезања њеног просторног бића. Функционална и позитивистичка дескрипција која влада ширећим пољем про/европског дискурса, не омогућава препознавање садашњих и будућих историјских изненађења. Иако настоји да буде предвидљива и планибилна, Европа Уније не успева да се припреми и обезбеди од обрушавања и удара социоекономске кризе. Рационална спремност на суочавање са кризом и стремљење просперитету још увек не поседује довољно избрушени алат којим би се предупредила ирационална кризна махнитања. Тако се рационални пориви одрживог европског раста и развоја мешају и релативизују са ирационалним учинцима стихије која у идеолошком приказу изгледа тако као да долази споља, из велике даљине и од другог, а не као да је генерисана изнутра, у унутрашњим структурама и блиским процесима живота Уније.

Нација надживљава

И у новом веку нације су опстале на хоризонту историје. Није се остварила жеља и обећање њиховог нестанка. Многи народи су, додуше, нестали у прошлости али велике нације још увек држе полуге глобалне моћи. Нације су очевидност, њихово превазилажање није толико видљиво, штавише нема јасних знакова да нације коначно напуштају историјску сцену. О забрињавајућем одумирању неких нација у смислу њиховог бројчаног смањења свакако може бити речи, али не и о њиховом потпуном растварању и нестанку. Ненационална и постнационална стања се разликују од смањења нација која се испољавају услед демографског опадања.

Становништво Европе је састављено од нација, као и Европска унија која се налази у једном повећем делу Европе. Сматра се да су европске нације у кризи, подједнако као и нације на изваневропским просторима. У тој сличности ипак постоји и једна, по свему судећи, значајна разлика: Европа је родно тло модерних нација чији се модернитет, токовима модернизације раширио диљем глобуса. Управо су у Европи прошлих векова из етноса и народа настале нације какве је упознао модерни свет.

Зато би Европљни, у ма ком појавном и појмовном исказу, требали да се пажљиво односе према тековинама сопствене историје, културе и цивилизације. Европа, све и да хоће, не може олако одбацити оно на чему је утемељена, не може негирати националну супстанцу свога наднационалног хтења – појединачне нације чији партикуларни светови чине тоталитет европског збивања. Ко се усуди да негира онтологију европских нација самоповрћеује тело континента на коме обитава. (...)

Држава не жели да ослаби

Ма колико била проказана и понеком одурна, држава као неопходна људска политичка творевина још увек није одбачена на ропотарницу историје. Не само да у свету постоје многе државе него се њихов број из године у годину увећава. Последњи атоли и пустињске и прашумске зоне уобличују се у државе на непознатим местима планете. Криза државе као крупне политичке организације живота тиче се промена у формама и смислу модерне и постмодерне политике.

Европа у овом часу, наравно, није једна држава, па чак ни нешто што би личило на државу у класичном погледу. Европа је континент на коме по-

стоје многе државе. На једном делу тог континента створен је политички савез који је исказао центристичку и интегристичку тежњу превазилажења државног партикуларизма. Свеевропски континентални савез основан је на територијама које припадају старим националним државама. Пориви Европске уније усмерени су ка стварању такве геополитичке, геоекономске и геокултурне творевине која би требало да запреми пуни капацитет Старог континента на до сада невиђени начин.

Замисао о преуређењу континента је у крајњој намери једноставна и потиче из империјалне баштине Европе. Идеја је на први поглед јасна и разумљива: створити једну и јединствену политичку творевину на сопственом континенту! Узети судбину континента у своје руке! Да ли ће то да буде поменута континентална држава, наддржава, трансдржавна творевина или неки слични државолики облик, још увек није кристалисано. Штавише, није јасно ни да ли је уопште могуће направити тоталну геополитичку творевину на читавом простору континента? Или дистопијска ситуација указује да је западни напор саздања у том смеру битно ограничен снажним отпором „комплетирајућим“ амбицијама на источном европском простору. Европски Исток, наиме, пружа несавладиви отпор. Ко ће успети да постане велика и права Европа, остаје да се види. (...)

Демократија поврх свега

У Европи не влада свугде демократија али се смера да управо Европа путем разрастања Уније постане први у потпуности демократизовани континент. Нигде на свету и никада у историји, међутим, није остварена непосредна владавина народа. Свугде у свету и у прошлости може се препознати

само овај или онај облик владавине „у име народа“ и на „рачун народа“. Народ и владавина још увек су раздвојени, а демократија тек продемократски недостигнути идеал.

Демократија је, заправо, највише идеализовани и пропагирани облик уређења. Дословно свака савремена држава у Европи као истакнути циљ и највиши политички идеал има демократски поредак. Начин вршења и облик политичке власти као „владавине народа“ није декласирана тежња само тридесетак и више европских држава на оба дела њеног простора, него и највиших политичких тела Уније која је *пандемократију* декларисала као највишу континенталну вредност.

Тако се разазнаје да је демократија вишеструки европски идеал:

а) Сваке појединачне земље пуноправне чланице Европске уније;

б) представничких и управљачких тела Уније;

в) појединачних земаља, предкандидата и кандидата за улазак у Европску унију;

г) земаља на европском Истоку које не желе нити имају намеру да икада уђу ЕУ, конфигурисану на остаку (или другом делу) европског континента.

Сви побројани актери целовитог, дводелног и вишеделног континенталног демократизовања теже, у идеалном погледу бар - *пандемократији*. Управо на пандемократском плану у сарадљивим и сукобним поривима међу актерима настају неспоразуми, трзавице и сукоби. Јер, демократија је у стварности политичког живота, супротно узвишеним и хармоничним идеалима, испуњена приземним интересима, тензијама и сасвим нехармоничним супротностима и сукобима.

Уколико су политички актери у на међудржавном и међунационалном плану, у околностима мноштва специфичних вишепартијских система, толико различити, да ли су онда разнолике и њихове тежње ка демократији; да ли су само тежње различите, или ни демократски идеали нису истоветни?

Како се продемократско политичко сустицање, уосталом, обликује у хетерогености и партикуларизму дијелом дводелне Европе, и у Србији? Продемократизам је одавно постао лозинка за неометани улаз на политичку позорницу. Ниједан релевантан субјект се не усуђује да се прокламује као противник демократије. У околностима када су сви а нико није против демократије, постало је видљиво да је продемократско становиште постало заклон иза кога се одвија борба за моћ. Уједно, оно је алиби за ауторитарне и аутократске тежње. (...)

Грађанство у маси поданика

Грађанска резделница капиталистичког и комунистичког света указивала је на две тежње: њеног испуњења у либералној демократији и њеног есхатолошког превазилажења у марксистичкој доктрини и политичкој пракси револуционарног укидања грађанског света у комунистичким земљама.

Грађанство је, дакле, било у двозначној епохалној позицији све док је као критеријум епохалне разлике постојао дихотомни европски свет. Ништа није помагало ни стварање хибридних облика какав је, на пример, било тзв. социјалистичко грађанство, или појава самоуправних грађана на „трећем путу“. Битно ограничење представљао је есхатолошки задатак: превазићи грађански свет капитализма новим типом деграђанизованог друштвеног живота.

У епохалној ситуацији пре слома комунизма совјетски грађанин, или самоуправни грађанин више није био чак ни пролазни идеал, томе насупрот вратиле су се рестаураторске идеје успостављања аутентичног грађанског света и грађанина какав је изграђен у либералним демократијама западног типа у тзв. слободном свету. Обнова грађанства је била могућа на два начина: обраћањем властитој грађанској, либералној и демократској традицији, или пак, преузимањем модела, који у је у епохалном међувремену развијен у првом свету англосаксонског, тј. евроамеричког капитализма.

У раздобљу транзиције није се догодило ни једно ни друго, јер је прихваћен модел неолибералног капитализма и њему сходног цивилног устројства. Тај модел је био специфично генерисан управо за земље које су се обреле на постокомунистичкој путањи. Геополитичко ресателизовање тих земаља и геоекономско потчињавање, исходили су специфичним схватањем транзиционог субјекта у лику грађанина и његовог грађанског пртљага. Иако је уведен политички плурализам положај индивидуе под именом грађанина није битно побољшан. У транзиционим токовима он се и даље појављивао као политички поданик и економски изабљеник.

У калеодоскопу сурогата прегрејаних еволуционарних идеала у транзицијашећим земљама, поготову оним попут Србије, статус пуноправног грађанина је тек једна привлачна химера којом се компензују сви недостаци настали у новим облицима поробљавања. Цивилно друштво или трећи сектор тзв. невладиних организација престанком иностраног финансирања улегао у државни буџет. Као да се понавља утопистичка психоза удруживања рада и радника, у коме се пропагандисти цивилног

друштва појављују као првосвештеници или „секуларно свештенство“ пропалих неолибераланих идеја у његовим демократским и европским облицима.

Грађанизам као деконструктивна и деструктивна форма политичког испољавања је, међутим, озбиљно пољуљан дејством неколико чинилаца. Пре свега, удари светске економске кризе умањили су допадљивост идеолошки пропагираног и политички успостављаног модела. И поред атрактивности тзв. меке моћи, субјекти угрожени у транзицији доспели су у ситуацију да пореде погубне учинке у стварности са реформским обећањима. (...)

II

Стварност и идеологија

Све је у јавности на изглед ствар мњења; у политичкој јавности политичког јавног мњења. Указање нечега или некога у политици уме да буде толико снажно и обузимајуће да претпоставља извесно разумевање. Предосећај и предразумевање политичке појаве, у накнадном труду дубљег поимања може да буде доведено у питање, оспорено и одбачено. Као што лош предосећај рђаве политичке појаве може да се промени у њено прихватање на основу накнадног увиђања да она није толико лоша, исто тако и добар предосећај, потекао из утисака и предрасуда у мњењу да нека политичка појава има позитивне потенцијале и да је добра, пропитивањем може да се преобрази у супротно становиште о њеним негативним потенцијалима и дејству.

Варљивост првих утисака је драматичнија што су појаве и појмови крупнији. Тим више и уверења и заблуде о крупним појавама у политичком животу могу да буду жешће. Накнадне спознаје доводе до задовољства због тачних увида, али и разочарања

због погрешних представа о политичким појавама које су предмет осећаја и мишљења.

Запитајмо се како се односе појаве *Европе, нације, државе, демократије и грађанства* у стварним односима и идеолошким придевањима? Да ли је предосећај и предразумевање сингулара и плура-ла појава и појмова у њиховим сложеним односима довољно и задовољавајуће, или је неопходно опсежније проницање у *релационизам* и *релативизам*, а можда и *пробаблизам* који обележавају политичко поље њиховог међудејства?

У првом делу рада је речено понешто о историјској димензији појава и историчној композицији основних појмова. Они се појављују у опојмљују двоструко, у стварносном и замишљеном идеалном облику. Појавност и појмовност могу се, наиме, збити у оба облика, реалном и идеалном. У сваком трену размишљања корисно је имати на уму о ком облику садржне појаве и појма је реч. Разабирање видова подударана и неподударана облика идеала и облика стварности тиче се науке. Науке се, заправо, понајвише дотиче разгртање прекривајућих идеаллошких и идеолошких наноса који од погледа скривају предмет испитивања.

Томе да се пропитају и објасне појаве и појмови *Европе, нације, државе, демократије и грађанства* није довољно само предпостављање извесне теорије и идеологије сваког феномена понаособ. Они су свакако могући и већ постоје у непрегледној литератури, поименце рецимо као: европологија, тј. теорија Европе и Европске уније и европска идеологија; теорија нације и национална идеологија; теорија државе и државна идеологија; теорија демократије и демократска идеологија; теорија грађанства и грађанска идеологија, итд.

Укрштања и спајања, опције и алтернативе

Потребно је, свакако, и такво теоријско и идеолошко разликовање и разматрање, али је увек упутније имати у виду сложену целину њиховог саодношења у многим фигурама значења. Јер, поменути феномени су у толикој мери повезани да се у већини истраживања отпрва истиче њихова неразлучна узајамност. Но, пред сваким аутором је изазов на који начин ће опојмити и представити слику узајамности и ипак разлучити чиноце садржаја појаве и појма.

За препознавање односа у перспективи релационизма и релативизма појава и појмова потребна је примена извесног метода, логике и претходних мерила. Критеријум, илустрације ради, може да буде претежност у придевању, тј. атрибуирању испитиване појаве или појма. Довођењем у логичку и проблемску везу основних појава и појмова *Европе, нације, државе, демократије и грађанства*, у анализу се уводи могућност разложнијег пропитивања синтагматских спојева који нису довољно образложени, нити у потпуности јасни.

У свакој појави и појму понаособ могућа су и већ се указују придевања у виду својстава, тј. одређења која имају реални и идеални облик. После емпијске и теоријске анализе указује се чак двадесетак синтагматских фигура. Оне не потичу нити су сортиране ексклузивно, само из тематизације и логике дискурса. Иако су многе од тих комбинованих (можда и хибридни) фигура одавно предмет идеолошког уверавања и теоријског промишљања, њихово примарно поље је ипак у политичкој стварности.

Међутим, има и оних које су новоникле и још нису у довољној мери теоријски пропитане.

Већ и у рудиментарном приказу фигура значења уочљиви су различити степени подударности и неподударности, спојивости и неспојивости реалног и идеалног, односно теоријског и идеолошког поимања предоченог низа: *Европе, нације, државе, демократије, грађанства*. Стога је онај који промишља непрекидно пред искушењем раздвајања и прожимања, те индикативног и нормативног сагледавања неповезаних и повезаних појава и појмова. Уз то, упадљиво је да се у идеолошком обликовању испољава додатна потреба теоријског одређења и политичког ослањања: за или против одређене појаве или појма.

Појаве у ривалским теоријама

Тако се разазнају појединачне *идеологије* и *контраидеологије*, те супротне и *ривалске теорије* поводом сваке појединачне појаве понаособ. Контраидеологије и контратеорије садрже друкчије, често опозитне појмове и категоријалне апарате. У борби тумачења оне се постављају на супротне политичке стране, или их творе, афирмишући и негирајући одређену појаву и појам. Дијалогски и полемички, у ствари, антитетички и опонентски статус идеологија и контраидеологија, те теорија и контра-теорија упућује на њихове појавне и појмовне сплетове у недовољно диференцираним међуутицајима и међузависностима. Стога је упутно стално имати у виду двоструку критичку (афирмативну и негативну) позицију; ону која је одређена као иманентна, и ону која је одређена као неиманентна, тј. спољашња.

Најзад, у настојању прецизирања хронотопа потребно је имати на уму и дословну граматичку,

али и више од тога, еволутивну временску димензију појаве и појма. Није свеједно да ли се појава и појам испитују и приказују у неком од стадијума прошлости; онога што је било *пре*, онога што се збива *сада* и онога што ће тек можда да се догоди *после*, у некој од могућих будућности. Дакако, реч је о ономе *пре* (пред), *пост* и *нео*, које је на велика али климава врата интерпретације као деконструкције увео постмодернистички дискурс. Како год, тек развијена синтагматска лепеза пружа подробнији увид у односе, тј. релационизам и релативизам појмова и појава *Европе*, *нације*, *државе*, *демократије* и *грађанства*.

III

Представа појмовних могућности

На овом месту, у оквиру теза излагања и скице текста, довољно је само представити низ појмовних, то јест синтагматских и категоријалних могућности, ослоњених на препознате појаве *Европе*, *нације*, *државе*, *демократије* и *грађанства* у политичкој и културној стварности, те научном и интелектуалном животу у ширем смилсу. Приговор да је већ и само теоријско препознавање, појава у стварности, а готову њино класификовање и типологизовање, засновано на претходњим идеолошким ставовима, у одређној мери је на месту.

Ипак, реч је о двоетапном, боље речено двосмерном мисаоном кретању. На основу идеолошке па и теоријске интуиције појаве се отпрва евидентирају и таксономски забележе, да би се онда пошло у теоријском правцу и, колико год је могуће више „очистиле“ од идеолошких априорних, предрасуда и заблуда. Ова друга етапа је опсежније и дубље теоретизовање уоченог и препознатог емпиријског

материјала, који тумачењем и објашњавањем добија строжу логичку и аргументованију форму.

Ослањајући се на речено, могуће је успоставити следећи појмовни, тј. категоријлани низ. Сваки појам, синтагма, категорија, како год се узело, може бити разрађена у теоријском и поткрепљена примерима у емпиријском смислу. Тај посао тек следи.

1/ Европа

а) *Европска нација*

б) *Европска држава*

в) *Европска демократија*

г) *Европско грађанство.*

д) *Европеизам / антиевропеизам*

- Оријентациона литература

- * Антонић Слободан, *Срби и „Евро-срби“*. *Расправе о нацији и политици*, Чигоја штампа, Београд, 2007.
- * Гајић Александар, „Српски евроутопизам“, часопис *Право и друштво*, бр. 2011, стр. 27-41.
- * Калајић Драгош, *Европака идеологија*, „Никола Пашић“, Београд, 2004.
- * Кнежевић Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- * Кнежевић Милош, *Евроскептицизам*, Заслон, Београд, 2008.
- * Мастнак Томаж, *Европа: Историја политичког појма*, Београдски круг, Београд, 2007.
- * Обреновић Зоран, *Србија и нови европски поредак*, Градина, Ниш, 1991.

2/ Нација

а) *Национална Европа.*

б) *Национална држава*

в) *Национална демократија*

г) *Национално грађанство.*

д) *Националство, национализам / анационализам, антинационализам*

(варијације: мондијализам, глобализам, космополитизам, интернационализам, цивилизам, европеизам, неолиберализам, итд)

- Оријентациона литература

- * Андерсон Бенедект, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд, 1998.
- * Антонић Слободан, *Нација у струјама прошлости. Огледи о одрживости демократије у Србији*, Чигоја штампа, Београд, 2003.
- * Бодрожић Ђуро, *Национална држава*, СКЗ, Београд, 2008.
- * Гелнер Ернест, *Нације и национализам*, Матица Српска, Нови Сад, 1997.
- * Гери Патрик, *Мит о нацијама. Средњовековно порекло Европе*, Цензура, Нови Сад, 2007.
- * Елзесер Јирген, *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд, 2009.
- * Купер Роберт, *Распад нација, Поредак и хаос у 21. веку*, „Филип Вишњић“, Београд, 2007.
- * Хабермас Јирген, *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002.
- * Цирн Михаел, *Управљање са оне стране националне државе*, „Филип Вишњић“, Београд, 2003.

3/ Држава

а) Држава Европа

б) Држава нација

в) Држава демократије

г) Држава грађанства

д) Етатизам / антиетатизам

- Оријентациона литература

- * Гађиновић Радослав, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- * Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике. Идентитет – транзиција – српско питање*, ИПС, Београд, 2009.
- * Кнежевић Милош, *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узорчности*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- * Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам. Огледи из социологије глобалних и регионалних промена*, ИПС, Београд, 2009.
- * Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији. Узроци, дубина и могућности превазилажења*, Астерикс и обелиск, Београд, мај 2010.
- * Павковић Александар, Радан Петар, *Стварање нових држава. Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008.
- * Самарцић Слободан, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европом од октобра 2000*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
- * Степић Миломир, *У Вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*, Службени лист СРЈ - Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.

4/ Демократија

а) *Демократска Европа*

б) *Демократска нација*

в) *Демократска држава*

г) *Демократско грађанство*

д) *Демократизам / ауторитаризам*

- Оријентациона литература

- * Аврамовић Зоран, *Демократија и бомбардовање. Каква је будућност демократије?*, Просвета, Београд, 2012.
- * Брдар Милан, *Српска транзициона Илијада. Апорије демократског преображаја Србије у геополитичком контексту*, Стилос, Нови Сад, 2007.
- * Видојевић Зоран, *Сумрак демократије*, Службени гласник, Београд, 2010.
- * *Демократија у политичким странкама Србије*, уредник Зоран Лутовац, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006.
- * Кнежевић Милош, *Крстарећа демократија*, „Буро Салај“, Београд, 1999.
- * Кангрга Милан, *Национализам и демократија*, Разлог, Загреб, 2002.
- * Лајпхарт Аренд, *Модел демократије*, Службени лист СЦГ - ЦИД, Подгорица, 2003.
- * Пламенац Џон, *Демократија без илузија*, ЦИД, Подгорица, 2006.
- * Сартори Ђовани, *Демократија шта је то?* ЦИД, Подгорица, 2001.

5/ Грађанство

а) *Грађанска Европа*

б) *Грађанска нација*

в) *Грађанска држава*

г) *Грађанска демократија*

д) *Цивилизам / ацивилизам, антицивилизам*

- Оријентациона литература

- * Аврамов Смиља, *Алтернативни модел светске заједнице. Цивилно друштво и невладин сектор*, Нова Европа и Евро, Београд, 2005.
- * Антонић Слободан, *Елита, грађанство и слаба држава: Србија после 2000*, Службени гласник, Београд, 2006.
- * Подунавац Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Принцип – ФПН, Београд, 1998.

(...)

7.

КО БИ СВЕ ДА РАЗОРИ СРБИЈУ ?

Окрајци пашалучке свести

У претећим „пашалучким“ порукама Срби се злурадо упозоравају на катастрофу државе која може да задеси Србију уколико буде непослушна и неверна програму њене сопствене деструкције. Заузврат, каже се охоло, да се оно што је добро за Србију најбоље одређује изван Србије. Екстремистичке претње територијалним минимализовањем представљају подсећање на стање очаја и безперспективности.

Челници националних мањина желе етнонационално спајање и обједињење на основу прекројених административних граница постојећих региона. Србија признаје целовитост свих нових суседа који, обрнуто, данас, не признају њену територијалну целовитост. Србија упорно истиче да признаје оне који је не признају, што је фундаментална суседска изопаченост. На ову асиметрију се ослањају и друге земље које, такође, настоје на трајаном историјском фиксирању умањене Србије.

Све постсецесионе југо-државице су по диктату са стране, слугерањски и осветнички признале независност косметске НАТО креатуре, све осим Републике Српске. То је учинила чак и Ђукановићева Црна Гора која, ових срамних дана, шаље црногорског амбасадора у Приштину. Зато они који признају „независно Косово“ указују, да сви републички састојци некадашње Југославије сматрају да Аутономна покрајина Косово не припада Србији, те да је „права“ и „разумна Србија“ тек оно у Србији што преостане када се намире не само они изван Србије него и они који су јој изнутра нелојални.

Пакост подела и умањења

* Биљана Живковић: Које је порекло тежње да Србија буде трајно окрњена и што мања држава?

* Милош Кнежевић: Многи тврде да таквих „дизајнерских“ тежњи уопште нема, те да је реч о овдашњем хистеричном страху, пуком уображењу да се српски национални и државни простор дели и смањује. Ја, међутим, не мислим да је реч о кројачким химерама територијалне фрагментације српског простора већ о прилично видљивој и грубој стварности. У пакосној државоразорној жељи нема неке нарочите мистерије, нити је на делу тзв. хипотеза завере. Реч је о итекако рационалној политици, заснованој на демополитичким и геоекономским интересима надмоћних сила и силница.

* Шта у том смислу означава тзв. Београдски пашалук?

* Фамозна историјска епизода „Београдског пашалука“ је давно справљено геополитичко стра-

шило намењено Србима. То је картографска силуета некадашње српске територије, формиране и управљане влашћу страних господара. Пашалучка територија чак није била ни вазална, него административна област на крајњој периферији Турског царства. Отуда екстремистичке претње територијалним минимализовањем Србије представљају подсећање на стање поробљености, очаја и безперспективности. У „пашалучкој поруци“ Срби се злурадо упозоравају на катастрофу која може да задеси Србију, уколико буде некооперативна и непослушна, само ако се усуди да буде неверна и непосвећена програму њене сопствене деструкције. Као да *обескосовљење Србије* није зло и катастрофа која се већ догодила. Заузврат, каже се охоло, да се оно што је добро за Србију најбоље одређује изван Србије.

* Одакле потичу злурадост и безобзирност?

* Негативни осећаји се напајају енергијом јаких интереса за битно друкчијом структуром моћи и распоредом снага у блаканском региону. Минорни Београдски пашалук је имагинарни пандан тзв. Великој Србији. Пашалучке претње долазе од оних који не признају да српски етнонационални, црквено-религијски и духовни корпус превазилази границе Републике Србије, да је историјски укореван и распрострањен на далеко ширем јужнословенском простору. За такве је, уосталом, свако „прекорачење Дрине“ знак онога што на бизаран начин доживљавају као „српски иредентизам“. Зато нема „великих прича“ о дринском региону, јер је он са обе стране реке српски. Одатле се поставља питање где је Србија, у ствари, колика је и каква Србија? Да ли само она Србија по скраћеној и зависној мери, рецимо, последњих Обреновића? Она која, по пони-

жавајућим одредбама Тајне конвенције са Аустро-Угарском из 1881. године, у вајној спољној политици - вођеној дипломатском „начелима“ личности каква је на пример био Чедомиљ Мијатовић - није смела ни да писне, а немоли нешто да предузме без питања и дозволе империјалног Беча. Као што, ваљда, данашњи „последњи Обреновићи“ – и без неке нове или старе тајне конвенције – умишљају да ништа не сме да се предузме и уради без питања и мишљења „постимперијалног“ Брисела.

* Ако је тзв. Београдски пашалук баук који се указује на мрачном крају сецесије, шта би ваљало чинити да се такав територијални исход избегне?

* Пример Београдског пашалука је, свакако, неизбежан у историјским читанкама, можда и у слатким или горким дизајнерским сновима, али се ипак може и мора избећи на геополитичкој јави. Београдски пашалук је ствар прошлости, призивана територијална честица, сабластни „регион“ по умишљеној мери ондашњих и садашњих Еуропљана, као што је и Србија за понекога само техничка збирка или збрка региона.

Регионализовање по туђинској мери

Каже се да је власт, сагласно високом идеалу демократије, потребно децентрализовати, а преосталу моћ још више поделити и деконцентрисати. Не каже се, међутим, да је Србија у процесе европских инетграција ушла већ територијално дезинтегрирана и суочена са деетатизацијом, нити да је преко потребна интеграција српске државе и њено одржавање, али не на минималном нивоу поменутог Београдског пашалука; свакако не по осветничком и лажуњавом начелу: „Хтели сте „Велику Србију

– ево вам Београдски пашалук!“. За сада без ојачане Турске а сутра, ко зна, можда и са њеном стратешком доминацијом на, како Американци веле: „Балканском Блиском Истоку“? И, управо сада одвија се регионализовање Србије. Али, административна, тј. статистичка подела на регионе као да се не подудара са сепаратоидном регионализацијом.

* Шта замишљено регионализовање државе доноси ново у политичком животу Србије?

* Пре свега, потребно је разликовати *регију* и *регион*. Многи несмотрено поистовећују те две различите појаве, односно појма. Регија је најпре географска привредна, културна и демографска целина, док је регион везан за политичко одређење и начин управљања и владања. Обе речи, уосталом, потичу од глагола *regere*, што на латинском значи *владати*. Природне тј. физичке границе регије и административне, тј. политичке границе региона не морају обавезно да се подударају. Из територијалног непоклапања регије и региона настају многе нејасноће и забуне, па и спорови и сукоби. Друго неразумевање односа, пак, настаје из чињенице, да су углови сагледавања регијског и регионалног различити у центру државе и у њеним, мање или више, удаљеним деловима. Осим тога, може доћи и до неподударања ставова око концепта административних региона, између централних државних власти и неких регионалних субјеката са повећаним управљачким амбицијама.

* Уколико би дошло до оштријег сукоба регионалистичких и центристичких хтења, шта би могло да се деси?

* Држава, оличена у центру државне власти може, рецимо, да одреди округе, тј. регионе, па чак и „статистичке регије“ које се ослањају на постојеће округе, а да неки грађани из тих региона нису задовољни повученим границама, катастарском сликом, саобраћајним везама, алокацијом ресурса, размерама, величином и квалитетом етничког и територијалног обједињења. Као што, на пример, у Србији замишљеним контурама региона нису задовољни Мађари на северу Бачке, који хоће спајање осам хомогених општина са локалном мађарском већином. Тамошњи Мађари се, наиме, не слажу са композицијом од седам округа у јединственом војвођанском назови региону. Они би желели да се општине са мађарском већином Ада, Кањижа и Сента припоје севернобачком округу са седиштем у Суботици.

* Говорите о северу Републике, шта се дешава у јужнијим пределима Србије?

* Бошњачки партијски лидери у неким деловима Рашке области (или, Санцака), наступају са сличном државоликом жељом. Месни Бошњаци, наиме, хоће да од Рашке области направе муслимански регион „Санцак“ и припоје општине Прибој, Нова Варош, Пријепоље и Сјеница које, иначе, гравитирају и припадају Златиборском округу. Вештачка дилема одређења о средишту региона гласи: Ужице или Нови Пазар? За Нови Пазар, као средиште бошњачки обједињеног региона „Санцак“ се, по сопственим речима, на „статистички“ а не „политички“ начин залаже бивши трагач за Ратком Младићем и коалициони партнер у ЗЕС-у, Расим Љајић. Са таквим становиштем се, међутим, не слаже српска већина у тим општинама која најављује „отцепљење од отцепљивача“. И у општини Нови Пазар, незадовољни

Срби желе да формирају своје посебне општине Дежева и Рогозна, а у Сјеници Штаваљ и Баре. Слично би се догодили и са општином Нова Варош, уколико би се санџакизовала, тј. побошњачила. Када се зна силуэта и пружање тзв. Зелене трансверзале, јасно је шта би се укрупњеним „Санџаком“ добило у блиској будућности.

* Шта се налази у основи идеје регионализовања на етничком принципу?

* Ништа друго до потенцијално републиканизовање и конфедерализовање Србије, уз даље територијално уситњавање и успостављање мањинашког (бес)поретка. Политички заступници националних мањина желе етнонационално спајање и обједињавање на темељу прекројених административних граница постојећих региона, тј. округа. Они, при том, не полазе од темељних грађанских принципа, или конкретних принципа деловања националне већине грађана у Србији, него од етнонационалних и религијско-црквених тежњи територијализовања националних мањина. Националне мањине би тиме добиле одсечне политичке границе „својих“ простора. То смо већ видели у бившој Југославији и на Косову и Метохији и знамо куда води – недвосмислено води ка разарању државе.

Национал-мањински региони

* У ком смеру може да иде планирано регионализовање Србије?

* Један од негативних смерова је мучаљиви наставак разлагања државе, али не нужно и неизбежно, јер постоје и други могући, много конструктивнији и креативнији смерови просторног уређења.

Регионализација, наиме, може бити вишезначна; у функцији и укрупњавања и уситњавања унутардржавног простора. Укрупњавање такође може бити двојако: прво, у концепту унитарне централизоване државе, стварањем административних региона и, друго, као тежња да се на поменутој етнонационалној и религијској основи повежу различити делови у један национал-мањински хомогени регион. Ово друго се дешава, кроз приказано хтеће повезивања једног броја општина у Србији на несрпској и извансрпској националној матрици. Тренд спајања општина и њиховог територијалног укрупњавања на мањинској, етнонационалној и верској основи, изазвао би цунами *југославизовања Србије*. Настали би неофеудални државолики квазирегиони: влашки у источној Србији; албански у прешевској дубодолини; бошњачки у Рашкој области, тј. Санцаку, и тако све даље у сецесионом недогледу недођије територијалног мрвљења.

* Какво је, онда, то регионално укрупњавање?

* Предочено „укрупњавање“ региона на мањинашкој платформи је, у ствари, уситњавање државе. Оно, уједно, означава удар на уставни концепт Србије, као националне државе у европском грађанском облику, јер претпоставља да се у њеном просторном бићу обликује низ самобитних територија полусуверених мањинских ентитета. Тако би у резидуалној Србији настао поменути регионални поредак у мањинашком лику. У негативном исходу тог процеса добила би се мозаична слика Србије у којој је грађанска воља националне већине Срба дубоко релативизирана и условљена политичком вољом територијално упосебљених националних мањина Мађара, Влаха, Бошњака, Албанаца, Рома, Египћана

на, Индијанаца, Ескима, екс и некст-Југословена, Старих Словена... Одатле се плашим да запрећени Београдски пашалук не би био последња фисиона честица овдашње квазирегионалне сецесије, те да има још неистражених и неискоришћених могућности за нове деобе и унутар „малосрбијанског атома“. За откриће најмање честице те врсте није потребан мастодонтски уређај ЦЕРН у Швајцарској, довољно је само осврнути се на вирусом сецесије загађену политичку сцену у Србији. Али, цепачке слутње су више у домену античких трагичара и савременог театра апсурда, него у домену ведрога размишљања о будућности нашег поднебља.

Суданија у Хагу

* У Палати мира у Хагу, на Међународном суду окупили су се представници 28 земаља - наравно, и Србије али и шиптарске стране - да се размотри и процени „легитимност“ отимања наше јужне покрајине?

* Јадна је судбина међународног права на размеђу векова и миленијума. У овом часу влада гола сила у облику тзв. мекане моћи. Иако је, на изглед, учтива и уљудна она је у крајњој инстанци нехумана и брутална. Од два суда у Хагу, онај који је формиран *ad hoc* само за бившу Југославију, има право пресуђивања и кажњавања, док други, онај стари и стални, за дивно чудо, нема. Док иза једног стоји ауторитет силе која је тријумфовала на крају хладног рата у слому комунизма, иза другог стоје правни, морални и научни ауторитет без потребних санкција за извршена злодела. Овај други суд требало би да буде полазиште наших разложних очекивања.

* Чини се као да се у подлози недоумица налазе различита разумевања међународног права?

* Српски приступ Међународном суду правде Хагу полази од неупитности моралне природе савременог међународног права. У темељу те неупитности је мирољубивост јуристичке фазе политике садашњег српског транзиционог естаблишмента. После оштрих политичких сукоба, сецесионих ратова и претрпљене агресије НАТО-а, територијално дезинтегрисана Србија је ушла у правну фазу своје спољне политике. Склоност према међународноправном легализму не тиче се толико изградње правне државе и успостављања владавине права, колико уредног, нормативног и процедуралног приступа међународним судским институцијама. Србија, наводно, тиме доказује да се кончано смирила и стишала страсти, и најзад постала разложна и мирољубива земља, у сваком случају спремна на сарадњу и правно пропитивање властите државне разградње. Србија, као да је прихватила потурено правно огледало претрпљене гополитичке катастрофе.

* У чему сагледавате противречности правног приступа?

* Ограничења експертског, адвокатског, судског и судијског приступа понајвише се огледају у „необавезности пресуде“, тачније речено, пресуђујућег мишљења. Јер, насупрот наговештене необавезности стоји обавезност воље утицајнијег и јачег, његов немаскирани волунтаризам на међународној сцени. Самовоља Америке и њених европских и неевропских савезника ипак је релативизиована супротним мишљењем Русије и Кине, али и других земаља које се не мире са покушајима да се у међународним оквирима као легитимно конституише „сецесионо

право“, можда и *сецесиони противпоредак*. Утемељење таквог права и таквог противпоретка довело би до још изразитијег хаоса и аномије у глобалним односима. Ипак, земље које су признале албаноамеричку креатуру Косово на штету Србије, свакако, неће одустати од тог признања. Србија ту мало шта може да учини, ма колико се умиљавала и обећањима кооперативности и лојалности досађивала најјачима.

* Србију гурају у ЕУ, а да при том, нико од политичарра нашем народу није поменуо, како се заиста живи у земљама ЕУ, колико је у појединим европским државама нагомиланог незадовољства?

* Србију, тачније речено Србе, одувек неко пожурује, гурка и подгуркује. Да неко Србију гурне с леђа у Европу нити је неопходно нити би требало, јер је она поодавно, већ миленијум и по, под неизмењеним именом у Европи и на Балкану. А и пре тога су далеки преци овог народа били унекој старословенској староконтиненталној прапостојбини. Срби нису згурани „људи у чамцу“ нити криомични имигранти; не увијају се и не грче да доспеју у Европу, него у Унију са амбициозним европским префиксом, која реалистично гледано, етикетира само један део Европе и то до Атлантика и по ободима Медитерана, западно и јужно од словенског света и Русије.

Европа - лабораторија

* На какве тешкоће у свом кретању ка Европи Србија наилази?

* На српском „приближавању ЕУ“ упуслени су и гурачи и тегљачи. Ко успиње тешки српски камен стрмим европским брдом, и да ли је он учинковити

евроинтеграциони потискивач, или само ко зна која тужна верзија узалудног геополитичког Сизифа, остаје да се види. Међутим, као и у свему, и по питању разложног сагледавања свог положаја у односу на Европску унију, Србија касни.

Док у земљама унутар ЕУ нарастају критички *еврореализам* и *евроскептицизам*, дотле се у Србији још увек не лечи епидемија еврофорије. Као што је некада Југославија, уз самоуправљање и несврставање, била непобитни оквир сваког размишљања, сада је то сјајкаста и напарена Европа Уније. Заборавља се, међутим, да ова Унија несвесно понавља поразно југословенско искуство мултикултурализма и мултиконфесионалности. И она настоји да споји неспојиво, и она делује по начелима партиципације, ротације, једногодишњих мандата и комесарског колективног руководства. Бриселу још само недоостаје неприкосновени „вођа“, или бар државник са каквом-таквом харизмом. Нешто као „председник Европе“!? Југославија је, дакле, била лабораторија, али зар то у овом часу није и Европа Уније?

* Како се Европска унија указује грађанима Србије?

* Срби, који још увек нису сасвим заборавили другу и трећу Југославију, требали би сада да науче и упамте мастодонтско функционисање ЕУ. Она им се, нажалост, указује као етерична пројекција, кроз скоро религиозну призму. „Европа“ је новопронађено божанство, она има апсолутни идолатријски и култни примат и скоро да је задобила обресе политичке пост-религије. У тој визури, Европи Уније се беспоговорно верује и све се чини да се покаже прилежност у максималном удовољавању њеним захтевима. Време је показало, да су ти захтеви углав-

ном кондиционарајући, безусловни, ултимативни. Од разбираспада друге Југославије Србија је у свим досадашњим облицима била изложена сталним сумњама и упозорењима, окривљавањима и оптуживањима. Србија се обрела у непрестаним суданијама, не пред патетичним судом историје него пред прозаичним трибуналима у Хагу, који ни не скривају амбицију судског закључка судбине једног народа, земље и државе.

* Какав је европски и амерички доживљај Србије?

* Европљани Уније, као и Американци, у највећој мери су преокупирани својим пољуљаним положајем. У актуелној економској кризи та забринута и устрашена самозагледаност још је интензивнија. Изнад свих се надвила мрачна сенка дискредитоване и потрошене будућности. Људи из средишта моћи не мисле толико о људима са неважне периферије, осим ако се у земљама „иза лимеса“ не очитују сметње које могу да угрозе тржишно и потрошачко спокојство метропола. Важност „Варварије“ расте са сметњама и повредама које она наноси „цивилизацији“. „Империја“ онда узвраћа ударац.

Европљани ипак знају где је Србија. Знају да је негде на европском југоистоку, док већина незаинтересованих и необразованих Американаца сматра да је Србија, тј. Срберија негде у Сибиру. То не би требало превише да брине, јер се сазнајна индоленција и незнање шире у свим царствима која малаксавају. Отуда је први доживљај Србије везан за недоумицу: „Где је уопште та Србија, и како се заправо она зове; да ли се одазива на реч „Србија“, или некако другачије?“ Тако, углавном, мисли незналачка већина док тамошња елита моћи и знања има прецизне податке

из којих извлачи, углавном, пристрасне и произвољне закључке.

** Ми волимо да о нама лепо мисле. Како при-
мамо то што о нама многи још увек не мисле лепо?*

* Наш народ је прилично сујетан. Срби воле ласку и ласкавце, све оне који их симпатишу; не воле оне који су према њима равнодушни или их антипатишу. Србима се допада да се допадају. Може ли се рећи, да су сви Срби или грађани Србије такви? Свакако не! Појединци и многи, да, али не и сви. Ипак, нарцисоидна црта у националном менталитету и карактеру свакако постоји. Насупрот нашем повремено високом мишљењу о себи, делује сасвим другачија стварност мишљења других о нама. Негативни стереотипи о Србија, који су ескалирали деведесетих година прошлог века, одржавају се и данас. На разне начине, додуше. Тако, рецимо, у злочестим анкетама о колективној „памети“ појединих европских народа. Срби су „смештени“ на само дно скале као „најглупљи“. Када је реч о потрошњи масноћа и кардиоваскуларним болестима, опет су Срби на врху. У броју самоубистава, такође. Напоследку, српску мафију су недавно класирали као осму по снази у свету.

Тиранија стереотипа

** Ако је тако у обичном животу, шта је на де-
лу у необичном свету политике?*

* Западњаци из света политике и медија скло-
ни су мишљењу да су Срби одреда политички гран-
домани. У последњој деценији прошлог века стално
је истицана неизлечива српска мегаломанија. Про-
блем је, међутим, у томе што су као тобоже поузда-

не знаке „маније величине“ западни јастребови сагледавали српске самозаштитне напоре на читавом етнонационалном и културном простору. Релативно просторно и демографски мала Србија је оптуживана за експанзионизам, па чак и империјализам. Србија се обрела у невољама, зато што су јој пре тога на Западу већ „измерили реп“ и одредили државне димензије, али и политички оквир изван кога никако не сме да изађе. Ако би Србија, случајно или намерно, то и учинила, затекла би се у „деликту агресије“. Па чак и када Србија то није чинила, него бивала уздржана и држала се по страни, када су се Срби изван Србије оправдано самоорганизовали и бранили, и тада је оптуживана Србија. Штавише, и Срби изван Србије су, у таквим случајевима, клеветани као неаутохтон народ, побеснеле придошлице и уљези. То је, отприлике, лажљива идеологија на којој се заснива псеудоисторија, као „аргументативни“ темељ хашке суданије.

* Очигледно да се ослобађање од натурених стереотипа тешко одвија?

* За ослобађање од прихваћених стереотипа потребно је много више времена од оног које је протекло у њиховом стварању и устаљивању. Србија у очима ненаклоњених еврократа и американократа још увек има статус балканског парије, ако не и полупропале државе. Овдашњи „другосрбијанци“, у складу са тим, указују да је Србија начелно „недовршена држава“. Уз то, све више се распреда да чак и оваква Србија ремети нормализовање прилика на Балкану, јер не прихвата добросуседске односе са „независним Косовом“. Разарачи Србије, не прихватају српске „паралелне институције“ на Косову. Јер, Косово је, како кажу Месић, Ђукановић, Солана и

Обама, „неповратно самостално“ и, стога „права држава“, а Србија по њима, вероватно није.

* Чиме Србија изазива незадовољство „окожења“?

* Србија стално нешто „извољева“ што се у њеном ближем и даљем суседству никако не жели, па стога изазива стрепњу и забринутост. У историјском водвиљу који је приређен на тзв. Западном Балкану, сада је Србима наметнута двострука улога, час „сепаратиста“ час „иредентиста“, јер својом несагласношћу са неправедним положајем, кваре идеални поредак клијентистичких микро-држава. У средишним институцијама ЕУ се испољава одбојан став према српској националној и државној целовитости. Већ и на први поглед је уочљив веома пристрасан рад бриселске бирократије, интересних група и лобиста у корист лажне албанске државе на Косову.

* Коју дипломатску тактику примењују западни политичари?

* Истовремено - да се Срби не досете - овдашње политичаре тапшу по рамену, осмехују се, указују на потребу „потпуне сарадње са Хагом“ и магловито наговештавају пријем Србије у ЕУ не тако далеке а „јубиларне“ 2014. године. Из само себи знаних календарских рачуна, западни и прозападни Европљани се ругају овдашњем делу европског света, одређујући као час њиховог срећног уласка у окриље ЕУ дан Сарајевског атентата; дан када је Србији уручен аустроугарски ултиматум; дан када је почео Први светски рат, и најзад; дан када је Србија нападнута од К und К монархије.

* О каквој симболизацији је реч?

* Зар већ није почела прерада смисла Сарајевског атентата и историјске улоге Гаврила Принципа? Довољно је погледати кадрове из филма „Свети Георгије убива аждаху“, по сценарију Душана Ковачевића, па схватити, у ком правцу тече ревизија историје. У том филму је Принцип овлашно скициран као наивни и збуњени дечак који, одлазећи у историјски мрак, нити зна шта ради, нити где ће све то што се дешава довести? Зато очекујем хрпу сензационалних „књижевних“ и „уметничких“ доприноса другачијем сагледавању нашег „отпора Европи“. У току је усаглашавање свима прихватљиве историје, без супротности и сукоба, без ратова и непријатеља! Ко зна каквих ћемо се још „откривачких“ безвезарија и глупости нагледати и наслушати?

Видовија слепе вере

* Европска унија улаже велике напоре у своје територијално ширење. Има ли оно границе?

* Рекло би се да Европска унија себе не доживљава на старински начин као Пијемонт Старог континента, па стога не прихвата ни пијемонтизам у националним државама. С друге стране, најупадљивија интеграција коју ЕУ данас спроводи јесте она наддржавна у Европу Уније. Друге интеграције на старом континенту напросто нису дозвољене изван политике унутрашњих реформи ЕУ и спољне политике тзв. „ширења“. Али, све је видљивије да је Европа која се шири уједно и Европа која се ума-ра и посустаје. Зар је одатле уопште могуће искрено одушевљење Унијом, нарочито са незавидне позиције угрожене нације и разбијене државе? Мислим да није.

* Чини ми се да претходним речима оцртавате кључне разлоге разлагања некадашње Југославије и садашње Србије?

* Да би се проширила на Балкан ЕУ је, заједно са Америком, морала да разложи државу која је симболисала тзв. Трећи пут, несврставање, неутрализам и ангажовану еквидистанцу према војним и политичким алијансама. Србија у два облика - СРЈ и ДЗСЦГ - била је само агонални рефлекс замирања Југославије на српском као последњем јужнословенском подручју. Али, ни то није било довољно. Када је разложена „велика“ Југославија, преостали и, како се проценило, превелики српски простор морао се разбити и то је учињено. Зато се поставило питање шта је, у ствари, конфигурисано на преосталом подручју. Ако није неки овећи српски савез - а није - да ли је онда то западнобалкански збир (не) зависних српских држава и ентитета под различитим именима? И да ли је савремена Европа Уније несвесно преузела функције некадашње Југославије, а еврократски Брисел некадашњу улогу југославизованог Београда?

* Да ли је нешто у наступу ипак промењено?

* Они који су јуче мислили да сви путеви из Београда воде у Беч, данас су изменили трасу и скренули „прави пут“ ка Бриселу и Берлину. У сну о некризној и вечито просперитетној Европи која им, узгред речено, наликује на конзумерски рај, уистину не виде никог и ништа друго. За догмате те врсте таква Европа је непорочна Светица. Они су далеко од критичког сагледавања онога што не ваља, не само у Бриселу, него и у другим земљама ЕУ. Зато им је стран европесимизам и евроскептицизам који, буди речено, упоредо са јачањем кризе нараста у земља-

ма Уније. Овдашњи евромани се претварају као да критике и унутрашњег оспоравања Уније тамо нема, а када, овде код нас, пробије по који евроскептички тон, они га медијским ћутањем умешно заташкавају.

* Зар баш у томе није противречност? ЕУ није хтела останак Југославије, а сада, по Вашем мишљењу, она има извесне југословенске реминисценције. Има ли места сумњи у такве намере?

* Проблем јеу томе, што се Европска унија једном броју грађана Србије указује као спаситељка а евроинтеграција као чудесни догађај спаса. Европска идеологија се Србима – („Србијанцима“) указује таман онако као лошем кнезу и краљу Милану Обреновићу, као једина модернизацијска могућност, уз одрицање од пуне суверености и територијалног интегритета. Зато овдашњи другосрбијанци толико личе на некадашњу дворску странку напредњака.

* Да ли, на било који начин, на такву свест о Европи утиче економска криза?

* Светска економска криза (СЕКА) постала је универзални алиби за све досадашње неуспехе у српској транзицији. Шта мари, што је у ЕУ захуктана криза, што се њене уздрмане структуре преиспитују, отпуштају радници и менаџери, редефинишу финансијски планови и буџети, када за наше занесене еврољубе кризе као да нема. Разумљиво, јер онај од кога се очекује да нешто удели и припомогне, не сме да изгледа као да је и сам немоћан. Српска страна формуле европског аранжмана је колико једноставна толико погрешна. Ова гласи: кризна Србија очекује од некризне Уније да је спаси од погубних кризних последица када наступе и уколико насту-

пе. Зато се овдашњи зависници од стране помоћи не усуђују да укажу на евроамеричке изворе структурне кризе капитализма. Неће ни да чују Штиглица, Кругмана, Отеа, Селентеа... Разложно и критичко штиво их, чак ни на потребном академском нивоу, уопште не занима.

* Шта, по Вашем мишљењу, очекује владајућа политичка елита?

* Наша елита има сасвим неелитна, прозаична, рекло би се чак и вулгарно материјална очекивања да добије што више средстава, бесповратну помоћ, донације, кредите, паре у разним облицима. Зато клијенти који очекују да им се убризгају окрпљујуће финансијске ињекције, доделе кредити и омогући приступ издашним фондовима, не смеју да подозревају и сумњају у мотиве газда пародаваца. Напротив, они морају слепо да верују и пажљиво слушају шта им ови поручују и препоручују. У том смислу, овдашњи „барони транзиције“ су пуним срцем опредељени за повлашћени али клијентски положај. Али, шта је са огромном већином грађана, шта је са транзиционим губитницима у већини, да ли неко за њих мари? О „опредељености Србије за Европу“ тек би требало да се разговара, јер она никада није тачно утврђена. Стога је неопходно демократским путем утврдити стварну вољу грађана Србије.

Неутралност а не војни савез

* Како сада ствари стоје, поново ће бити актуелизовано питање приступа Србије НАТО?

* Некоме се страховито жури да натоизује Србију. Ко ме? У нејаком мноштву које заговара европску оријентацију чују се и они који подразумевају

евроатлантизам. Европеизам, то је Европа – натоизам, то је Америка преко океана и у Европи. Евроатлантизам не означава само интеграцију Србије у ЕУ него и прилазак НАТО-у. То је већ нешто друго и много озбиљније. Реч је о односу Србије према властитом историјском бићу и непосредној прошлости. Заговорници натоизовања Србије, попут министра војног Шутановца који поручује да не треба да се плашимо НАТО-а, у учлањењу Србије у западни војни савез виде веће могућности уклапања у безбедносну архитектуру полуоства и континента.

* Да ли има и других оправдања?

* Његови сличномишљеници додају и друге аргументе безалтернативног уласка НАТО: да је само НАТО оптимална гаранција сигурности Србије; да је НАТО неодвојив од ЕУ; да је НАТО симбол припадности Западу; да се преко чланства у НАТО Србија може најзад измирити са САД; да ће чланство у НАТО Србији омогућити успешнију борбу за Косово, итд. итд. Ништа од тога није тачно, заправо све је супротно од неведеног. Отуда овдашњи натоисти не помињу најзначајнију и најсмисленију алтернативу – војну неутралност Србије. За њих је таква позиција Србије једнака супротстављању НАТО-у и продужетку сукоба из 1999. године. Још и више, војна и политичка неутралност за натоисте значи, да је Србија стала на руску страну, ма колико се истицало да је неутрална. Стога не могу да прихвате раздвајање процеса евроинтеграције од натоизовања Србије и могућности да Србија уђе у ЕУ а остане изван НАТО.

* Често се помиње Војска Србије и њен сарадња са Националном гардом Охаја, у оквиру Партнерства за мир?

* Чудан је то однос, Војска Србије и гарда Охаја. Значи ли то, да ће у сваком западнобалканском ентитету помесне трупе да сарађују са гардама појединих држава САД? Можда само толико колико је потребно да се „западнобалканци“ (бивши Срби?) американизују. Реформом Војске Србије се, уосталом, темељно прерађује национално војно наслеђе. У свему првенство има министар војни, шеф генералштаба је маргинализован. Напушта се ранији систем народне војске и обавезног служења војног рока почевши од 2011.године. Отпочело је пренауружање, а војска је остала без потребних техничких и бојних средстава, рецимо квалитетне авијације и ракетних система. Група је умањена и реорганизована, одмакнута од граница државе. Број официра је битно смањен. Искусни официри са ратним искуством су пензионисани. Промењен је армијски и дивизијски систем и уведен бригадни. Створена је мобилна мрежна структура, недовољним средствима се настоји на професионализацији војног кадра. Концепт националне стратегије безбедности и националне одбране није дорађен. Све то се чини у оквиру замисли да Војска Србије једног дана буде уклопљена у војну структуру НАТО.

* Није ли то опасан увод у НАТО, за почетак би српски професионални војници учествовали у „мировним операцијама“?

* Војске Србије – које ни у једном виду нема на Косову и Метохији – можда ће бити у мисијама у Азији и Африци. Како је могло да се помисли да би Војску Србије требало извлачити из земље и упући-

вати у мисије на страна ратишта на далеким континентима? И да се на то указује са поносом? Па, ми бисмо управо од таквих несмотрених потеза требало да се уздржавамо. Можда бих могао да прафразирам министра полиције Ивицу Дачића и кажем, да је војно – безбедносни естаблишмент на тај начин уверен да је изнутра крхка Србија - која извози оружје у вредности пола милијарде долара годишње - уједно и „извозник безбедности“. Када већ не може да обезбеди себе и своје сународнике на Косову и Метохији, онда ће Србија то да чини у пустињама окупираног Ирака и међу Паштрунима и талибанима у гудурама Авганистана.

* Шта би се тек догодило када би Србија добила наређење да упути свој контингент у руску сферу утицаја, у кавкаски или каспијски регион?

* Одиста, шта би се догодило са трупом и међу самим нашим официрима? Да ли би се у првом борбеном контакту расула, или би спремно и за борбу орно извршавала задатке са којима нема благе везе, осим доказивања лојалности пакту у који је ушла. Који фанатизовани политички комесар би требало да преуми мозгове војника и убеди их да су антируски НАТО циљеви, у таквом случају, и српски циљеви? Да на приказани тренд натоизовања Србије већ има одлучних реакција, пружа пример апела 200 интелектуалаца за одржавање референдума по том питању.

Март 2010.

8.

DEMOCRATISM AND ELITISM

Fragments on elites, democracy and elitism

From fragmentary insights to sociology of elites

Although the appearance of social elites reaches all areas of life, and as such is an object of everyday interest, media reporting and prominence, elites have mostly been the object of ordered and disciplinary study of sociology, politicology, law, economics, culturology, history, psychology and anthropology. An abundance of scientific areas that have studied phenomenology of elites more closely still does not signify the creation of a discipline dedicated to them alone. Such a discipline, let us call it elitology-to the author's knowledge-does not exist,¹²⁹ although a particular subdiscipline of sociology,

129 Sociologist Ljubiša Mitrović believes that a new science, *elitology* is appearing: "Within the context of making new syntheses in contemporary science there is a tendency to construct and develop *elitology* as a transdisciplinary science, that would, by encompassing and integrating knowledge of a number of social sciences and humanities (philosophy, anthropology, sociology, psychology, elite pedagogy, politicology and management) study sources and ways of creating

the sociology of elites,¹³⁰ is the closest in responding to its undoubted scientific and social need. In Serbia, research on elites from the sociological viewpoint depends primarily on the total sociological scope of research, particularly on the degree of its subdivision to specific disciplines. A remark should be added to the above said. The appearance of elites, the process of elitisation and characteristics of elitism are undoubtedly phenomena of social statics and dynamics, and do not depend completely on scientific and critical interpretation in its establishing and manifestation. Regardless of how and how much elites and related phenomena are affirmed or negated in the social sphere, in their problematic phenomenology they will interchangeably persist on both authentic and pseudo-morphogenetic forms.

In brief, humanities, regardless of the degree of their aspiration and articulation, are not capable enough to monopolistically influence the appearance and life of elites, but surely express unquestionable ability to explain them, thus qualifying and disqualifying them in the fight for recognition, i.e. legitimization of the existing order.

It is important to distinguish the appearance of an elite science and scientific elites from the abovementioned, as well as the efforts for establishing stronger scientific criteria in recognizing, assessment and evalu-

---

social elites, their relations with social classes and their role in social changes.” (Mitrović Ljubiša, 2010: 251)

- 130 The author of the lines has not, in his research, ever come across examples of scientists from here who consistently and in detail represent any kind of a *theory of elites*. There are, however, numerous fragments in translations, reviews and summaries, theorems, sociologemas, philosophemas of individuals relating to the issue of elites, but there are no comprehensive and deeper studies. There have been, though, skillfull reviewers and apt translators of famous world authors, primarily from the domain of the abovementioned sociology of elites, but original works easy to remember of Serbian authors have not been noted.

ation of elites.¹³¹ This type of elitism can be seen under social circumstances of reign of ideas and rule of ideologists- ideocracy and ideocrats. A special kind of extraordinary position of professional scientific classes is represented in the rule of science or scientocracy. If the rule of social processes relies mainly on technology- then we are talking about technocracy.

The listed kinds and forms of rules, i.e. special “cracies” give preference to the power of knowledge in a conspicuous manner, and the expert art of its use. Theoretically “washed-out” and consumptive, vain knowledge and non-communicative metaphysical and poetical constructions and systems without any “contact” with real life and media practice lose the race, left worn-out on the social margins. Here in action is a strategy of narrative simplification- apparent visibility of the sent “message”, at the first glance. The second, perhaps deeper look does not seem to be necessary, for there is no depth, it cannot be found in stirred shallow waters, just as in rush desubjectivation there is no time for in- depth perceptions.

In chaotic times, there is a growing demand for accurate future forecasts. In a state of turmoil the confused look for reliable signs.

In a bestirred crowd kinetic drives of both a wild herd and a tame flock are manifested. Equipped with manipulative rods technotronic shepherds do not count with civic awareness, a status of a free citizen or political culture. Their goals- relying on psychoanalysis and behaviorism- are about primal instincts, impulses, sentiments. Who will become a shepherd, and who will remain undifferentiated member of a galloping herd is the matter of nature of a particular social structure and its dynamics.

---

131 More on the subject, for example: Trgovčević, 1986; Trgovčević, 2003.

Also noticeable are growing tendencies for anticipating and predetermining and also scientifically planning and forming contemporary elites in various fields. The functional approach to elites is contributed to with the more traditionally formulated science of staffing, then management theory and relatively new leadership theory, as well as the science of human resources.¹³²

Most of the listed disciplines contain a wish to minimise social risk by means of training privileged individuals loyal to the system of existing relations. Planable matrix for forming a “future elite” originates from the political part of the Protestant predestination theory.

Evolutionists of capital and capitalism and revolutionists of its surpassing and abrogating go hand in hand in an unusual way. Namely, both are certain of the missionary predestination of their own avantgardism - capitalistic power elites and the party leadership of a working class. Although the Second World of communism suffered a devastating blow and surrendered in the last decade of the previous century, tendential and teleological differences of views have not disappeared yet. Although capitalism has become the prevailing form of social life, for the Second World has also accepted its experience and rules, the left, however fragmented, still has not retreated from the global scene where, the Cold War euphoria of system convergence¹³³ was followed by

132 See: Petrović Piroćanac, 2009. Also: Subotić, 2003.

133 As a comparison, it would not be bad to consult the works of popular authors from the Cold War era and their contributions to *the convergence of systems theory*, such as: Moris Duverger (Duverger Moris, *Introduction a la politique*, Gallimard, Paris, 1964), Talcott Parsons (Parsons Talcott, *Structure and Process in Modern Society*, Free Press, New York, 1967), Raymond Aron (Aron Raymond, *La lutte des classes*, Galimard, Paris, 1964), Daniel Bell (Bell Daniel, *The End of Ideology*, The Free Press of Glencoe, Illinois, 1960) and Kenneth Galbraith (Galbraith John Kenneth, *The Affluent Society*, Boston, 1958).

multilateral and multipolar sobering of the actually divergent planetary flows.

Political shading of elites

In the beginning, of course, there was not Politics but a Word, unless the first Word itself was not a fruit of inconceivable politics! Does the origin of macrocosm duplicate in the human microcosm? Regardless, in hyperpolitised communities an impression is imposed that the primary constitution of not only a community, but of an individual existence is politicised, and therefore political. Pre-political and post-political and nothing else. “Pre-” meaning original effect, and “post-“not meaning departure from politics or its exceeding by means of something better, essentially nonpolitical, but an inevitable, politically caused effect. Whether we like it or not, we live overwhelmed by the world of hyperpolitics.

The imposing and overwhelming political inevitability causes extra-political inarticulateness and inability to envisage and understand the being of the world and self-being outside of the aforementioned politics. Being “outside politics”, acting outside the command of the strongest word, not being a “political animal” becomes an ever harder fulfilling transpolitical wish of a “postmodernly” unsettled citizen. Can one be a member of elites without participating in politics, or energetic and unavoidable participation of politics, that, finally, creates the appealing power of elitism?

Regardless of how much it gravitates towards the technical and technological, as well as the concerned and procedural, and seemingly neutral, the art of government almost always contains certain smack of competition, intrusion and manipulation, and thus politics. Politics, regardless how discouraging and sporadically loathsome, is an unavoidable intonation of elitisation.

Even when a type of social elite- e.g. scientific, technical, literary, artistic, spiritual- seemingly very remote from contaminated and devastated political flows establishes itself against them and by no means wants to be singled and besmirched as a minor “part of a political story”, even then politics, openly or clandestinely, influences, determines and causes the elite status.

Isn't then the appeal for deideologising and depoliticising of eminent, distinguished and devoted fields in striving towards an esteemed professional social status, under the circumstances of mutated panpolitics and political proliferation of the worst kind, just a wail of a desperate man in ever spreading political deserts?

If politics brings its own standards into worlds struggling and wishing to survive unbesmirched with undignified political ephemerides, where is the nearest exit and salvation? Is it in “anti-politics” (György Konrád), in counter-political elitisation, or in particular apolitical alternatives that present an escapist illusion that under circumstances of relentlessly pressing politics, an individuum, that can do almost nothing or nothing at all, can in the end survive without politics that is willing and able to do anything?

Arrhythmic elitisation

Occurrence and evolution of social elites are not always continuous and implicit, nor expected and „natural“, i.e. „organic“ processes. There are communities of equals, undifferentiated uniformal collectives without any distinguishing and standing out, as well as backward and dependent societies without conspicuous elites. Elitism, however, does not necessarily have to be a trait of developed societies. Undeveloped societies can also have classes that surpass others and distinguish themselves in their privileged elite position, just like

discrete and imperceptible power elites can operate in developed societies.

Elitisation and de-elitisation can occur intermittently, or can happen at once, suddenly, forcedly and “artificially”. Negative and worth(less) type of elites and elitisation most often occurs in the area of direct politics. Rise of individuals from “the ashes of a revolution” or “burn-out ruins of transition”, to the pointy apexes of power, and their falls to impotent feet, are all results of politising takeovers and rejections. Political delegitimising most often implies de-elitisation of the individual, and group, creation or institution that has suffered a failure, defeat and loss in political processes.

In mutual competitions, conflicts and fights on elite replaces the other, and in time, in clouds of disbelief and complaint, suffers the same fate. Elites fight for ever growing, if not crucial influence, indicating superiority and supremacy. Horizontal and vertical stratification of elites are, as one may say, natural, but their instinctive particularism is not. If, during the fight of antagonized elites, general social, national and political (state) values are questioned, then their mutual elimination and destruction are in progress.¹³⁴

The emergence of projected elites is most dramatic and occurs most often in the sphere of direct politics. Political elites outshine and cast a long shadow of power on other elites in a society. It could be said that particular groups of political exceptions, in fact, party elites under circumstances of political pluralism absorb attention of the media to the extent that does not

---

134 Neven Cvetičanin believes that every new Serbian constitution has been followed by a confrontation with an old partial „elite“: „due to which the society could not enjoy any stabilisational cumulative effects, discontinuity would continue, and partial elites were at the same distance from the stable legitimacy, that stayed unavoidably „fluctuating“.“ (Cvetičanin 2010: 122).

leave enough space for other social elites to distinguish themselves and for the public to become acquainted with them. In authoritarian eras of political monism unsurmountable ideological and political barriers are set before undesirable elitism. Selection and cooperation, that is inclusion of an individual among the formal, i.e. official elite is done according to standards of appropriateness and loyalty to the established system of powers.

In backward and undeveloped societies, where politics has been a bad or the worst mode of social action for a longer period of time, a political elite is forced to various means of compensation and „advancement“ of its, by all means inferior, historical role. Under crisis conditions of social passivity and immobility being far away from politics and ideology, from the moral point of view (moral as a part of politics, not its moving outside of politics!) means being at a tolerably safe distance from the fatal source of mental and moral contamination. Of course, these are only aspirations and efforts under conditions that make them hard to accomplish. From that point of view, politics, no matter how inevitable and fateful, is seen as arbitrariness, and is given a bad name. There are two essentially different existential ways of participating in politics: acting politically and be an object of political action.

As an exceptional social group a true elite differs and is valued according to certain standards, just like it is created, positioned and collapses through processes of elitisation and de-elitisation, subelitisation and counterelitisation. Nevertheless, it is necessary to discern and determine:

1) if the elite itself, existing and functioning in a certain way, exhibits bad characteristics effecting its image and power, but not challenge it as an elite;

2) or with groups of people characterised and burdened with bad traits, the very counter-elite traits- flaws and vices- thwart their individual pretensions for gaining elite status?

Most of the expressed doubts also relate to the post-Yugoslav Serbia. Keeping in mind spatial and temporal outline of the particular ten year long period (2000-2010), and Serbia persevering somehow, the phenomenon of elites, after the first emotional and intuitive recognition, is shown as deeply troublesome and dilemmatic. Therefore the essence of the concept, regarding the occurrence and absence of elites is related and relatives with akin, yet different phenomena and concepts, like: quasi-elites, pseudo-elites, counter-elites, subelites, parallel elites, non-elites, class, order, mass, crowd, scum, etc.

Democratism and elitism

Aristocracy is the rule of a minority of not any kind, but of the best, whereas democracy is the rule of a majority, with no significant determination of its quality. There are opinions that elites are in fact, in the lit anteroom of aristocracy, but clearly opposite of democracy! That the members of elite and democrats are actually in opposition; that true democrats and elitists cannot be in the same political boat. For democracy is, in various ways indeed, the rule of the people, whereas elites are built on the criterion of special and rare traits, distinction, exception and esteemed virtues, not mere majority of numbers. Meritocracy, based on recognized and esteemed virtues, is the natural setting of elites. Democracy is established and institutionalized will of a majority, regardless of its social and other qualities.

Can members of elites strive for democracy if it stands for moderation and moderate measure, averaging

and uniforming the rule of people, i.e. their representatives elected by the will of a majority? In that case hardly, but not in a situation when “real” and “authentic” democrats plead politically for the social exclusivity of a pro-democratic position. Then the privileged pro-democrats become pro-elitists, i.e. the elite, regardless of initial intentions of their own principles. It is exactly in post-socialist transition that post-authoritarian missionaries of democracy- elite democrats or democratic elite-emerge.

To pro-democrats- “the secular clergy” (Milo Lompar) and “missionary intelligence” (Slobodan Anđonić) in transitions the attribute of democracy gives certain advantages within the framework of reforming appropriateness for participating in a game of power redistribution and securing a new social status. Insistence on universal and superior value of democratic ideals in practice creates a situation where other political values and ideals suffer and are moved in the background. In political life, namely, a pro-democratic race begins, a perhaps unique demo-stampede followed with boasting with unquestionable democratic orientation, that under circumstances characteristic of a relict authoritarian culture, but also of the new pro-democratic exclusivity (the famous “noalternativeness” in various spheres not only the sphere of foreign relations?), lose the social substance.

Democracy is then watered down in an empty proceduralism, debating prattle and numeric constitution of the majority’s, and therefore superior will, thus becoming an excuse for all kinds of non-democratic and anti-democratic malversations. The above described, of course, happens also in the scientific domain, i.e. justifying social theory, especially in the abovementioned democratic theory. In Serbia, to be fair, with certain hi-

historical and scientific peculiarities or screwinesses, to be more precise. Zoran Avramović, a sociologist, is also aware of it, and he noted that “the theoretical role of the pro-democratic intelligence was to prove the claim that national and state interests are of secondary importance in comparison with democratic (substantial) demands”.¹³⁵

Indeed, Avramović stirred up a hornet’s nest of unresolved contradictions of the part of the pro-democratic elite in Serbia. It is easy to see that certain pro-democrats have opposed their vision of democracy, both conceptually and practically, to the nation and country, as there is no possibility, both fundamentally and formally, of their concurrence and synergic congruence. In ideologically construed tension among the national, state and democratic, various elites that appropriate and stress the appropriate attributes, dispute and exclude one another from the elite status. As if the national and democratic elites cohabit in the same country, Serbia for example, through mutual repudiation and disavowal!

In cases where the national elite permeates the formal, official or state elite, there are, indeed, many congruencies in the mutual aspiration of establishing a national state in a democratic and European form (Knežević, 2008: 127-131). The congruence of national and state elites is sometimes such that the two elites actually equate with each another and run into one flow. On the other hand, the pro-democratic elite in Serbia behaves too often not only as an extreme critic of the nation and

---

135 At the same place Avramović continues: “Cognitive motivation for a such theoretical direction is less important politically. It is possible that financial interests of a circle of social researchers were helped by some domestic and foreign funds. A character psychological structure of a social theorist’s personality is also not excluded. Theoretically, modesty is also not excluded, for a number of critics of a formal democracy have thrown away their heavy socialistic overcoats.” (Avramović, 2010: 300-301).

nationalism, and the state and etatism, but as their relentless, one could say biblical opponent.

Negative neoliberal utopism

What or of what do liberate those who have contrived they should be neoliberals in Serbia? Economic, political and cultural relations from unbroken restraints of the previous authoritarian system; or Serbia as a whole, or partially from the dominance of inner and outer enemies of liberty; or aberrant citizens of Serbia from outdated national myths of the past; or all those who still believe in values of sovereignty and territorial integrity from the illusions of independence? The core category of the liberal political ideology is freedom. How come, then, that there is so much fiddling with such an important concept in Serbian political life?

If the antinationalism and anti-etatism of the said type of pro-democratic elite in Serbia is based on raw, meaning intellectually unprocessed ideology and non-experienced liberalism, the problem gets worse for fanatical neoliberals appear to nations and countries of states and peoples in transition as unpleasant strategic opponents. Suddenly sprouted neoliberals, namely, progress from original anational and non-stately indifference to riskily sharp forms of negative political utopism-total negation of needs of any nation or states of a nation.¹³⁶ Wish is also a reliable fact, but differs from the fact of unreliability of its fulfillment.

---

136 Keeping in mind neoliberal denial of the nation, working groups, groups for protection of rights of workers and families, a French sociologist Pierre Bourdieu points out: „The movement, made possible by the policy of financial deregulation, towards the neo-liberal utopia of a pure, perfect market takes place through the transforming and, it has to be said, destructive action of all the political measures... aimed at putting into question all the collective structures capable of obstructing the logic of the pure market.“ (Burdije, 1999: 109).

However paradoxical it may seem, neoliberal pro-democratism relies on the conceptual legacy of the left, first and foremost on its anarchist doctrine of the abolition of the state and the communist learning on dying of the state. Therefore, in the neoliberal grudge towards a strong state, some well-known components of anarcho-syndicalism, bolshevism, Leninism and Trotskyism can be distinguished.

Anarchistic abolition, Marxist surpassing and neoliberal minimizing of the state make an odd ideological and political amalgam that in the case of Serbia has deadly effects. Political primitivism and anti-pattern have been created and are partially applied, with anational and counterstate attitude cultivated as most compelling evidence. To be clear, it is not only about the criticism of excessive nationalism and etatism, but about denial of the nation and state as such.

That kind of upturned soil produces fantastic ideas of absolute multiethnicity and multiple sovereignty that are primarily reflected in the view of Serbia as a loose multiethnic amalgam anyone can access, and Serbs, i.e. Serbians as a mass divided into ethnic-like, non-similar groups. Furthermore, the state of Serbia is not seen anymore as a classic European state creation, but as a neocolonist aggregate of non-congruent state-like regions. The pro-democratic liberal elite of the extreme kind thinks of Serbs as of a regionalized conglomerate of de-named and renamed ethnic-variations, and of the “uncompleteable state” (in the opinion of the sociologist Vesne Pešić) of Serbia as of a mechanic decentralized aggregate of regions.

Local neoliberal extremists are founded on refutation and “liberating” rejection and denial. Members of the pro-democratic Serbian elite founded this way are not too willing to respect democratic and European

orientation of the national and state elite. Moreover, in a typically negativistic manner, automatically give authoritarian, totalitarian and anti-European characteristics to national and state elite, excluding it from the pan-democratic movement that was created on the post-communist wave of transition.

Pitfalls of pan-democracy

After all, is not it obvious that someone's formal self-proclamation as an elite or elitist is not convincing and enough for it truly to be so? To acquire the status of an elite something else and more is required. Social, economic, political and cultural objectivisation is needed,¹³⁷ Gajić also states establishment and veracity, and then recognition and respect. Especially because elitisation is blended and made somewhat difficult by similar, but also pseudo processes and forms. Although their action can be felt in many social areas, authentic elites are not easy to recognize.

Serbia is in the permanent half-time, and it is, at the same time, the unmeasured average half-time. Transitioning from what to what? In the meantime, that is actually a chronopolitical fate of Serbia; in a gap that is actually a geopolitical destiny of the unfinished territorialisation of Serbia. In the chronotope of Serbia, therefore, the situation is approximately such: social elites both exist and do not exist.

From the point of the functionalist and value-neutral identification, in each of significant social segments numerous prominent groups are active that can be defined as exceptional and privileged, elite. Publicly known

137 Politicologist Saša Gajić points out that “Elites have critical dual role in the sphere of cultural influences: as guardians of expressions of the culture they belong to; and as decision-makers and executors of important decisions in facing the external cultural influences.” (Gajić, 2010: 18).

experience of belonging to prominent, distinguished, popular and famous groups, or the jet set, is not a deciding criterion, nor an acceptable way of objectivising the elite position.

The view of the situation, standards and beliefs regarding who belongs to elites in Serbia or not all together shows a great confusion and a number of misconceptions.¹³⁸ How can a membership in elite be practically recognized and theoretically determined, and what are the standards for determination? Based on the mentioned difference between transit, transition and transformation it is obvious that the creation and activity of elites in the Serbian society are conceptualized beyond the coherent theory of elites, and, in most interpretations, with full dependence on pro-democratic sensibility and the democratic theory.

However, the contradiction between the democratic concept and activity of new elites under aggravated conditions of crisis, social stratification, hierarchy and economic, political and cultural discrimination is not obvious. Pro-democrats use democracy as a transitional ideal to cloud fundamental conflicts they interpret as mere dysfunctions within the social structure. By explaining and speaking in favour of full democratization directed towards democracy they fail to explain the authoritarian premises of elitisation and establishing of the new hierarchy of political power. The negligence comes

---

138 Sociologist Nebojša Popov depicted that confusion with the following words: "Existing suspicions on actual powerful people have been confirmed through the impressive personification of "the hero of our age". Along with celebrated politicians, Milošević and then Koštunica, let us mention, for instance, 'mummy Dafina' and 'Jezda, the boss', Karić, Mišković and famous "black pearls", from Arkan and Legija to Šarić and Subotić. There are even various places of power appearing in Schiller and Shakespeare Street... By following daily news, those who want to see, have the opportunity to see appointment of staff to the key positions of power." (Popov, 2010: 3).

to happen primarily because they themselves- pro-democrats- are members of the new power elite. That is why the self-explanation of the rocky foundations of the government is missing.

Prominent individuals heuristically successful in interpreting social relations make unique theoretical elite. It has been outlined that in contemporary Serbia theoretical elite has mainly been occupied with the relation between democracy, as the preferable type of social structure, and the state of the nation and the structure of the state, first and foremost through the prism of relations between democratic, national and state interests. However, theoretical elite is not always giving consistent and substantiated answers on social dilemmas or priorities in the time of crisis.¹³⁹

Democracy, as an organised rule of the majority of nations in post-communism,¹⁴⁰ was the only of all the possible “cracies” to secure the widest scope of applications and implicit, almost absolute legitimacy of representation. Other forms of social structure lost the race with pan-democratism. If all became democrats, if democratisation has taken over everything, if everything became democracy, what happened to the non-democratic rest? Or has the democratic expansionism already led to the famous totalitarian democracy! That is the re-

---

139 Zoran Avramović also noticed it: “The artificial dilemma - democracy or nation and state, Serbian theoretical elite answered without a doubt: democracy. But they forgot to think about the final consequences of this point of view: democracy can also be established in a reduced state and a disintegrated nation. “ (Avramović, 2010: 304).

140 An interesting thing is that in the epoch of communism and self-governmental socialism “people’s democracy” functioned, that is, by all means, a tautology of “people’s rule over people”. But did not the same thing happen, on a semantical level, to the Democratic Opposition of Serbia that remained in the opposition to the regime it established even after it had taken the power? Semantical absurdities, however, are irrelevant in real political relations that arbitrarily move, twist and cancel previous meanings of political terms.

ason behind the complete or almost complete lack of conceptualisation of the place and the role of elites by means of application of theory of autocracy, aristocracy or monarchy, even premises of conservative liberalism, corporativism, or what is called “classical and traditional or contemporary Right wing”.¹⁴¹

Therefore the recognition, interpretation and study of elites and elitism is mainly done relying on democracy, and the process of elitisation is finalised in the mentioned projection of the democratic elite. Moreover, it seems that the “real”, i.e. authentic elite under circumstances of transition can only be the one that of the pro-democratic or neoliberal orientation. If it is not democratic or in liberal in one way or another, can it, or can it not be an elite?

Whether the political elite – as the elite of power and the elite of government- that has climbed to the elite position from the primary pro-democratic aspiration, fully keep its democratic orientation, is another question. Dilemmas on the democratic feature of political elites have especially grown in post-authoritarian and post-socialist countries of an unfinished and immature, blocked and paralysed transition.

The domestic social theory, primarily sociology (of elites) lacks deeper insight into the evolution of elites, their (dis)continuity, standards for formation, social function and perspectives. Authentification of elites is mostly done on the basis of segmentary and arbitrary standards and is categorically confused with somewhat similar, but also very One concept that differs from an elite, its complete opposite but almost necessary as a its contrast, is a mass.

---

141 On that subject: Subotić, 2004. Also: journal *Nova srpska politička misao*, new edition, vol. XI, no. 1-4, issue topic „Desna Srbija“, p. 9-163 (without the year of publishing).

Amorphy of a mass

A mass is formless, plasmatic. Mass is swaying, and tottering, at times calm and placid, sometimes stirred up and moving. A mass does not rule, for it is not able to rule and it cannot rule. However, a mass can demonstrate surprisingly eruptive power, and temporarily rule squares and streets (Ortega i Gaset, 1988: 75-81). Demonstrations of power of a mass are fierce, can be impressive, exciting or scary. The power of a mass is, nevertheless, unstable, its manifestations do not last for long, nor they have a permanent object. In the uprising against the system the predominance of a mass quickly burns out.

It is ruled on behalf of a mass, and without its name when necessary. An organized minority uses the amorphous energy of a mass. Elites are, surely, well organized, and organization gives formal and essential advantages in the action within an unorganized mass. Unrestraint of a mass is temporary; restraint of an authority over a mass is a permanent fact of a rule. After all, people are happy to obey the “unique impulse of power” (Gaetano Mosca).

Massocracy is not the rule of a mass but a rule over a mass. A mass is just an abstract amorphous totality in the flow; a specially formed totality is a politically organized and active minority. An unorganised and impulsive mass is a medium of power and government to the elite. The political elite is an organized social particle, a restricted minority excluded from the amorphous majority. In that sense, an elite is a differentiated and elevated social group that needs a mass as a background and standard of its privilege and superiority. A mass is a broken mirror of the superiority of an elite.

In massocracy an absolute “experimental” majority of a mass does not have a meaning, for it is wayward.

The supposed and undoubted majority of a mass, unlike in the case of an elite, is not counted or institutionally established, thus not constituting actual political power. The power of a mass, even when manifested, is based on amorphous latency. If dispersed energy is channeled and parts of a mass formed as an actual organization, the amorphous characteristic of a mass is abolished, and it is turned into something else, its opposite. That opposite, formed and organized, has no longer a function of a mass or its part, but is manifested as a movement, party, class, citizenry and the like.

Massocracy and democracy

The general reason for the decline of democracy lies in a mass. It seems that the destiny of the human kind under conditions of a demographic boom is averaging. A sea of people, an agitated amorphous mass, and as exceptions, clearly distinguishable individuals. The seed of a mass and massism was already planted in the original idea of a democracy as a rule of a majority. In democracy, however, a majority is counted until the number of voters at the elections is determined, whereas in the reversed flow of civilization a majority is deformed in a mass of people who are no longer citizens.

Amorphy of a mass and ideological massism characterize modern world. A mass is not demos, meaning that a mass is not people. Seems as if people is misplaced in a mass – massivised people- that the focus of people succumbs to the amorphy of a mass, traditional traits of people are lost in a mass, and along with it a reliable identity of a nation and citizens' reasonableness. Massism is corrosion on the democratic paneling of the modern politics.

However, not even in democracy all can rule, but only a listed and distinguished majority, or only special

representatives on behalf of a generalized majority. For a rule, the ruler needs those who are to be ruled over; rulers need subjects. Not all members of a society can be elite. Is it not too obvious then, that elite needs a counter-phenomenon, *differentia specifica* – a non-elite mass.

The contemporary democracy of the Anglo-Saxon, i.e. European-American kind shows characteristics of a mass and massocracy. To repeat, the ancient *demos* is lost in a hopelessly atomized mass; a potentially constant citizen is exhausted as a sporadic voter. In the countries of the post-communist transition the situation is even worse. Elitisation is fast and has artificial traits. In the place of the epochal change, ruling elites are even further away and are more estranged from a transitional mass.

Instead of a conclusion: Massified democrature

In other words, can bad people, scum from “the bottom of the transitional barrel” that came into power, be presented as an elite? Can elite be built on robbery, plunder and excess plundering of social capital? Can the arriviste greed of new bloodsuckers and pickpockets be considered a trait from which reality arises? Are criminals and the organised crime stronger than the state, and legalised mobsters future owners of Serbia, and perhaps, their present self-appointed clandestine rulers? The answer to the string of rhetorical questions is relatively simple- it should not be possible!

It is obvious that under counter-indicated circumstances of pervading regressive and amoral political statuses of ochlocracy, kleptocracy, timocracy and mafiocracy, Serbian society in decline has great difficulty with its own elites. In correspondence between political

theory and political practice (empiricism) of a society in transition, especially Serbian society in “passing” and “change”, there is an apparent gap between proclaimed ideals and non-idealised reality. Power is mostly won and obtained by those who do not gain it by means of their virtues, but by resourcefulness and skill.

Like the previous contradiction that within the referential framework of the class theory and relying on revolutionary avantgardism did not allow creation of a new class, now under different circumstances of restoration (counter-evolution), the contradiction between the freedom that democracy should have brought and the authoritarian premises of elitisation of its designers, conductors and managers, democratisers and democrators is even more obvious.

Democrators govern as pro-democrats, in the name and on behalf of ideals of democracy. Manipulated and “democratized” transitional mass, in the sad role of the loser of the transition, has replaced the oppressed working class that had disappeared from the political and economic scene in the vortex of deindustrialization and deagrarianisation of Serbia. The same happened to the middle class during the transit and transition in Serbia.

Previous criteria for generation working class and revolutionary leadership, firstly class awareness and loyalty to the revolution are modified now, to show “dedication to changes”, “commitment to transitional reforms” and “aspirations to Euro-Atlantic integrations”.

Working class and middle class have actually merged into a manageable and impoverished mass. In the process of massification potential transitional subjects are transformed into passive and depersonalized object of the reforming “transition”. Many of those who

wanted to pass into welfare have, in reality, been skillfully tricked!

All political participants swear in democracy in one voice, of course, but they also skillfully hide behind the screen of democratic ideas. In the mentioned discrepancy between the reality of transition and its sophisticated idealization, only shrewd critical spirits perceive tragical historical distortions. In the end, the matter is not only the undeveloped constitutional state and the lack of the rule of law, but also the deformity of pro-democratism into directive and decisionist forms of democrature.

Summary

The art of government almost always contains premises of competition and imposing and manipulation, and thus of politics as well. Negative and worth(less) type of elites and elitisation most often takes place in the area of direct politics. An aristocracy is a government of the minority of the best, whereas a democracy is a government of a majority, without substantial determination of its quality.

In cases imbued with national elite and official, formal or state elite there are numerous congruencies in the common aspiration to establish a nation state in its democratic and European form. However paradoxical it may seem, neoliberal pro-democratism relies on the conceptual legacy of the left, first and foremost on its anarchist doctrine of the abolition of the state and the communist learning on dying of the state. Therefore, in the neoliberal grudge towards a strong state, some well-known components of anarcho-syndicalism, bolshevism, Leninism and Trotskyism can be distinguished.

It is obvious that under counter indicated circumstances of pervading regressive and amoral political

statuses of ochlocracy, kleptocracy, timocracy and mafocracy, Serbian society in decline has great difficulty with its own elites. In correspondence between political theory and political practice of a society in transition, especially Serbian society in “passing” and “change”, there is an apparent gap between proclaimed ideals and non-idealized reality. Power is mostly won and obtained by those who do not gain it by means of their virtues, but by resourcefulness and skill.

Democrators govern as pro-democrats, in the name and on behalf of ideals of democracy. Manipulated and “democratized” transitional mass, in the sad role of the loser of the transition, has replaced the oppressed working class that had disappeared from the political and economic scene in the vortex of deindustrialization and *deagrarianisation* of Serbia. The working class and middle class have actually merged into governable and impoverished transitional mass. During the process of massification subjects of transition have been turned into passive and depersonalized objects of the reforming “transition”. Many of those who wanted to pass into welfare have, in reality, been skillfully tricked!

Key words: elites, elitisation, sociology of elites, mass, massification, massocracy, democratism, pan-democracy, democrature, neoliberalism.

Bibliography

- * Avramović, Z. (2010) „Manifestna i latentna uloga dela teorijske elite u Srbiji (1990-2010)“, *Nacionalni interes*, year 6, Vol. 9, no. 3: 287-306.
- * Burdije, P. (1999) *Signalna svetla, Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- * Cvetičanin, N. (2010) „Proces konstituisanja političke i društvene elite u srpskom društvu - problem diskontinuiteta i „fluktuirajućeg legitimiteta““, *Nacionalni interes*, year 6, Vol. 9, no. 3: 107-146.
- * Gajić, S. (2010) „Pseudomorfoza elita: kulturno-istorijski pregled“, *Nacionalni interes*, year 6, Vol. 9, no. 3: 11-50.
- * Knežević, M. (2008) *Evroskepticizam. Gde je Evropa? III evroskeptičkih fragmenata*. Beograd: Zaslou.
- * Mitrović, L.J. (2010) „Nova buržoazija i njena elita u društvu perifernog kapitalizma. Skica za sociološki portret“, *Nacionalni interes*, year 6, Vol. 9, no. 3: 249-270.
- * Ortega i Gasset, H. (1988) *Pobuna masa*. Čačak: Gradac.
- * Petrović Piroćanac, Z. (2009) *Politički lideršip. Oglеди o postmodernom vođstvu*. Beograd: Institut za političke studije.
- * Popov, N. (2010) „Prizivanje neograničene vlasti“, *Republika*, no. 474-475, 1-30. April 2010: 3.
- * Subotić, D. (2003) *Upravljanje ljudskim resursima*. Beograd: Institut za političke studije.
- * Subotić, D. (2004) *Srpska desnica u 20. Veku, Knjiga prva*. Beograd: Institut za političke studije.

- * Trgovčević, LJ. (1985) *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*. Beograd: SKZ - Narodna knjiga.
- * Trgovčević, LJ. (2003) *Planirana elita. O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*. Beograd: Istorijski institut, Službeni glasnik.

Реч после

Транзиција у Србији ни после више од десет година није довршена. Србија је у продуженом и тегобном преласку и проласку. Постјугословенска Србија, дакле, још увек није изграђена и развијена посттранзициона земља. Реформе и артикулације свакако другачијих институција новог друштвеног система одвијају се уз бројне тешкоће у изразито кризном амбијенту. „Обнова и изградња“ демократије и капитализма не даје очекиване плодове. Одатле се и теоријско мишљење суочава са изазовима рестаурације која у многим аспектима представља епохални застој и историјско назадовање у односу на нека ранија времена. Ништа шта је савремено, у ствари, није нужно боље; побољшање и бољитак потврђују се тек веродостојним упоређивањем са претходним временима. Тек онај ко памти оно што је било много или мало раније, може да упореди и изведе веродостојан закључак о стању ствари.

*

У времену завршног обликовања књиге *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција* догоди-

ле су постизборне промене у Србији. После мајских избора 2012. дошло је до још једне од смена власти. Неки су били изненађени спектакуларним исходом – неки нису. Како ко и како где? За понеке најзад се десио дуго ишчекивани историјски преокрет, осетан политички обрт који можда означава почетак једог новог, свакако друкчијег историјског интервала. За друге, разочаране и невеселе због пораза, догодила се незамислива регресија, како кажу „шокантни повратак у деведесете“. У ствари, ретко ко је био одиста збуњен јер се у Србији у очекивању неочекиваног поодавано збива оно што се у први мах чини сасвим немогућим.

*

До јуче појединачно узевши инфериорна а онда синергично ојачана коалиција напредњака, социјалиста, пензионера и удружених регионалиста изборном вољом грађана заменила је поражену коалицију окупљену око Демократске странке. Бориса Тадића на месту председника Републике наследио је Томислав Николић. Премијер је уместо демократе Мирка Цветковића постао социјалиста Ивица Дачић, а други положај по значају у влади заузео је напредњак Александар Вучић. Своје место у важном сектору финансија обезбедио је и Млађан Динкић.

*

Поименични опис ситуације је потребан зарад стварања потпуније слике прилика у савременој српској политици. У први план су доспели на први поглед нови а ипак стари и искусни политичари, добро познати ликови из некадашње и садашње позиције и опозиције. Позиција и опозиција су заправо структурно измешане и без одсечних граница. Самерено дејством јединственог импулса моћи и власти програмске разлике међу политичким актерима не

само да нису предубоке, него се заправо једва и разазнају. Партијске екипе које су биле континуирано активне у политичком животу Србије у протеклих четврт века остале су у мање-више очуваном саставу. Тек ту и тамо дошло је до подмлађивања и појаве почетника на важним политичким и државним положајима који захтевају радно искуство и политичку сналажљивост и мудрост.

*

Али, у српској политици као да већ дуже време влада несташница мудрости. Мудрости нема јер се не производи и не негује довољно. Чак и међу остарелим и превејаним политичарима мањка политичка разборитост, нема проницљивости и тачних предвиђања, недостају разложни увиди у садашњост и визије будућности. Уместо потребне доследности, утемељене на разликовању доброг и рђавог, превагу имају довијања, тренутне и краткорочне реакције, трансакционизам, субморални и непрограмски прагматизам. У политичком животу опстанак на сцени указује се као највиши идеал, без обзира на штетне последице. Тако се политички живот одвија у загушљивој атмосфери сталних ограничења и условљавања, изнудица и уступака, а досетке и домишљања приказују као дубокоумни погледи на свет.

*

Транзиција у Србији траје већ дванаест година и никако да се заврши. Током, сада се већ може рећи, предугог периода реформи и реформарења нису обезбеђени преко потребни раст и развој, нити су се остварени прокламовани процеси „нормализовања“ и друштвеног просперитета. Напротив, није се догодила само површна криза у финансијском амбијенту него и дубока структурна криза модела неолиберал-

ног капитализма. Локални ритмови кризе суперпо-нирани су са глобалним геоекономским и финансијским аритмијама. Очекивано место спаса указало се као место генерисања злослутних поремећаја. Идеализовани модел дерегулисане транзиционе привреде је компромитован у средишту у коме је смишљена његова периферна примена.

*

Но, и поред погубне кризне очигледности нису се догодиле бар две нужне промене у односима Србије и „света“: нити је надмоћни геополитички чинилац променио свој темељно негативни став према транзиционо услужној и повлађујућој Србији; нити је већи део бројне, прескупе и дисфункционалне политичке класе у Србији променио свој, у најмању руку, противречни и подређени став према надмоћном чиниоцу. Облик и садржај политичке аномалије који се продужује и одржава - као да се ништа у међународним односима није променило - назива се *клијентелизмом*. Морални налог *ресуверенизовања Србије* захтева напуштање подређеног клијентског положаја. Када ће се и хоће ли се то десити у догледном времену, још увек је неизвесно?

*

Да ли првих стотинак дана ново/старе власти навешћује корените промене!? Свака посттитоистичка власт у Србији, од 1980. до сада, громко је наговештавала бољитак. Ни од 2000. није било битно другачије. Можда је продемократски оптимизам био већи, свакако је био већи, местимичмо и еуфоричан, па је и количина обећања далеко надмашивала све раније. Игледало је као да постауторитарна транзиција смера најбољем од свих могућих капиталистичких поредака. Реторички оклоп тако конципираног преласка из система у систем био је по-

плочан идеолошким оплатом саморазумљивости и непобитности. То значи да је наметнути модел тачно рефлектовао политички и идеолошки склоп интереса актера који су „дизајнирали“ регион. У њега се једноставно, ни тада ни сада, нису уклапали аутентични државни и национални интереси грађана Србије и Србије као друштвене заједнице и државе.

*

Србија је, заправо, гурнута у дубоки процеп преиспитивања сопствене прошлости и разумевања наметнуте назови реалности. Идеолошки инструмент онога што се догађало у недавној прошлости представља тзв. *суочавање са прошлошћу*, а онога што се управо догађа – *прихватање нове реалности*. Под сумњивом претпоставком „бесконачног“ одржања садашњих неповољних околности, свака садашња и будућа политичка елита у Србији биће тестирана временским алергеном лојалности надмоћном чиниоцу, и то двоструко: а) према властитој прошлости, путем одрицања од њених „неприхватљивих и неусаглашених састојака“, и б) према садашњости (као и будућности), путем прихватања услова, изнудица и подређеног и оштећеног положаја, а све то као „свршене ствари“ и „једине стварности“ која се, према насилним изумитељима те „стварности“, не може ни избећи ни мимоићи.

*

Ни садашња напредњачко/социјалистичка влада, заједно са председником Републике изабраним из редова СНС-а, није ослобођена од јаких притиска западних интереса дугог интервала трајања; интереса који су, ако не у сваком случају супротни, а оно углавном неподударни са овдашњим националним и државним интересима. Артикулација овдашњих националних и државних интереса је у тој мери оте-

жана да се као српски интереси приказују заправо антисрпске и србофобичне тежње, а ултиматуми и кажњавања Србије као доброхотност, награде и поклони које чине надмоћни актери. Изопачено стање настаје у условима локалног пласмана тзв. мекане моћи која помућује и нарушава тежње ка заштити властитих интереса, уместо којих се прихватају интереси са стране. После извесног времена појачаног медијског малтретирања губи се способност распознавања властите добробити па се и рад на властиту штету тумачи као једина „безалтернативна могућност“.

*

Тешко и понижавајуће стање у асиметричном саодношењу Србије и Запада је затечено, оно није од јуче, оно заправо траје довољно дуго да може да се каже да делује као густе и тешке историјски и геополитички седимент чија историјска визура далеко надмашује краткорочне изборне циклусе и патетична хтења тренутног надилажења незавидне ситуације. Рђава историја, међутим, ничим не оправдава рђаве политичаре. Дубина зарањања испод површине историјских токова зависи од политичког капацитета и дужине и дубине даха. Они кратког даха израњају или се даве већ и при најмањем историјском таласању. Да би се схватио савремени положај и перспективе Србије потребно је имати знатан политички дах. Јер, баш као што је недавно запазио руски председник Владимир Путин: „Србија има тешку и компликовану судбину“.

*

У последњих седам деценија Србија је (у Југославији и без ње) била у три положаја спрам Запада: некадашње гламурозно несврставање и лидерство у Трећем свету; затим осамљивање и усамљивање у

сукобу и одбранбеном рату са удруженим Западом, да би се у трећој фази односи довршили у транзиционој кооперативности и полусавезништву. После 2000, и у овом часу, озваничена жеља српског естаблишмента указује на жељу да Србија буде узорни савезник и партнер у ЕУ (па чак и НАТО?! Таква жеља, међутим, не наилази на пуно западно разумевање.

*

Прокламовани српски вестернизам лимитиран је и пролонгиран све бројнијим условима. И поред реторичких и дипломатских довијања, испуњавање додатно испостављених услова постаје све неиздржљивије па и немогуће. Императиви и ултиматуми, који бескрупулозно задиру у виталне српске националне и државне интересе, обликују *стратегију евроинтеграционог недогледа*. Есхатошки циљеви већег дела српске политичке класе – ЕУ а за понеког и НАТО – указују се као трансцендентни квазирелигијски садржаји који тобожњим „приближавањем“ све више измичу и нестају на замагљеном хоризонту „чланства“.

*

Како раздвојити и разазнати властите националне интересе у магми доминантних интереса Запада? Прескок преко западних интереса похрањених у региону је немогућ без потребног залета и одраза који подразумевају велику брзину и снагу. Са друге стране, промену пројекције западних интереса на Балкану и редефинисање хијерархије миљеника, те кохорти фаворита и аутсајдера, тешко је очекивати у догледно време. Зар је икога потребно посебно потсећати да Србија и Срби, у геополитичком и демополитичком погледу, нису западни фаворити. Могуће је, додуше, дочарати и плаузибилност српског чини-

оца у трансатлантским очима, али за то је потребно имати у виду аксиоме теорије игара и теорије конфликта при којима се Срби указују као неповерљива и непоуздана „потрошна роба“ у евентуалном западном сукобу са Русијом. Хоће ли то Срби, жели ли то Србија?

*

Историја, додуше, не ослобађа од одговорности актере у оној секвенци у којој поседују моћ и врше власт. Заблуде и грешке њихових претходника не амнестирају их од властитих заблуда и грешака, ма колико били убеђени у (дис)континуитет њихових прегнућа и достигнућа у односу на претходнике. Преламање „преко колена“ и „преконоћна решења“ не аболтирају уколико се „суочавање са прошлошћу“ и „прихватање реалности“ врши на матрици попуштања и уступака који у крајњој инстанци значе одустанке, повлачења предаје. Поменути реактивни реализам и невизионарски прагматизам имају итекаква ограничења којих кратковиди „прагматичари“ најчешће нису свесни. Њима се, наима, властита довитљивост причињава као најрационалнија политика. За друго неће да знају.

*

Стварност политике непрестаног попуштања далеко је од разборитости, јер апсолутна попустљивост означава коначни одустанак од властитих националних и државних интереса. Таква стања најречитије карактерише окупациони менталитет и психика. Супротно од уњкаве малодушности и непрестаних пристајања на све бројније услове и обавезе, уочљива је могућност заузимања одлучнијих ставова, заснованих на темељним националним и државним потребама. У том смислу, промене које су се у Србији збиле средином 2012, може бити,

нису само плод уобичајне међупартијске динамике, надметања и надјачавања, нити пуких персоналних супституција заморених свежијим, одморнијим и вероватно амбициознијим лидерима. Више од тога, могуће је да Србија улази у другу и завршну фазу транзиције чији исходи у овом часу нису сасвим познати нити јасни.

*

Можда мало више јасности може унети кратак осврт на битне транзиционе етапе кроз које је прошла српска политичка класа а тиме, свесно или несвесно, и грађани Србије. Основно обележје узастопних транзиционих етапа је политика снажног кондиционирања и социјални и политички инжењеринг, који нису примењиван само у амбијенту реформишућег политичког система него и политичке свести и менталитета маса. Западна политика према Србији је фокусирана, континуирана и без уступака, без обзира на промене политичког персонала у овдашњој извршној власти. И док се с једне (западне) стране примењује непроменљива, доследна и непопустљива политика према Србији, с друге, тј. српске стране уочавају се двоумљења, оклевања и колебања, попуштања и препуштања, укратко – збуњеност и недоследност. Другим речима исказано, савремена српска политика пати од доследности у недоследности?!

*

Координисана западна политика према Србији рачуна на неравноправност, то јест српску подређеност у међусобним односима. Ретко помињана базична претпоставка те вишедеценијске политике је експолатација српског националног и државног пораза. Додатна премиса истог става односи се на променљиве партијске актере на власти у Србији. Сви

они су, наиме, без разлике подвргнути истом грубом политичком третману. Степен кооперативности не утиче на евентуалне промене тврдог западног политичког става. Штавише, интензивна кооперативност српске стране омогућава још брже и опсежније остваривање циљева који су неподударни и супротни националним и државним интересима Србије. Једноставно речено, такав однос означава стање у коме политика сталног попуштања не води у заштити и остварење националих и државних интереса него сасвим супротно, доводи до њиховог занемаривања и трајног деградација.

*

Заблуду да ће се усрдним повлађивањем омити надмоћним чиниоцима, са ретким изузецима, делили су многи српски политичари досадашњег транзиционог раздобља. Скоро сваки политички тим који је доспео на власт у последњих дванаестак година ритуално је преузимао затечене обавезе претходног. Без обзира да ли су те обавезе прихватане у јавној и легалној форми, или без учешћа јавности и тајно, у импровизованим правним или чак противправним околностима, са западне стране је истицано и захтевано њихово обавезно важење. Тако су делови политичке класе у Србији западали у ситуацију да, без обзира на дата обећања скоре политичке еманципације, те међусобне анимозитете и антагонизме, сложено деле исте наметнуте обавезе у спровођењу западне политике на сопственом тлу. Истовремено, западни чиниоци су обезбеђивали прогресију у остварењу сопствених интереса, без обзира на изборне промене политичког персонела у Србији. Уз дате гаранције континуитета прихваћених ограничења и обавеза, западњацима је било

начелно свеједно ко је на власти у Србији. Једини услов је била и остала – послушност.

*

Једна од специфичности у доследном спровођењу приказане политике огледа се у хронополитичком плану геополитичких промена на простору Србије. Протекла деценија указује да се имплицитни и експлицитни циљеви остварују у етапама које се дефинишу у складу са политичким приликама у Србији. После отворене агресије 1999. - коју понеки тумаче и као ограничени и краткотрајни рат - отпочело је спровођење политике према пораженој земљи. Тиме што је свргнут Милошевићев режим статус Србије у очима Запада није се суштински променио. Као да није била битна победа над Милошевићем, него победа над Србијом! Један део српске државне територије је ампутиран и окупиран, да би на њему била направљена косовска кваздржавна креатура. Неуједначено степеновани српски отпор тој бруталној реалполитичкој пракси условио је нијансиране западне одговоре. После више од дванаест година све је видљивији смисао сваке појединачне фазе тих одговора.

*

Ђинђићева политика према Западу је остала недоречена. У времену опозиције и рушења претходног режима она је, свакако, у највећој мери била прозападна и лојална трансатлантским геополитичким и геоекономским идејама. Има индиција да је Ђинђић пред крај владавине и живота доживео извесно освешћење и под притиском све упадљивијег пролабанског става политичара са Запада, отпочео деловање у правцу изразитије заштите националних интереса. Насилни крај његове политике оставио је простор за многе претпоставке те врсте.

*

У другој Коштуничиној кохабитационој фази, нарочито пред крај те фазе 2007/8. године, дошло је до осетног заоштравања у српско/западним односима који су после декларисања војне неутралности Србије и многих притисака узроковали његово повлачење са премијерске функције. У четворогодишњој Тадићевој фази која је потом уследила, промовисана је „четворостубачна“ спољна политика Србије и „безалтернативна политика евроинтеграција“, током које је дошло до прогредирања политике прилагођавања и попуштања проалбанским западним интересима. Пошто је „сува дренажина“ кооперативне демократске коалиције, напослетку исцеђена дошло је до поменутог преокрета и на власт је дошла тактичка коалиција напредњака и социјалиста.

*

На приказаној западној матрици континуитета условљавања и обавезивања и коалиција која је недавно преузела полуге моћи и власти у Србији обзанила је прихватање и преузимање свих обавеза које је усвојила и на које је пристала претходна демократска коалиција. Декларисала је, у ствари, безрезервну проевропску политику интеграције Србије у ЕУ; наставак техничких преговора са Косовом; дизање нивоа тих преговора на највиши политички ниво, итд. Иако садржај чувеног Куперовог преговарачког кофера још увек није до краја откривен, иако се не зна шта је све у времену претходне владе испотписивано и изобезавано, извршење утврђених обавеза и „датих речи“ је, дакле, гарантовано.

*

Шта је Запад - оличен у ЕУ и САД - добио са напредњацима и социјалистима на власти у Србији? Ако се остави по страни теза о маргинализацији Србије у сваременим континенталним и глобалним односима, неке промене су ипак уочљиве. Досовска и постдосовска фаза транзиције су коначно довршене. На власти је странка настала из окриља српских радикала и реформисани социјалисти. У очима Брисела и Вашингтона те две странке су продужени изданци оних партијских актера који су били уплетени у сецесионе сукобе (1991-1995), а онда и током НАТО агресије 1999. године. Није неважно, штавише, са становишта континуиране западне политике и апликативног социјалног инжењеринга веома је важно да се процеси око геополитичког обликовања Србије и коначног успостављања „независног Косова“ доврше уз учешће управо ове две партије и њихових лидера. То стога, што би замишљени транзитни и транзициони круг тиме био затворен, јер би наводно, исте оне снаге које су практиковале политику „Велике Србије“, најзад пристале на умањену и територијално оштећену Србију као „доброг косовског суседа“ на „заједничком европском путу“.

*

Из ове игре, наравно, искључени су, што силом прилика што својевољно, сви они партијски, лидерски, те интелектуални и институционални чиниоци у Србији који не пристају на политику непрестаног попуштања и недогледних евроинтеграција. Међу њима шири се осећај да, упркос свему, све више ојачава заблуда да се управо у овом часу може коначно разрешити „косовски чвор“, и то гестом који се од Србије све отвореније и све чешће захтева: призна-

њем „независног Косова“ ради што брже интеграције Републике Србије у Европску унију. Склоп западних интереса је од почетка косовске и српске драме садржавао поменућу намеру, али је хронополитички отворено исказао тек у оној фази која му се показала као најподеснија. А то је управо ово време, текући политички час у коме се са истом узалудном енергијом поново указује и објашњава како је „сазрео тренутак“ за окончање косметске драме, по свему судећи и нажалост, само онако како то препоручују и наређују они који се још увек чине надмоћним играчима на светској сцени.

*

Најзад, свако ко настоји да се на иоле мисаонији начин бави политиком у Србији и покушава теоријски да рефлектује често нетеоријске и атеоријске садржаје, суочава са граничним питањима морала у политици и политике у моралу. Та гранична питања надилазе пуку дескрипцију распореда снага у условима подељене моћи, она измичу кратковидом емпиризму и слепом прагматизму. Политичка физика, за коју је препоручена политичка технологија, суочава се извесном метафизиком политике чија настојања сежу даље и изнад ефемерида дана, изборних кампања и резултата избора, партијске комбинаторике, лидерских аранжмана и демагогије у коју, скоро нужно, клизи већина политичких актера у Србији. Нема солидних програма и атрактивних визија можда понајвише стога што нема загледаности у друштвени тоталитет мимо индивидуалног егозима, партикуларизма, провинцијализма. Али, зар свако ко пожели да се теоријски позабави политичком сфером у Србији није пред изазовом да узапти извесну општост која му се бар на час чини много вреднија од

траљаве казуистике и бескрајног низа појединачних кризних случајева.

*

Напоследку, у овој књизи о транзицији и демократији садржано је и ауторово размишљање о транзиту, или проласку кроз сложену ка простој форми државе. Токови транзиције и транзита су у „српском случају“ сливени и неразлучни. Иако се транзит првенствено тиче геополитике а транзиција посткомунистичких реформи и обнове капитализма, показало се да се једно без другог не може ни тумачити ни схватити. Реч је, заправо, о геополитичким премисама транзиције и социоекономским својствима транзита. Отуда је књига *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција* израз настојања аутора да што тачније и боље опојми процесе који не само што нису довршени него у досадашњим историјским токовима нису досегли ни потребну разговетност па тиме ни неопходно разумевање.

Београд, крајем септембра 2012.

Аутор

Подаци о објављеним текстовима

1.

Теорија и пракса надзиране духовности

Духовна и културна окупација Србије:
претеривање или стварност?

Недељник *Печат*, мај 2008, бр. 11, стр. 54.

2.

Суверенизам

Епохални одговор на клијентистичка посртања Србије

Недељник *Печат*, 16. април 2010, бр. 110, стр. 34-35.

3.

Противречености закасне и убрзане транзиције

Релативност транзиционог апсолутизма

Чланак у зборнику, *Противречености политичког система*,
стр. 89-119.

Приредили Живојин Ђурић, Милан Јовановић,
Институт за политичке студије, Београд, 2011.

4.

Кризна економија у окриљу нације и државе

Повратак вредностима нације, националне државе и
економије

Чланак у зборнику, *Национална држава и економија*, стр. 341-
366.

Приредио Зоран Милошевић, Слобомир, Бијељина, 2011.

5.

Хронотоп нестанка Југославије

Проблемско поље, приступи, методе, разумевања

Научни скуп „Србија – државне и националне последице разбијања Југославије 1991-2011.“

Београд, 2. децембар 2011.

Организатор: Институт за политичке студије, Београд.

Чланак предат за објављивање у зборнику Института за политичке студије, Београд, 2012.

У штампи

6.

Идентитет - од појаве до поимања

Европа, нација, држава, демократија, грађанство

Путање интенционалног мишљења

Скица текста за научни скуп „Национални идентитет и савремена држава“

Топола, 25. септембар 2010.

Организатор: Институт за политичке студије, Београд.

Допуњавано касније, необјављено

7.

Ко би све да разори Србију?

Окрајци пашалучке свести

Часопис *Хвосно*, бр. 63, 24. март 2010, стр. 17-23.

Интервју, интервјуер Биљана Живковић

Студентски центар „Приштина“, Косовска Митровица

8.

Democratism and Elitism

Fragments on Elities, Democracy and Elitism

Serbian political thought

Institute for Political Studies.

No. 1-2, 2010, pp. 99-113.

Индекс имена

А

Аврамов Смиља, 105, 174,
Аврамовић Зоран, 49, 125, 133, 145, 209, 214, 222,
Андерсон Бенедект, 171,
Антонић Слободан, 42, 61, 133, 170, 171, 174,
Арон Рајмонд, 202,
Асанж Џулијан, 106,
Ахтисари Марти, 104,

Б

Бабић Јован, 73,
Бајфорд Јован, 106,
Базих Јован, 46,
Бекер Јоахим, 90,
Бел Данијел, 202,
Белоф Нора, 104,
Бжежински Збигњев, 104,
Билт Карл, 104,
Богавац Томислав, 114,
Бодрожих Ђуро, 49, 171,
Бојанић Петар, 73, 74,
Брдар Милан, 39, 145, 173,

Броз Јосип Тито, 41,46,119, 138,
Булатовић Момир, 104, 128,
Бурдије Пјер, 210, 222,

В

Ведрин Ибер, 104,
Вестендорф Карлос, 104,
Видојевић Зоран, 59, 145, 173,
Винсент Ендрју, 86,
Влајки Емил, 34, 145,
Вратуша Вера, 35, 36,
Вудворд Сузан, 104, 138,
Вујадиновић Драгица, 82,
Вукомановић Дијана, 58,
Вучић Александар, 226,

Г

Гајић Александар, 170, 212, 222,
Галбрајт Кенет, 203,
Гађиновић Радослав, 172,
Гелнер Ернест, 68, 87, 171,
Гилберт Пол, 73,
Глени Миша, 104,
Глигоров Киро, 105,
Гоати Владимир, 82,
Голдендах фон Валтер, 141,
Голубовић Загорка, 36,
Горбачов Михаил, 139,
Греј Џон, 77,
Грке Снежана, 100,
Гускова Јелена, 52, 104,

Д

Дачић Ивица, 197, 226,
Дедијер Владимир, 115,
Дел Понете Карла, 104,
Домановић Радоје, 16,
Диверже Морис, 202,
Дивјак Слободан, 69, 87,
Дикенс Чарлс, 22,
Димитријевић Владимир, 133,
Динкић Млађан, 226,
Драшковић Вук, 105,
Дугин Александар, 33, 104,
Душанић Јован, 22, 43, 80, 100, 145,

Ђ

Ђекић Мирко, 41,
Ђерић Гордана, 50,
Ђилас Алекса, 31,
Ђинђић Зоран, 105, 235,
Ђукановић Мило, 176, 189,
Ђурић Живојин, 12, 32, 47, 81, 259,

Е

Екмечић Милорад, 136, 141,
Елсезер Јирген, 87,
Еш Тимоти Гаргон, 104,

Ж

Живковић Биљана, 176,

З

Зечевић Миодраг, 118, 148,

Зимерман Ворен, 104, 138,
Зуфликарпашић Адил, 105,
Зундхаузен Холм, 104,

И

Ивашов Леонид, 104,
Иглбергер Лоренс, 104,
Изетбеговић Алија, 105,
Инић Слободан, 38,

Ј

Јеал Тамир, 87,
Јељцин Борис, 52, 104, 139,
Јовановић Бојан, 111,
Јовановић Владислав, 104,
Јовановић Живорад, 104,
Јовановић Милан, 241
Јовић Борислав, 42, 104,

К

Кадијевић Вељко, 104,
Кај Нилсен, 73,
Калајић Драгош, 50, 170,
Кангрга Милан, 173,
Каплан Роберт, 104,
Кара Мурза Сергеј, 33,
Карацић Радован, 105,
Кардељ Едвард, 42, 45, 46,
Карингтон Питер, 104,
Карић Богољуб, 213,
Катунарић Дражен, 40,
Кејнз Џон Мајнард, 96,

Кембел Крејг, 73,
Кенеди Пол, 104,
Кецмановић Ненад, 95,
Кимлика Вил, 68,
Кирхајмер Ото, 74,
Кисинџер Хенри, 104,
Кларк Весли, 104,
Клинтон Бил, 104,
Кљакић Љубомир, 102, 133, 145,
Кнежевић Милош, 39, 44, 47, 50, 51, 52, 54, 55, 58, 59,
72, 75, 79, 81, 83, 102, 110, 112, 120, 124, 126, 133, 145,
148, 170, 172, 173, 176, 209, 222, 258, 260, 261,
Кнежеић Бранислава, 147,
Ковачевић Душан, 131,
Комазец Слободан, 80, 121, 146, 172,
Комзоли Андреа, 90,
Конрад Ђерђ, 204,
Костић Бранко, 104,
Коштуница Војислав, 56, 105, 126, 132, 213, 236,
Краснер Стивен, 74,
Кругман Пол, 98, 121, 146, 194,
Кулић Славко 99,
Купер Роберт, 73, 104, 146, 1741, 236,
Курмон Бартлеми, 116,
Кучан Милан, 105,

Л

Лајпхарт Аренд, 173,
Лемпи Џон, 104, 123,
Ломпар Мило, 133, 208,
Лу Кетрин, 73,
Лукић Радомир, 75,

Лутовац Зоран, 147, 173,

Љ

Љајић Расим, 180,

М

Мајер Томас, 71,

Малешевић Синиша, 58,

Мамула Бранко, 104,

Марковић Драгослав Дража, 41,

Марковић Михаило, 105, 146,

Марковић Предраг, 50,

Маркс Карл, 96,

Мастнак Томаж, 170,

Матић Милан, 35, 146,

Месић Стјепан, 120, 189,

Мијатовић Чедомиљ, 178,

Миленковић Иван, 74,

Миловић Наташа, 39,

Милошевић Зоран, 80, 104, 261,

Милошевић Слободан, 9, 41, 42, 44, 46, 47, 53, 56, 57,
58, 119, 121, 134, 213, 235,

Минклер Херфрид, 88,

Минов Ханс-Ридигер, 141,

Митровић Љубиша, 60, 100, 146, 172, 199, 222,

Мишковић Милорад, 213,

Младић Ратко, 180,

Молнар Александар, 49,

Монгомери Виљем, 104,

Моска Гаetano, 216,

Н

Нај Џозеф, 104, 116,
Накарада Радмила, 73, 106, 146,
Нарочицкаја Наталија, 104,
Негри Антонио, 96,
Николић Томислав, 226,
Ноел Малком, 104,
Норич Џон Џулијус, 110,
Нушић Бранислав, 16,

О

Обама Барак, 89, 190,
Овен Роберт, 104,
Олбрајт Медлин, 104,
Орловић Славиша, 62,
Обреновић Зоран, 146, 170,
Обреновић, династија 177,
Обреновић Милан, 193,
Ортега и Гасет, 216, 2222,
Оте Ханс, 146, 194,
Оте Макс, 98,

П

Павелић Анте, 24,
Павковић Александар, 124, 146, 172,
Павловић Момчило, 41,
Панић Живота, 104,
Парсонс Талкот, 202,
Пауновић Смиљка, 12,
Петковић Ранко, 110,
Патрик Гери,
Петровић Драган, 91,

Петровић Зоран Пироћанац, 45, 146, 202, 222,
Пешић Весна, 82, 211,
Палменац Џон, 173 ,
Подунавац Милан, 77, 174 ,
Полшек Дарко, 88,
Попов Небојша, 213, 222 ,
Поповић Александар, 16,
Поповић Јован Стерија, 16 ,
Примаков Евгеније, 104,
Принцип Гаврило, 191,
Путин Владимир, 117, 230,

Р

Радан Петар, 124,
Ракочевић Живојин, 80, 147,
Рачан Ивица, 105,
Рашковић Јован, 105,
Рибникар Дарко, 116,
Рејнорт Ерик, 93,

С

Самарцић Слободан, 32, 48, 119, 147, 172,
Сартори Ђовани, 173,
Сасен Саскиа, 87,
Селенте Жерар, 194,
Симпсон Гари, 117,
Скоти Ђакомо, 55,
Степић Миломир, 147, 172,
Стојановић Светозар, 20, 147,
Солана Хавијер, 189,
Суботић Драган, 32, 213, 222,
Суботић Момчило, 44,

Т

Тагијеф Пјер-Анри, 70,
Тадић Борис, 226, 236,
Торвалд Стотелберг, 104,
Тофлер Алвин и Хајди, 117,
Трговчевић Љубинка, 201, 223,
Тркуља Јовица, 55,
Туђман Фрањо, 105,

Ћ

Ћирић Јован, 147,
Ћоровић Радослав, 120,
Ћосић Добрица, 19, 104, 118,

Ф

Филиповић Мухамед, 105,
Фридман Милтон, 96,
Фројнд Жилијен,
Фукујама Френсис, 82, 84, 97, 104,

Х

Хабермас Јирген, 71, 74, 171,
Хамваш Бела, 122,
Хангтингтон Семјуел, 104, 111,
Харт Мајкл, 96,
Хацић Мирослав, 148,
Хелд Дејвид, 72,
Хенис Вилхелм, 74,
Хери Хинсли Френсис, 74,
Хобфауер Ханс, 90,
Хобсбаум Ерик, 135,
Холбрук Ричард, 104,

Хофман Стенли, 73,

Ц

Цветићанин Невен, 105, 222,

Цветковић Владимир, 58,

Цветковић Мирко, 226,

Цирн Михаел, 171,

Ч

Чавошки Коста, 54, 105,

Черномидин Виктор, 104,

Чомски Ноам, 88,

Џ

Џенкинс Ричард, 69, 71,

Џонстон Дијана, 96,

Џуда Тим, 104,

Ш

Шешел Војислав, 105,

Шмит Карл, 32, 49,

Штиглиц Џозеф, 194,

Шу Хенри, 74,

Шувар Стипе, 105,

Шутановац Драган, 195,

Биографија аутора

Милош Кнежевић. Рођен 1952. у Београду. Завршио Правни факултет у Београду 1976. и Факултет политичких наука у Београду 1978. Један је од оснивача *Института за геополитичке студије*. Главни уредник часописа *Национални интерес* и сарадник *Института за политичке студије*. Живи и ради у Београду на Новом Београду

e-mail адреса: forum@dksg.rs

Објавио следеће књиге:

- *Како помоћи Европи* (1993) коауторски зборник
- *Творци и тумачи* (1994) књига интервјуа
- *О правди и правичности* (1995) зборник
- *Србија и Европа* (1996) зборник
- *Балканска пометња* (1996)
- *Косово и Метохија – изазови и одговори* (1997) зборник
- *Крстарећа демократија* (1999)
- *Историја Косова и Метохије* (2000) на српском и енглеском, CD електронско издање
- *Европа иза лимеса* (2001)
- *Време глобализације* (2003) зборник

- *Моћ Запада* (2005)
- *Савремени председнички системи* (2005)
коауторска књига
- *Сачекуша за Годоа* (2006)
- *Косметске теме I* (2006)
- *Отмица Косова* (2006)
- *Подељена моћ* (2006)
- *Изневерена држава – Србија и Црна Гора у времену разлаза* (2007)
- *Косово – дан после. Косметске теме II* (2007)
- *Жива прошлост Косова. Косметске теме III* (2007)
- *Пад на памет. Смутна времена I* (2008)
- *Мозаик геополитике* (2008)
- *Евроскептицизам* (2008)
- *Жамор кризе* (2008)
- *Србија и Русија. Савремене геоекономске и геополитичке дилеме* (2009)
- *Парадигма распада. Разлагање државе у огледалу узрочности* (2009)
- *Промена образаца мишљења* (2011) зборник
- *Растакање пролазности. Дневник 2011. Прва књига* (2011)
- *Провалија у плићаку. Дневник 2011. Друга књига* (2011)

Биография автора

Милош Кнежевич. Родился в 1952 году в Белграде. Закончил в Белграде *Юридический факультет* в 1976 году и *Факультет политических наук* в 1978 году. Является одним из основателей *Института по изучению геополитики*. Главный редактор журнала *Национальный интерес* и сотрудник *Института политических исследований*. Живет и работает в Белграде (Новый Белград),

e-mail адреса: forum@dksg.rs

Выпустил следующие книги:

- *Как помочь Европе* (1993) (один из двух редакторов сборника)
- *Творцы и толкователи* (1994) книга интервью
- *О правде и справедливости* (1995) сборник
- *Сербия и Европа* (1996) сборник
- *Балканская путаница* (1996)
- *Косово и Метохия – вызовы и ответы* (1997) сборник
- *Крылатая демократия* (1999)
- *История Косова и Метохии* (2000) на сербском и английском, CD электронное издание
- *Европа за лимесом* (2001)

- *Время глобализации* (2003) сборник
- *Могущество Запада* (2005)
- *Современные президентские системы* (2005) соавтор книги
- *Засада для Годдо* (2006)
- *Косметские темы I* (2006)
- *Похищение Косова* (2006)
- *Разделенная власть* (2006)
- *Несбывшееся государство – Сербия и Черногория в период разрыва* (2007)
- *Косово – день спустя. Косметские темы II* (2007)
- *Живое прошлое Косова. Косметские темы III* (2007)
- *Падение на ум. Смутные времена I* (2008)
- *Геополитическая мозаика* (2008)
- *Евроскептицизм* (2008)
- *Гул кризиса* (2008)
- *Сербия и Русија* (2009)
- *Парадигма развала* (2009)
- *Промена образаца мишљења* (2011) зборник
- *Распыление преходящего. Дневник 2011.*
- *Пропасть на мелководье. Дневник 2011.*

Author's Biography

Milos Knezevic. Born in 1952 in Belgrade. Graduated at the Law Faculty, Belgrade University in 1976 and the Faculty of Political Sciences in 1978. He is one of the founders of the *Institute for Geo-political Studies*. He is the Editor-in-Chief of the journal *The National Interest* and is an associate of the *Institute for Political Studies*. He lives and works in Belgrade, New Belgrade

e-mail adress: forum@dksg.rs

He has published the following books:

- *How We Can Help Europe* (1993) Coauthor's anthology
- *Creators and Interpretators* (1994) Book of interviewes
- *On Justice and Judicial Behaviour* (1995) Anthology
- *Serbia and Europe* (1996) Anthology
- *Balkan Turmoil* (1996)
- *Kosovo and Metohija – Challanges and Answers* (1997) Anthology
- *Cruise Missile Democracy* (1999)
- *The History of Kosovo and Metohija* (2000) in Serbian and English, CD
- *Europe Behind the Limes Frontier* (2001)

- *The Era of Globalization* (2003) Anthology
- *The Power of the West* (2005)
- *Contemporary Presidential Systems* (2005)
Coauthor's book
- *An Ambush for Godo* (2006)
- *Kosmet Themes I* (2006)
- *The Hijacking of Kosovo* (2006)
- *Power Divided* (2006)
- *Betrayed Country – Serbia and Montenegro –
The Time of Falling Apart* (2007)
- *Kosovo - The Day After. Kosmet Themes II*
(2007)
- *Live Past of Kosovo. Kosmet Themes III* (2007)
- *Come to Mind, Murky Times I* (2008)
- *Mosaic of Geopolitics* (2008)
- *The Euroscepticism* (2008)
- *The Murmur of Crisis* (2008)
- *Serbia and Russia* (2009)
- *Paradigm of collapse* (2009)
- *Changes in Paterns of Thought* (2011) Antho-
logy
- *Disentangling Transience. Diary 2011.*
First book (2011)
- *Chasm in shoal. Diary 2011.*
Second book (2011)

Из рецензија

* * *

Књига *Неизвесни прелазак - демократија и транзиција* Милоша Кнежевића је у целости посвећена истраживању проблема закаснеле социоекономске и идеолошко-политичке транзиције из старог у нови систем (начин) живота у Србији.

Мисаоно заокупљен тешкоћама трансформације процедура и институција у промењеним и отежаним условима, аутор се бави кључним изазовима којима су изложене друштвена и економска, политичка и идеолошка, културна и медијска сфера.

У атмосфери и амбијенту веома изражене кризе, која у Србији несмањеном жестином делује у четвртвековном интервалу, аутор настоји да укаже на њену вишедимензионалност која се очитује у скоро сваком виталном сектору друштва.

Препознајући и тумачећи „старе“ и непрекинуте узроке кризних поремећаја аутор их доводи у везу са „новим“ узроцима економске и финансијске кризе која је у другом таласу обухватила и уздрмала свет, па тиме и Србију.

Књига садржи два дела и осам поглавља којим су обухављени феномени попут: клијентизма и суве-

ренизма; релативности транзиционог апсолутизма; судбине нације, националне државе и националне економије; европских искушења, Европе и Европске уније, разноликих облика европеизма и пролонгираних евроинтеграција; судбине државе, демократије, демократије и грађанства; питања лидерства, понашања управљачког слоја и политичких елита; превишепартизма, партократије и стања политичке културе; историског компромиса, националног консензуса; препознавања и заштите националних и државних интереса; апорија косметског проблема; регионализовања и сепаратоидности; обезвређивања и институција и нарушавања владавине права; кварења економског, политичког и моралног поретка; нарастања корупције и криминала, итд.

Политиколошким приступом који уважава правила метода и специфичност истраживаног проблемског поља, аутор нарочитим и препознатљивим стилем у критичку анализу уводи сагледавања која се очитују кроз посебне појмове и категорије, али и различите врсте корисних компарација, типологизација и класификација.

Може се рећи да у својим напорима да споји системско, тј. теоријско и емпиријско мишљење аутор досеже одређене резултате, нарочито у сагледавањима компликованих односа локалног, регионалног и глобалног, те националних, балканских и европских агенаса и компоненти структурне кризе у којој се налази Србија.

др Живојин Бурић

* * *

Милош Кнежевић је аутор који се у свом истраживачком раду у више наврата бавио околностима које су условљавале последњу деценију транзиције у Србији.

У неколики претходних књига, као и у овој, аутор помно промишља и тумачи узроке који су довели до кризе у остварењу прокламованих циљева реформе свих важних делова друштва.

У књизи *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција* Кнежевић пропитује и објашњава економску, политичку и геополитичку ситуацију у којој се по истеку прве деценије нашла Србија али и други делови српског простора.

Текућу кризу аутор не сагледава искључиво унутрашње изворе поремећаја, већ у анализу укључују и различите спољашње мотивације, узроке и разлоге угрожавања суверенитета и оштећења територијалног интегритета на Косову и Метохији.

У Кнежевићевом аналитичком и интерпретативном репертоару налазе се многе појаве чија кризна визура ни до данас није разрешена.

Са становишта залагања за остварење националних и државних интереса аутор са израженом дозом критичког мишљења испитује посрнућа у економским и политичким реформама, нарочито на плану неуспеха приватизације, дерегулације привредног живота и неизграђености и неефикасности институција политичког и правног система.

У Кнежевићевој књизи промичу и осветљавају се кључни појмови из речника транзиције, попут: појединац, нација, држава, демократија, институције, Устав, владавина права, правни поредак, нацио-

нални идентитет, грађанство, Србија, Балан, Европа, Европска унија, Русија, Америка, итд.

Аутор, такође, на политиколошкој основи заступа став критичког реализма у спровођењу политике Србије према Европској унији, нарочито са становишта критике перманентног условљавања и одлагања које спроводе бриселски органи.

У критичком фокусу аутора је и унутрашњи рефлекс спољнополитичких услова који препознаје као подређени клијентистички положај који би, по његовом образложеном мишљењу, што пре требало напустити.

Милош Кнежевић има изграђена теоријска становишта која, у дводелној књизи која сачињена од осам поглаваља, јасно излаже и образлаже. Прилаз проблемима је у основи политиколошки али у сваком сходном случају обогаћен ширим историографским, економским, правним и културолошким увидима.

др Зоран Милошевић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.4:316.32(497.11)
323(497.11)''19''

КНЕЖЕВИЋ, Милош, 1952-

Неизвесни прелазак : демократија и
транзиција / Милош Кнежевић. - 1. изд. -
Београд : Институт за политичке студије, 2012
(Београд : Eseloge). - 264 стр. ; 21 см. -
(#Замисао #Замах ; #књ. #28) (#Циклус
#"Смутна времена" ; #књ. #11)

Тираж 300. - Биографија аутора, Биографија
автора, Author's Biography: стр. 253-258. -
Напомене и библиографске референце уз текст.
- Подаци о објављеним текстовима: стр.
241-242. - Регистар.

ISBN 978-86-7419-254-2

а) Србија - Транзиција б) Србија -
Политичке прилике - 20в
COBISS.SR-ID 193810700

Књиге Милоша Кнежевића
у издању Института за политичке студије

- * *Савремени председнички системи* 2005.
- * *Отмица Косова* 2006.
- * *Изневерена држава* 2007.
- * *Мозаик геополитике* 2008.
- * *Парадигма распада* 2009.
- * *Србија и Русија* 2009.
- * *Неизвесни прелазак* 2012.

9 788674 192542